

**FORMY A FUNKCE
OKOLNOSTNÍCH URČENÍ V ČEŠTINĚ
Určení prostorová a časová**

Marie Mikulová a Jarmila Panevová

ÚSTAV FORMÁLNÍ
A APLIKOVANÉ LINGVISTIKY

 **STUDIES IN COMPUTATIONAL
AND THEORETICAL LINGUISTICS**

Marie Mikulová a Jarmila Panevová

**FORMY A FUNKCE
OKOLNOSTNÍCH URČENÍ V ČEŠTINĚ
Určení prostorová a časová**

Published by the Institute of Formal and Applied Linguistics
as the 23rd publication in the series
Studies in Computational and Theoretical Linguistics.

Editor-in-chief: Jan Hajič

Editorial board: Nicoletta Calzolari, Mirjam Fried, Eva Hajičová,
Aravind Joshi, Petr Karlík, Joakim Nivre, Jarmila Panevová,
Patrice Pognan, Pavel Straňák, and Hans Uszkoreit

Reviewers: Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.
Dr. phil. habil. Mgr. Petr Biskup

This book has been printed with the support of the project GA17-12624S of the Czech Science
Foundation (GAČR) and of the institutional funds of Charles University.
Printed by Reprošředisko a nakladatelství MatfyzPress MFF UK

Copyright © Institute of Formal and Applied Linguistics, 2021

ISBN 978-80-88132-13-4

Poděkování

Výzkum publikovaný v této knize byl podporován prostředky z projektu Grantové agentury České republiky GA17-12624S. Výzkum využívá zdroje jazykových dat spravované ve výzkumné infrastruktuře LINDAT/CLARIAH-CZ (LM2018101), podporované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Naše poděkování patří především oběma recenzentům, Prof. PhDr. Janě Hoffmannové, DrSc. a Dr. phil. habil. Mgr. Petru Biskupovi, za kritické čtení i za cenné náměty pro konečnou verzi rukopisu. Za pečlivé přečtení rukopisu bychom také rády poděkovaly kolegyním dr. Veronice Kolářové a dr. Barboře Štěpánkové. Dr. Eduardu Bejčkovi děkujeme za účast v odborných diskusích a za kvalifikovanou pomoc s grafickými úpravami knihy. Růžence a Liduše Mikulovým děkujeme za obrázky 1.1 a 4.1. Naším rodinám a přátelům patří dík za jejich lidskou podporu, kterou v nelehké době pandemie výrazně přispěli ke zdárnému dokončení této práce.

Poděkování spoluautorky spoluautorce

V roce 1980 vyšla monografie Jarmily Panevové *Formy a funkce ve stavbě české věty*, která patří k základním publikacím, v nichž je systematicky rozveden tzv. Funkční generativní popis a která patří mezi mé oblíbené lingvistické knihy. V předmluvě se píše: „Tato monografie vznikla při práci na funkčním generativním popisu češtiny, který je explicitním rámcem pro lingvistický rozbor i základnou pro aplikační užití v praxi. Funkční generativní popis je dále propracován po stránce teoretické, doplňován po stránce empirické a prakticky ověřován na počítačích. Tato práce si klade za cíl přispět do jisté míry ke všem uvedeným aspektům.“

Předkládaná monografie může tento úvod beze změny převzít. Dnes na rozdíl od roku 1980 máme k dispozici syntakticky anotované korpusy, výkonné počítačové nástroje, ale stále platí, že Funkční generativní popis (dnes již mezinárodně uznávaná teorie jazyka) je dále „propracován po stránce teoretické, doplňován po stránce empirické a prakticky ověřován na počítačích.“

Jsem velmi vděčná své milé a vážené učitelce Jarmile Panevové, že mě k této práci přivedla a že společně můžeme vydat další *Formy a funkce*.

S úctou, vděčností a láskou

Marie Mikulová

Obsah

Předmluva	1
I Formy a funkce okolnostních určení v češtině	3
1 Teoretický rámec a materiálové zdroje	5
1.1 Vztah funkce a formy ve Funkčním generativním popisu	7
1.2 Pražské závislostní korpusy s českými texty	8
1.2.1 Pražský závislostní korpus	9
1.2.2 Pražský závislostní korpus mluvené češtiny	9
1.2.3 Pražský česko-anglický závislostní korpus	10
1.2.4 Pražský závislostní korpus FAUST	10
1.3 Pražská databáze forem a funkcí (ForFun)	10
1.4 Práce s korpusovými daty	11
2 Okolnostní určení	13
2.1 Okolnostní určení ve Funkčním generativním popisu	14
2.2 Funktory a subfunktory	15
3 Vztah funkce a formy u okolnostních určení	19
4 Funkce okolnostních určení	23
4.1 Určování okolnostních určení podle významu	23
4.1.1 Překrývání významů okolnostních určení	25
4.1.2 Vágnost při určování významů okolnostních určení	27
4.2 Principy delimitace subfunktorů	29
4.2.1 Zaměnitelnost forem	30
4.2.2 Principy sekundární	31

5	Formy okolnostních určení	35
5.1	Vymezení třídy sekundárních předložek	35
5.1.1	Kritéria určování sekundárních předložek	37
5.1.2	Třída sekundárních předložek	39
5.1.3	Vybrané skupiny sekundárních předložek	41
5.2	Víceslovné spojkové výrazy	43
5.3	Složená okolnostní určení	45
II	Okolnostní určení místa a času	47
6	O určení místa a času obecně	49
6.1	Shody a rozdíly v systému prostorových a časových určení	49
6.2	Distribuce forem u prostorových a časových určení	52
7	Prostorová určení	55
7.1	Elementární a specifické prostorové významy	55
7.2	Lokalizace v rámci udaného místa	59
7.2.1	Významová opozice „vnitřek“ - „povrch“	60
7.2.2	Význam „uprostřed“ udaného místa	64
7.2.3	Prostorové významy formy <i>po+6</i>	66
7.2.4	Vyjadřování „dráhy“	68
7.3	Lokalizace mimo rámec udaného místa	73
7.3.1	Základní lokalizace na ose vertikální a horizontální	73
7.3.2	Význam „mezi“	75
7.3.3	Vyjadřování „blízkosti“	78
7.3.4	Lokalizace „mimo udané místo“	81
7.3.5	Direktivní lokalizace	82
7.3.6	Ostatní prostorové lokalizace mimo rámec udaného místa	84
7.4	Abstraktní prostorové lokalizace	86
7.5	Prostorové významy vyjádřené závislou klauzí	88
7.6	Konkurence významů „kde“, „kudy“ a „kam“	90
8	Časová určení	93
8.1	Centrální časové určení „kdy“ (TWHEN)	95

8.1.1	Význam „v rámci udaného času“	96
8.1.2	Významy „před udaným časem“ a „po udaném čase“	101
8.1.3	Významy „uprostřed“, „začátkem“, „koncem udaného času“	102
8.1.4	Význam „během udaného času“	104
8.1.5	Význam „časového rozpětí“	105
8.1.6	Časové členění děje	105
8.1.7	Význam „těsně před udaným časem“ a „ihned po udaném čase“	106
8.1.8	Význam „mimo udaný čas“	107
8.1.9	Význam „okolo udaného času“	107
8.1.10	Význam „mezi dvěma udanými časy“	108
8.2	Specifická časová určení (varianty významu „kdy“)	108
8.2.1	Určení „odkdy“ (TSIN) a „dokdy“ (TTILL)	109
8.2.2	Určení „ze kdy“ (TFRWH) a „na kdy“ (TOWH)	110
8.3	Durativní časová určení	111
8.3.1	Vyjadřování „přesné doby trvání“	112
8.3.2	Vyjadřování „přibližné doby trvání“	113
8.4	Frekvenční časová určení	114
8.5	Složitá časová určení	115

III Případové studie 119

9 Prostorová určení v psaném a mluveném textu 121

9.1	Výrazná převaha zájmenných adverbíí v mluveném textu	121
9.1.1	Komplexní prostorová demonstrativa	123
9.1.2	Lokalizace statická – dynamická a proximální – distantní	124
9.2	Závislé klauze místní v mluveném komunikátu	125
9.3	Významové zatížení primárních předložek	126

10 Anglické ekvivalenty českých předložek 129

10.1	Ekvivalenty prostorových určení s formou $v+6$, $na+6$ a $u+2$	129
10.2	Rozbor a hodnocení hlavních tendencí	133

IV Přehled forem a funkcí okolnostních určení v češtině	137
11 Místo	141
11.1 Funktor LOC	141
11.2 Funktor DIR1	149
11.3 Funktor DIR2	152
11.4 Funktor DIR3	157
12 Čas	163
12.1 Funktor TWHEN	163
12.2 Funktor TSIN	171
12.3 Funktor TTILL	172
12.4 Funktor TFRWH	173
12.5 Funktor TOWH	174
12.6 Funktor THL	175
12.7 Funktor TFHL	177
12.8 Funktor TH0	178
13 Závěr	181
Summary	183
Seznam obrázků	185
Seznam tabulek	187
Literatura	189

Motto:

„Zřetel k formalizaci popisu neznamena opuštění empirického bádání, ani změnu jeho předmětu. (...) Kdo chce dospět k uspokojivému formálnímu popisu některého úseku jazykové skutečnosti, musí tento úsek prostudovat přinejmenším stejně důkladně, jako kdyby ho popisoval bez formalizace.“

— Petr Sgall, 2006

Předmluva

Studium vztahu mezi jazykovými formami a jejich funkcemi (termíny známé ze strukturální lingvistiky (Saussure, 1916) jako vztah mezi „signifié“ a „signifiant“) je jedním ze základních úkolů lingvistiky. Úkol to zjevně není snadný, neboť vztah mezi formou a funkcí je vztahem mnohohrstevnatým: jedna forma slouží v jazyce pro vyjádření mnoha funkcí a jedna funkce může být realizována řadou formálních prostředků. Dostupnost anotovaných elektronických jazykových zdrojů nám lingvistům dnes pomáhá analyzovat tento vztah v jeho rozmanitosti a různorodosti.

Tato monografie vznikla při práci na Funkčním generativním popisu češtiny, který je rámcem pro konzistentní popis gramatiky (srov. Panevová a kol., 2020). Problematika zde řešená je rozpracováním jedné oblasti Funkčního generativního popisu v dřívějších pracích jen nastíněné a nikdy plně propracované. Navazuje zejména na kapitulu *Jemnější diferenciaci významových jednotek* v knize *Formy a funkce ve stavbě české věty* napsané v roce 1980 jednou z autorek (Panevová, 1980). Potřeba jemnější klasifikace významů okolnostních určení byla zřejmá od začátku vývoje Funkčního generativního popisu. Tradiční třídění okolnostních určení na prostorová, časová, způsobová a kauzální, s jakými se pracuje v českých akademických i příručních syntaxích, a jejich aplikace pro školní výuku jsou pro dané účely vyhovující. Pro empirické zpracování v rámci Funkčního generativního popisu, který slouží mj. i pro úlohy automatického zpracování jazyka (zejména pro strojový překlad, ale například i pro translátologické úkoly spojené s výukou češtiny jako cizího jazyka), se však jeví jako potřebná jemnější klasifikace, která by plněji odrážela rozmanitost a různorodost jazyka.

V monografii předkládáme celistvý popis forem a funkcí vybraných okolnostních určení založený na detailní analýze rozsáhlých korpusových dat. Usilujeme o komplexnost popisu co do šíře i co do hloubky: analyzujeme všechny v korpusech dostupné příklady a pro každý stanovujeme jeho funkci a formu. Výsledkem je podrobný seznam okolnostních významů a jejich jemnějších významových podtypů včetně seznamu formálních realizací, doložený reálnými příklady. Analýza se soustředí na popis určení prostorových a časových jakožto jádra okolnostních významů.

„Pro formulaci našich zjištění musíme zvolit buď postup od funkce k formě, nebo naopak. Při tomto nebo opačném postupu je třeba rozlišovat alespoň tři aspekty, a to jednak badatelský postup lingvisty, jednak prezentaci výsledků z hlediska toho či onoho stadia poznání nebo konkrétního účelu, konečně rozhodování o tom, co patří do úplného popisu jazyka“ (Panevová, 1980, s. 12). Zvolený přístup od formy k funkci

a teoretickou úvahu o hranicích popisu jazykového významu předkládáme v I. části této knihy.

Jádrem monografie je její II. část, ve které analyzujeme časová a prostorová určení. Na základě přijatých kritérií a podle zvolené metodologie (popsané v části I) sestavujeme repertoár významů těchto okolnostních určení včetně jemných významových distinkcí (tzv. funktorů a subfunktorů v terminologii Funkčního generativního popisu). Ve IV. části jsou prezentovány výsledky tohoto badatelského postupu ve formě přehledných seznamů, které mohou být následně využity v aplikačních úlohách translátologických a při automatickém zpracování jazyka.

K základnímu textu knihy jsou v části III připojeny dvě případové studie: první se týká porovnání prostorových určení v textu psaném a mluveném, v druhé studii je prezentován kontrastivní výzkum vyjadřování základních prostorových významů v češtině a jejich ekvivalentů v angličtině.

Jednotlivé závěry v této monografii plynou z pečlivé analýzy jazykového materiálu a jsou také vždy bohatě doloženy reálnými korpusovými příklady. Jako hlavní zdroj jazykového materiálu je využívána Pražská databáze forem a funkcí ForFun, popsána v kap. 1.3.

Během tříletého výzkumu forem a funkcí okolnostních určení vzniklo několik článků, ve kterých byly publikovány dílčí výstupy výzkumu. V monografii jsou zahrnuty i tyto dříve publikované závěry (některé v přehodnocené podobě, na což vždy upozorňujeme). V teoretické kap. 1 se opíráme o dříve publikovaný článek Mikulová a Panevová (2019). Databáze ForFun byla popsána ve statích Mikulová a Bejček (2018), Mikulová a kol. (2018a) a Bejček a kol. (2017). Dílčí závěry o formách a funkcích prostorových určení přinesly články Mikulová a kol. (2017a) a Panevová a Mikulová (2019). Časová určení byla předběžně prezentována v Mikulová a kol. (2018b) a Panevová a Mikulová (2020). Případová studie v kap. 9 byla publikována v Mikulová a Panevová (2020), případová studie v kap. 10 pak v článku Mikulová a kol. (2019). Kap. 7.5 se opírá o starší příspěvek Panevová (1976). V monografii jsou využity i některé dříve publikované tabulky a obrázky. Obrázky 1.1 a 4.1 byly původně otištěny v Mikulová a Panevová (2019); obrázek 1.2 vyšel v článku (Mikulová a kol., 2018a), kde byly použity i tabulky v kap. 6.

Tato kniha nesla po celou dobu svého vývoje název *Poutavá a napínavá studie subfunktorů zejména o výrazu „na chatě“*, který knize pracovně přidělil náš kolega při přípravě formátu rukopisu v editovacím nástroji – v době, kdy jsme vedli debatu o významech prostorového určení vyjádřeného předložkovou skupinou *na+6*. Byly to dlouhé, někdy i vášnivé, ale vždy milé a konstruktivní diskuse. A takových pak bylo ještě nespočet. Název knihy jsme nakonec přijali jiný (vědeckému popisu odpovídající), výzkum jemných významových diferencí mezi okolnostními určeními, tj. studium subfunktorů, pro nás však zůstává poutavou a vskutku napínavou oblastí bádání.¹

¹ O výrazu „na chatě“ je pojednáno v kap. 7.2.1.

I

Formy a funkce okolnostních určení v češtině

1

Teoretický rámec a materiálové zdroje

Svět, ve kterém žijeme a ve kterém se nacházejí věci okolo nás, je složitý, členitý a neustále se proměňuje. Možnosti jazyka popsat tuto variabilitu jsou omezené, jazyk nemá tolik formálních prostředků, aby dostatečně přesně a jednoznačně vyjádřil nejrůznější významové distinkce. Jen velmi málo jazykových prostředků je monofunkčních. Mnohem častěji slouží jeden formální prostředek k vyjadřování více významových distinkcí a některé obsahy, dané mnohotvárností reálného světa, nelze pak v jazyce ani jednoznačně vyjádřit.

- (1) Pan farář z Pavlic požehnal ve středu nový kříž **na věži** kostela.
- (2) Hodiny **na věži** Arcibiskupského zámku v Kroměříži jsou již v provozu.
- (3) zvon **na věži** kostela
- (4) Dočasná pobočka infocentra bude umístěna **na věži** i během motocyklových závodů a bude mít prodlouženou otevírací dobu.
- (5) Cvičení **na věži** ostravského kostela. Rekonstrukci věže římskokatolického kostela sv. Anny v Ostravě-Polance využili tento týden profesionální hasiči HZS MSK z Ostravy-Poruby k prověřovacímu cvičení, při němž z této věže zachraňovali zraněnou osobu. Do poslední chvíle, než spatřili zblízka na lešení zraněného kolegu-figuranta, hasiči netušili, zda jde o reálný zásah, nebo „jen“ o cvičení.
- (6) Život **na věži** - kostýmové prohlídky rodné světničky B. Martinů
- (7) I letos se vám zatočí hlava štěstím a můžete poznat lásku s hlavou v oblacích. Kde? **Na věži** Staré radnice. Vysoko nad střechami domů ukažte své drahé polovičky, že je vaše láska velká jako Brno!

Mnohotvárnost obsahu demonstrujeme na příkladu prostorové lokalizace. V příkladových větách z internetu (1)–(7) je z formálního hlediska vždy stejné spojení: předložka *na* se jménem *věž* v lokále (zkracujeme *na+6*).² Reálná umístění tímto spojením popsaná se však liší. Předložka *na+6* je zde užitá pro lokalizace:

- (a) „na horní vnější ploše udaného místa“
- (b) „na vnější ploše udaného místa“
- (c) „v prostoru udaného místa“
- (d) „uvnitř udaného místa“
- (e) „nahore uvnitř udaného místa“

² Příklady jsou zde uváděny v číslováních seznamech a v textu se na ně odkazuje pomocí číselného indexu, přičemž v každém z větších oddílů knihy používáme samostatné číslování. V každém příkladu je tučným písmem zvýrazněno odpovídající okolnostní určení, tj. předložka a substantivum v příslušném pádu nebo podřadící spojka a řídicí sloveso závislé klauze. Případná rozvíť se tučným písmem nezvýrazňují.

Obrázek 1.1: Věže

Lokalizace (a) je nejspíše popisována v příkladu (1), věž A na obrázku 1.1 však naznačuje, že by tomu tak nemuselo být. Lokalizace (b) je zřejmě v (2) a možná i v (5), hasiči podle všeho lezli jen po venkovním lešení. V (5) by však také bylo možné uvažovat i jen o obecné interpretaci (c) „v prostoru věže“, podobně jako v příkladu (6), ten ale oproti příkladu (5) více navozuje interpretaci (d) „uvnitř věže“. Jednoznačnější lokalizace (d) je v příkladu (4): zatímco žít se dá na věži ledaskde, pobočka infocentra bude spíše jen uvnitř pod střešou (i když není vyloučeno, že dočasná pobočka by mohla být i jen malý stánek třeba při vchodu do věže). Výklad (e) pak je nejspíše zamýšlen v příkladech (3) a (7).

Příklady a jejich interpretace vedou k otázce, které všechny prostorové distinkce má odrážet popis gramatiky jazyka. Má takový popis formalizovat to, co jsme schopni o dané situaci vyčíst z textu, z přiloženého obrázku a na základě svých znalostí o světě (tedy jakou interpretaci nejspíše danému určení přikládá příjemce)? Nebo se máme snažit zachytit, co a do jaké míry chtěl vyjádřit mluvčí? Proč zvolil tuto formu, a ne jinou, přesnější?³ K otázce vztahu mezi reálným obsahem, jazykovou formou a významem zde ocitujeme z klíčové studie Dokulila a Daneše: „Z proměnlivosti obsahu a stálosti

³ Srov. k tomu výklady u Kořenského o „zvláštní gramatice“ mluvčího a příjemce, přičemž „gramatika společná“ vzniká jako složitá integrace těchto dvou gramatik a rozumí se jí ty jednotky, u kterých je vztah formy a funkce relativně stabilní, a tedy je základním předpokladem dorozumění (Kořenský, 1987; 2003; nejnověji 2014, s. 175-183). V našem pojetí se držíme tradičního strukturalistického přístupu. Předmětem naší analýzy jsou reálné texty získané z korpusových dat, na jejichž základě pomocí introspektivního hodnocení usilujeme o popis jazykového systému v tom smyslu, jak tvrdí v reakci na Kořenského Komárek: „(...) jazyková komunikace je jediná konkrétní, procesuální forma řečové skutečnosti, kdežto abstraktní, ideální jazykový systém, kód, je poznatelný jen skrze ni. Strukturu jazykového kódu jakožto ideální entity, která není bezprostředně přístupná našemu poznání, je možno pouze rekonstruovat jako funkční model z konkrétních komunikátů

formy plyne, že se do dané formy promítají různé obsahy, starý a nový, takže forma sama přestává být jednoznačným výrazem primárního obsahu a vytvoří si určité poukazy k obsahům, tj. jazykové významy; význam je obsah v zrcadlení formy“ (Dokulil a Daneš, 1958, s. 232). Usilujeme-li o popis jazykového systému, je rozlišování obsahu a jazykového významu zcela zásadní a i z hlediska metodologie současné lingvistiky podstatné. Analýzu významu „nelze zaměňovat analýzou mimojazykových skutečností“ (Daneš, 1974, s. 144).⁴

Sdílení těchto obecných zásad o odlišování významu a obsahu nás však nezbavuje obtíží při praktickém řešení jednotlivých jevů a stanovování hranic, kdy už překračujeme kompetence lingvistického popisu (v tradičním strukturalistickém pojetí). K tomu se přidávají nejasnosti, kdy jde o víceznačnost, kdy o vágnost, kdy jisté vlastnosti studovaných jevů plynou z omezení daných gramatikou a kdy jde o vliv konkrétního lexikálního obsazení či jiných faktorů. Praktické aspekty aplikování zásady o odlišování významu a obsahu na úloze vydělování významů okolnostních určení jsou popsány v kap. 4.

1.1 Vztah funkce a formy ve Funkčním generativním popisu

Základní sémiotický vztah mezi dvěma stránkami jazykového znaku, mezi výrazem / formou a významem / funkcí se ve Funkčním generativním popisu (dále FGP; Sgall, 1967; Panevová, 1980; Sgall a kol., 1986; nejnověji Panevová a kol., 2014 a 2020), v jehož rámci pracujeme, člení na několik kroků podle rovin jazykového systému a studují se vztahy mezi formami a jejich funkcemi na sousedních rovinách. Úkolem popisu je jak představit strukturu jednotlivých rovin, tak i specifikovat kontextové podmínky přiřazení funkcí a forem a tím řešit otázky homonymie a synonymie v systému jazyka, neboť funkce na jedné rovině může odpovídat více formám na rovině nižší a naopak forma může vyjadřovat různé funkce.

Pokud jde o vztah mezi významem a obsahem, počítá koncepce FGP s jazykovým významem ve smyslu strukturní lingvistiky, tedy jako s rovinou, která je součástí jazykového popisu a projevuje se v ní strukturace skutečnosti specifická pro daný jazyk. Rovině významu odpovídá v systému rovin FGP nejvyšší, sémanticko-syntaktická rovina (též nazývaná tektogramatická). Avšak jak píše Sgall, „hranice mezi jazykovým významem a kognitivním obsahem není ve všech bodech jasná. Obecně platí, že významové opozice jsou ty, které člověk zná jakožto mluvčí daného jazyka, jsou daným jazykem strukturované a pro něj specifické, kdežto obsahové jsou ty opozice, které mluvčí jazyka nemusí bezprostředně znát, které rozlišuje na podkladě ne vždy schůdné inference (založené na znalosti situační,

a systém (kvazisystém), ke kterému tím dospějeme, nelze ztotožňovat se skutečným abstraktním systémem jazykového kódu“ (Komárek, 1999, s. 193).

⁴ Tradice odlišovat (jazykový) význam a (kognitivní) obsah je pro českou lingvistiku charakteristická. Česká lingvistika tu navazuje na průkopnické práce Saussurovy (1916) a Hjelmslevovy (1943) v pracích Pražského lingvistického kroužku (Mathesius, 1942; Dokulil a Daneš, 1958; Daneš, 1974). Ve Funkčním generativním popisu (viz dále v kap. 1.1) rozpracovávali tuto otázku Sgall – Panevová (1976), Sgall (1994), Panevová (2010).

obecné nebo odborné“ (Sgall, 2006). Vztahy od jazykového významu směrem k obsahu jsou ve FGP chápány v několika stupních sémanticko-pragmatické interpretace textu, kdy se abstraktnímu významu vět přiřazuje konkrétní smysl výpovědí a promluv. Interpret při těchto krocích uplatňuje znalost kontextu a všeobecné znalosti o světě (srov. též Hajičová a kol., 2002b, s. 113n.).

Při formulaci popisného aparátu pro rovinu významu se pak nutně pohybujeme na této hranici mezi významem a obsahem. Je nutné i zde rozlišovat mezi homonymií (vlastností formy ve vztahu k významu) a vágností (vlastností významu ve vztahu k obsahu) a hledat testovatelná kritéria pro toto rozlišení i pro specifikaci synonymie. Základním kritériem je tu ve formální sémantice postulovaný princip zaměnitelnosti synonym *salva veritate* (při zachování stejné pravdivostní hodnoty; srov. Peregrin, 2003). Lze se opřít také o termíny R. Carnapa (1947): *extenze* (rozsah pojmu, souhrn všech věcí, ke kterým se výraz vztahuje) a *intenze* (obsah pojmu, co se pojmem míní, množina vlastností, rysů; srov. i Peregrin, 2003; Čermák, 2011, s. 28).

Ve srovnání s různými zahraničními popisy⁵ jsou pro FGP charakteristické zejména následující aspekty:

- výlučné zaměření na to, jak daný jazyk ve své struktuře odráží realitu,
- závislostní pohled na syntax,
- popis jazyka založený na detailní analýze korpusového materiálu.

1.2 Pražské závislostní korpusy s českými texty

K obohacení FGP přispělo vytváření anotačního scénáře a praktické anotování Pražských závislostních korpusů na tomto teoretickém rámci postavených (Hajič a kol., 2017). Pražské závislostní korpusy s českými texty jsou primárním zdrojem jazykového materiálu pro analýzu v této monografii, proto se zde věnujeme jejich detailnějšímu popisu.

Pražské závislostní korpusy jsou komplexně lingvisticky anotované korpusy. Obsahují anotaci na třech jazykových rovinách:

- **morfologická rovina**: každý prvek (token) věty je lemmatizován a opatřen morfologickou anotací v podobě patnáctimístného tagu (více viz Mikulová a kol., 2020);
- **formálně-syntaktická rovina** (analytická): závislostní strom zachycuje povrchové syntaktické vztahy jako je subjekt, objekt, adverbialní určení apod. (více viz Hajič a kol., 1999);

⁵ Zde máme na mysli zahraniční popisy prostoru a času, které vycházejí z kognitivních a ontologických přístupů a usilují o sestavení vhodné ontologie času nebo prostoru, např. Herskovits (1986), Steedman (1997), Garrod a kol. (1999), Talmy (2005), Levinson a Wilkins (2006), Chrakovskij (2016). Více k jazyku a k formálnímu vyjádření okolnostních významů (zejména předložkami) jsou orientované práce Bennett (1975), Vandeloise (1991) či Lindstromberg (2010). Korpusově podložený výzkum okolnostních určení v angličtině podává také Hasselgård (2010). Na složkové syntaxi je založena studie o adverbiiích v Biskup (2011). O rekonstrukci chronologického pořadí všech událostí vyjádřených ve větě usilují v projektu TimeBank, např. Pustejovsky a kol. (2003), Setzer a Gaizauskas (2000), Ferro a kol. (2005).

- **sémanticko-syntaktická rovina** (tektogramatická; více Mikulová a kol., 2005) zachycuje sémanticko-syntaktické vztahy. Závislostní strom na této rovině tvoří pouze autosémantické jednotky (funkční slova jako předložky, podřadící spojky, pomocná slovesa nejsou reprezentována samostatně, ale jejich podíl na významu je zachycen v hodnotě příslušného atributu u jednotky autosémantické. Typy závislostních vztahů jsou popsány tzv. funktoxy a subfunktoxy (podrobněji zde v kap. 2.2).

První Pražský závislostní korpus (PDT; viz 1.2.1) byl vytvořen v letech 1995–2018 (ve verzích 1.0, 2.0, 2.5, 3.0 a poslední verze 3.5 viz Hajič a kol., 2018). Lehce modifikované schéma pak bylo užito i pro další korpusy: PDT-Faust (viz 1.2.4), Pražský česko-anglický závislostní korpus (PCEDT; viz 1.2.3; Hajič a kol., 2012) a Pražský závislostní korpus mluvené češtiny (PDTSC; viz 1.2.2; Mikulová a kol., 2017b). Konsolidované vydání všech čtyř pražských závislostních korpusů s českými texty vyšlo pod názvem Prague Dependency Treebank - Consolidated 1.0 (zkráceně PDT-C) v roce 2020 (Hajič a kol., 2020).⁶ Dohromady je v PDT-C obsaženo téměř 180 000 vět (srov. tab. 1.1).

	PDT	PCEDT	PDTSC	Faust	Celkem
Tokeny	833 195	1 152 289	742 316	33 836	2 761 636
Věty	49 431	49 208	73 835	3 000	175 474

Tabulka 1.1: Objem dat v Pražských závislostních korpusech

1.2.1 Pražský závislostní korpus

Pražský závislostní korpus obsahuje psané texty, které pocházejí z českých deníků a z vědecko-populárních časopisů.

1.2.2 Pražský závislostní korpus mluvené češtiny

Pražský závislostní korpus mluvené češtiny obsahuje dva typy dialogů. Jednu část tvoří české nahrávky z korpusu Malach,⁷ který obsahuje lehce moderovaná svědectví lidí, kteří přežili holocaust. Druhá část korpusu sestává z dialogů, které byly zaznamenány v rámci projektu Companions.⁸ Doménou nahrávek jsou rozhovory nad osobní sbírkou fotografií jednoho z mluvčích. Nahrávky byly kompletně zaznamenány v na-

⁶ Dostupné z <http://hdl.handle.net/11234/1-3185>

⁷ <https://malach.umiacs.umd.edu/>

⁸ <https://cordis.europa.eu/project/id/034434>

stavení Wizard-of-Oz.⁹ Nad doslovně přepsanými dialogy byla v korpusu provedena tzv. rekonstrukce standardizovaného textu a teprve na standardizované podobě vět byla provedena manuální syntaktická anotace; více k tomu viz Hajič a kol. (2008), Mikulová a Urešová (2008), Mikulová a kol. (2017c).

1.2.3 Pražský česko-anglický závislostní korpus

Pražský česko-anglický závislostní korpus obsahuje texty z deníku Wall Street Journal, tedy s převážně ekonomickou tematikou. Pro českou část, která je součástí výše uvedeného konsolidovaného vydání PDT-C, byly texty profesionálními překladateli přeloženy do češtiny.

1.2.4 Pražský závislostní korpus FAUST

Pražský závislostní korpus FAUST je co do objemu dat malý korpus, který obsahuje „internetová“ data. Sestává převážně z krátkých segmentů, které různí uživatelé zadávali do internetového překladače. Texty mají velmi často nestandardní, expresivní, obscénní a/nebo vulgární obsah.

1.3 Pražská databáze forem a funkcí (ForFun)

Z dat obsažených v rodině Pražských závislostních korpusů (viz 1.2) byla vypracována Pražská databáze forem a funkcí se zkráceným názvem ForFun (Mikulová a Bejček, 2017).¹⁰ Její design je popsán v Mikulová a Bejček (2018) a Mikulová a kol. (2018a).

Databáze umožňuje snadné vyhledávání českých jazykových dat založené na vztahu mezi funkcí (označovanou tzv. funktorem; viz dále v kap. 2.2) a formami pro její vyjádření, a to pro všechny anotovaná doplnění, nikoli pouze okolnostní. Obsahuje 2,2 miliónů příkladů dohromady pro všechny formy a pro všechny funkce (viz tab. 1.2). Příkladem je vždy věta obsahující doplnění vyjádřené danou formou a/nebo vyjadřující danou funkci (funktör). Příklady mohou být prohledávány ze dvou hledisek:

- pro zvolený formální prostředek (z téměř 1 500 možných) zjišťujeme, které funkce se danou formou vyjadřují;
- pro zvolenou funkci (ze 66 možných) zjišťujeme, kterými formami se vyjadřuje.

Pro každý vyhledaný příklad je určeno, na jakém slovním druhu vyhledávané doplnění závisí (řídící člen) a z jakého korpusu příklad pochází (zdroj). Takových čtveřic (doplnění v určité formě s určitým funktorem závislé na konkrétním slovním druhu z vybraného korpusu) je v databázi 13 514. Pro každou kombinaci vyhledávaných jevů lze v databázi zjistit frekvenci v jednotlivých korpusech a získat seznam dokladů, v nichž je vyhledávaný jev obsažen. Průměrný počet příkladů pro kombinaci funktor - forma - řídící člen - zdroj je 163.

⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Wizard_of_Oz_experiment

¹⁰ Dostupné z <http://hdl.handle.net/11234/1-2542>

Počet příkladů celkem	2 201 461
Počet funktorů	66
Počet forem	1 469
Počet kombinací forma - funktor - řídicí člen - zdroj	13 514
Průměrný počet příkladů pro jednu funkci	33 355
Průměrný počet příkladů pro jednu formu	1 500
Průměrný počet příkladů pro kombinaci	163
Medián příkladů pro kombinaci	2

Tabulka 1.2: Objem dat v databázi ForFun

Na obrázku 1.2 je předvedeno, jak může vypadat výsledek vyhledávání. Směr vyhledávání je „od funkce k formě“. Zobrazují se formální prostředky pro určení s funktorem DIR3 (okolnostní určení místa odpovídající na otázku „kam“). V horní části obrázku 1.2 je část seznamu vyhledaných forem, které závisí na slovese (tj. adverbium (*#adv*), předložkový pád *do+2*, závislá klauze s určitým slovesem (*#vfin*)); dokladů je 233 386. Ve spodní části jsou určení závislá na adjektivu.

1.4 Práce s korpusovými daty

Subkategorizace významů okolnostních určení předložená v této monografii je založena na detailní analýze reálných příkladů. Pro tento účel poskytují Pražské závislostní korpusy a na nich založená databáze ForFun bohatý a neocenitelný zdroj materiálu, především proto, že data byla manuálně syntakticky anotována. Pro každý větný člen je zde možné zjistit jeho syntaktickou funkci (popsanou funktorem) a jeho formální realizaci. Pomocí databáze ForFun jsme pro každé okolnostní určení mohli sestavit seznam jeho formálních realizací, tj. zjistili jsme, kterými předložkovými (i nepředložkovými) pády, podřadicími spojkami, adverbii se daný význam může vyjadřovat. Pro každou kombinaci jsme získali určité množství příkladů a údaj o frekvenci daného jevu v korpusech. Jak jsme uvedli výše, průměrný počet příkladů pro jednotlivé kombinace je vysoký. Medián je však pouze dva příklady (srov. tab. 1.2). Důvodem je dlouhá řada jevů (kombinací), které se vyskytují velmi zřídka. Tyto výskyty s velmi nízkými frekvencemi v datech jsou jednou z hlavních výhod velkého objemu databáze, neboť ukazují na jevy méně obvyklé, v gramatikách dosud nepopsané. Musí však s nimi být zacházeno opatrně, protože databáze ForFun může s ohledem na svůj objem obsahovat také chyby (způsobené anotátory nebo pisateli).¹¹

¹¹ Výskyty s nízkými frekvencemi jsme ověřovali v Českém národním korpusu pomocí vyhledávacího nástroje Kontext. To se týkalo zejména okolnostních určení vyjádřených pomocí sekundárních předložek, které jsou v PDT-C řešeny nedostatečně. Dohledávání a ověřování některých jevů však bylo poměrně obtížné, zejména proto, že Český národní korpus nedisponuje tak bohatou syntaktickou informací, jaká

1 TEORETICKÝ RÁMEC A MATERIÁLOVÉ ZDROJE

DIR3

v (23386x)

form	corpus	examples	occurs
#adv (4357x)	FAUST <small>hide</small>	• ti dva ředitelé vzhledli nahoru na střechu budovy opery (nahoru)	X 41 <small>hide</small>
	PCEDT <small>hide</small>	• R. Hormats říká, že "nikdo nechce, aby se Američané sbalili a odjeli domů", (domů)	X 577 <small>hide</small>

do#2 (7414x)	FAUST <small>show</small>		73 <small>show</small>
	PCEDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • Zpět v centru stihli šéfové v hotelu pár schůzek, aby se opět nalodili do autobusů. (do autobusu–autobus) • Rapanelli nedávno řekl, že vláda prezidenta Carlose Menena, který nastoupil do úřadu 8. července, cítí, že významně snížení jistiny a úroku je jediný způsob, jak může být problém s dluhem vyřešen. (do úřadu–úřad) • Dostihová dráha míří od Chile přes Rakousko až do Portugalska. (do Portugalska–Portugalsko) • ... 	X 1703 <small>hide</small>
	PDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • Dotace se promítají do cen energií, prodáváných ostatním spotřebitelům. (do cen–cena) • Drahá energie pak konečně donutí odběratele investovat do úspor paliv. (do úspor–úspora) • ... 	X 2034 <small>hide</small>
	PDTSC <small>show</small>		3604 <small>show</small>
#vřin (55x)	PCEDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • "Nemůže udělat nic pro to, aby se dostala zpět tam, kde byla," říká její právník James Bierbower. (tam byla–být) • Stejně jako právníci v nepřátelském prostředí akvizice jde i dítě tam, kde jsou peníze. (tam jsou–být) • ... 	X 12 <small>hide</small>
	PDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • "Já si myslím, že Martina má jít tam, kam patří, všechno chce svůj čas," říká maminka. (tam patří–patří) • Chci vrátit právo tam, kde bylo před padesáti lety," říká poslanec Svoboda. (tam bylo–být) • 0 Až nyní jsem si uvědomil, že v tenise jsem se dostal tam, kam jsem chtěl. (0–dostat_se) 	X 10 <small>hide</small>
	PDTSC <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • Ať jsem přišla, kam přišla, nikdo mě nemohl zaskočit. (jsem přišla–přijít) • Podíváme se, kde nás to zajímá. (zajímá–zajímat) 	X 33 <small>hide</small>

adj (441x)

form	corpus	examples	occurs
do#2 (193x)	FAUST <small>hide</small>	• Sledovací systém je zabudovaný do pásu za účelem vedení pásu schodů, který neustále táhne schody od spodního nástupiště zpět nahoru v nekonečné smyčce. (do pásu–pás)	X 2 <small>hide</small>
	PCEDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • Tvrdí, že mnoho vozidel zařazených do tříd komerčních lehkých nákladních vozů převez ve skutečnosti více osob než nákladu, a tudíž by měla mít stejné bezpečnostní prvky jako auta osobní. (do tříd–třída) • Společnost Armstrong očekává uzavření prodeje jednotky barev koncem listopadu a prodej jednotky na koberec v prosinci, s příjmy zahrnutými do výsledků čtvrtého nebo prvního čtvrtletí. (do výsledků–výsledek) • Záliba televize v dramatických konfliktech podporuje nadměrné používání slovanů vyvolávaných do megafonů, militantní gestikulace, obviňujících plakátů a dalších taktik působících na city. (do megafonů–megafon) • ... 	X 89 <small>hide</small>
	PDT <small>hide</small>	<ul style="list-style-type: none"> • Milevsko: jméno tesané do žuly (do žuly–žula) • ... 	X 79 <small>hide</small>
	PDTSC <small>hide</small>	• Ještě se vrátím k tomu, že táta byl /době války pro mě nasazen/ do Německa/ do Německa/ Německo)	23 <small>hide</small>

Obrázek 1.2: Webové rozhraní databáze ForFun

Materiál získaný pomocí databáze ForFun přináší tedy jistý vhled do distribuce forem a funkcí, ale každý výsledek musí být vždy chápán jako podklad pro další lingvistickou analýzu.

je k dispozici v PDT-C. Příklady z Českého národního korpusu jsou v této monografii označeny zkratkou *cnk* za příkladem, neoznačené příklady jsou z PDT-C. Úvodní příklady (1)–(7) jsou z internetu, příklady (50)–(52) v kap. 4 a (5)–(10), (25)–(28) v kap. 7 jsou introspektivní.

2

Okolnostní určení

V klasických závislostních gramatikách je jako okolnostní¹² či adverbialní (přísluvečné) určení označován větný člen, který rozvíjí sloveso, adjektivum nebo adverbium a jehož tvar není tímto slovem řízen (srov. heslo *Přísluvečné určení* v Karlík a kol., 2016, s. 1488). Okolnostní určení jsou sémanticky distinktivní a lze je vymezovat a třídit podle významu. Hrubé třídění okolnostních určení na lokální, časová, způsobová a kauzální, s jakými se pracuje v českých syntaxích akademických i příručních, postuluje pro základní orientaci, škála významů, které okolnostní určení vyjadřují, je však mnohem širší, a různé popisy proto vydělují další významové třídy a v rámci základních skupin se rozlišují různé významové podtypy. Například u lokálních určení se vyděluje určení s významem „kde“, „kam“, „kudy“, „odkud“. Pestrá škála podtypů je také ve skupině časových určení (srov. např. ve *Skladbě češtiny* (Grepl a Karlík, 1998, s. 274n.) časová určení „ze kdy“ a „na kdy“). U většiny autorů také najdeme vedle základního určení způsobu další, úžeji vymezená určení způsobová jako určení prostředku nebo zřetele. Kromě základních typů (místo, čas, způsob, příčina) se pak v gramatikách definují další významové typy okolnostních určení (v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík a kol., 2016, s. 1488) označované jako druhořadé). Již u Šmilauera (1947) a pak i v dalších monografiích najdeme určení původu a původce. Ve *Skladbě češtiny* (Grepl a Karlík, 1998) je popsáno určení očekávaných, ale nenastalých okolností, určení zamlžených okolností nebo určení irelevantních okolností. V *Akademické gramatice češtiny* (Štícha a kol., 2013, s. 721) je zavedeno určení zdroje informace.

Jak se však konstatuje v Karlík a kol. (2016, s. 1488), žádná gramatika ani všechny dohromady neregistrují všechny možné interpretace významů okolnostních určení. Reálný svět uchopovaný živým jazykem nelze postihnout sebedetailnějším seznamem. Tento fakt se výrazně projevil při manuální sémanticko-syntaktické anotaci Pražských závislostních korpusů (viz kap. 1.2) a při vývoji navazujících valenčních slovníků.¹³ Před zahájením anotací byl seznam okolnostních určení stanoven podle dostupných gramatik a byla vytvořena zřejmě nejširší škála okolnostních určení v češtině. Přestože se rozlišovalo několik desítek druhů okolnostních určení, reálné texty

¹² V této monografii užíváme termínu okolnostní určení (na místo tradičnějšího termínu určení adverbialní či přísluvečné). Pro jeho ustálenost a obvyklost jej používáme při závislosti na slovese, adjektivu, ale i na substantivu; viz argumenty dále v textu.

¹³ Např. valenční slovník PDT-Vallex (Hajič a kol., 2003; Uřešová a kol., 2021) a Vallex (Lopatková a kol., 2020), česko-anglický valenční slovník CzEngVallex (Uřešová a kol., 2016), valenční slovník substantiv NomVallex (Kolářová a kol., 2020), slovník synonym SynSemClass (Uřešová a kol., 2020).

přinášely stále nové případy, které se ze zavedených kategorií tak či onak vymykaly. Seznam okolnostních určení byl přehodnocován a rozšiřován o nové významové typy. Vymezení jednotlivých sémantických vztahů bylo modifikováno a zpřesňováno, ale často také rozostřováno, jak se na původně úzce specifikované typy navrstvovaly další významové nuance (poslední stav popisu viz Panevová a kol., 2014).

2.1 Okolnostní určení ve Funkčním generativním popisu

Pojem okolnostní určení, či tradičnější termín adverbialní (přísllovečné) určení, je ve FGP obsažen implicitně. Syntaktické jednotky věty se ve FGP na rovině hloubkové syntaxe dělí na aktanty a volná doplnění. Mezi aktanty patří doplnění tradičně chápáná jako objektová a dále ta doplnění, jejichž protějškem je hloubkový subjekt. Okolnostní určení jsou pak jádrem třídy tzv. volných doplnění. Odlišení aktantů a volných doplnění je založeno na testovatelných kritériích (Panevová, 1974, 1980; nejnověji Panevová a kol., 2014, s. 40):

- (i) Může dané doplnění rozvíjet řídicí slovo (sloveso, adjektivum, adverbium, substantivum):
 - (a) pouze jednou?
 - (b) víc než jen jednou?
- (ii) Může dané doplnění rozvíjet:
 - (a) omezený počet určitých slov, která mohou být vyjmenována?
 - (b) libovolné slovo?

Volná doplnění (na rozdíl od aktantů) jsou taková doplnění, která mohou rozvíjet jakékoli slovo, a to i více než jedenkrát (platí pro ně charakteristika i.b a ii.b). Mezi aktanty a volnými doplněními je také zásadní rozdíl, pokud jde o formální vyjádření syntaktické závislosti. Formální vyjádření aktantů je určováno požadavky řídicího slovesa (tzv. rekcí). Volná doplnění se do větné struktury zapojují adjunkčně, svým tvarem (nerekční pády substantiv, nerekční předložkové pády), svou slovnědruhou charakteristikou (příslovce, závislá klauze) a volba výrazových prostředků volných doplnění je ovlivněna především významem/funkcí daného volného doplnění (srov. způsoby vyjadřování syntaktické závislosti u Hausenblase (1958)).

Klasifikace doplnění na aktanty a volná doplnění ve FGP víceméně odpovídá Tesnièreově distinkci aktanty vs. cirkumstanty (Tesnière, 1959). Také se v zásadě shoduje s dělením v českých syntaktických příručkách a gramatikách s tím rozdílem, že doplnění se v nich na nejvyšší úrovni rozdělují podle toho, zda závisí na slovese (a adjektivu a adverbium), nebo na substantivu. V těchto pracích se pak slovesná a substantivní doplnění třídí podle toho, zda jejich vztah k řídicímu slovu je rekcí (obligatorní, valenční), nebo volný (bez fixované formy). Pro doplnění závislá na slovese se rozlišují komplementy vs. cirkumstanty, adjunktivy či přísllovečná určení, pro doplnění závislá na substantivu přívlasky subjektového, objektového nebo adverbialního charakteru,

případně se substantivní doplnění dělí podle formy na atribut shodný a neshodný.¹⁴ Ve FGP není nejvyšším kritériem pro dělení doplnění slovnědruhová povaha řídicího členu, ale povaha doplnění z hlediska jeho obligatornosti či rekce (která se testuje výše uvedenými kritérii). Důsledkem tohoto pojetí je jistá úspornost popisu: pro atributy nejsou ve FGP speciální kategorie: doplnění *na stole* je stejného typu jak ve větě *Knihka leží na stole.*, tak ve větě *Knihka na stole je Pavlova.* V obou případech je to volné doplnění s funkcí (funktořem) LOC „kde“ (k funktořům viz dále v kap. 2.2).

V této monografii užívatě termínu *okolnostní určení* a v souladu s FGP zahrnujeme pod tento termín jak určení závislá na slovese, adjektivu, adverbium (tj. v tradičním chápání tohoto pojmu: *knihka leží na stole; domy postavené v minulém století*), tak obdobná doplnění rozvíjející také substantivum jako v př. *knihka na stole; domy z minulého století*), která se tradičně chápou jako atribut. Tradiční termín adverbialní či příslovečné určení neuzívatě, neboť svým názvem odkazuje k závislosti určení jen na slovese. Přívlástek *okolnostní* navíc odkazuje k tomu významu těchto určení, kterému je v této knize věnována největší pozornost.

2.2 Funktory a subfunktory

Jednotlivé typy doplnění jsou ve FGP označovány tzv. *funktory*. Funktor vyjadřuje sémanticko-syntaktický vztah závislého doplnění k jeho členu řídicímu. Funktor okolnostních určení, zejména určení místa a času, které v této monografii podrobněji popisujeme, je vymezen otázkou, kterou se na dané určení ptáme (srov. Šmilauer, 1947, s. 257). Na místě jsou otázky jako „kde“, „kam“, „kdy“, „odkdy“, „jak“, „proč“ apod. Pro okolnostní určení se v poslední verzi FGP rozlišuje 32 funktořů (srov. Panevová a kol., 2014, s. 28; Mikulová a kol., 2005, s. 425n.; zde tab. 2.1¹⁵).

Repertoár funktořů vychází ve FGP z tradičního pojetí klasické syntaxe (zejména Šmilauer, 1947), je však rozšířen o několik nových položek vzniklých odštěpením vyhraněného sémantického vztahu od základních typů, jako je způsob (funktor MANN), prostředek (MEANS), místo (LOC) apod. Takto byly zavedeny funktořy jako kritérium (CRIT), dědictví (HER) aj. (srov. také návrhy nových funktořů jako překážka (OBST), prostředník (MED) v Panevová a kol., 2014).

Funktory označují sémanticko-syntaktické funkce doplnění jenom jako zobecněné třídy a z hlediska popisu jazykového významu jsou málo diferencované. Například

¹⁴ Subjekt, komplement, příslovečné určení a různé typy atributů (valenční, determinační, kvantifikační, u synkretických výrazů, delimitační) rozlišují v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987). Ve Skladbě češtiny (Grepel a Karlík, 1998) třídí větná doplnění sloves na komplementy a adjunktory a pro doplnění substantiv odlišují přívlástek shodný a neshodný; shodný a neshodný atribut se rozlišuje též v Akademické gramatice spisovné češtiny (Štícha a kol., 2013), pro doplnění přísudku zde pracují s termíny komplement a určení okolnosti děje. Přívlásky objektového a adverbialního charakteru liší Novotný (1980, s. 60), u Křížkové (1968, s. 120) pak najdeme dělení na atributivně-subjektový, atributivně-objektový a atributivně-okolnostní vztah.

¹⁵ Funktor TPAR, původně navržený ve FGP, je v této práci nahrazen subfunktorem *during* u funktořu TWHEN; srov. kap. 8.1.4.

Časové funktoary		Prostorové funktoary	
TWHEN	„kdy“	LOC	„kde“
TSIN	„odkdy“	DIR1	„odkud“
TTILL	„dokdy“	DIR2	„kudy“
THL	„jak dlouho“	DIR3	„kam“
TFHL	„na jak dlouho“		
THO	„jak často“	Kauzální funktoary	
TPAR	„během jaké doby“	CAUS	„příčina“
TFRWH	„ze kdy“	AIM	„účel“
TOWH	„na kdy“	CNCS	„přístupka“
		COND	„podmínka“
		INTT	„záměr“
Způsobové a ostatní funktoary			
MANN	„způsob“	EXT	„míra“
ACMP	„doprovod“	HER	„dědictví“
BEN	„prospěch“	MEANS	„prostředek“
CONTRD	„kontradikce“	REG	„zřetel“
CPR	„srovnání“	RESL	„účinek“
CRIT	„měřítko“	SUBS	„substituce“
DIFF	„rozdíl“	RESTR	„omezení“

Tabulka 2.1: Funktoary pro adverbialní určení ve FGP

všechna následující doplnění jsou při anotaci ohodnocena jedním a tímtéž funktoarem s významem místa „kde“ (LOC): *na stole, pod stolem, za stolem, před stolem, vedle stolu*. Každé z těchto doplnění sice vyjadřuje obecný význam „kde“ (který je popsán funktoarem), ale jednotlivými „užšími“ významy se od sebe odlišují a je patrné, že odlišení těchto jemných distinkcí je pro popis významu zásadní. Od začátku vývoje FGP byla proto zřejmá potřeba jemnější klasifikace funktoarů. Pro tento účel se v klasické verzi FGP (Sgall, 1967; Panevová, 1980) mluvilo o syntaktických gramatémech, v novější verzi (Mikulová a kol., 2005; Mikulová, 2008; Panevová a kol., 2014) byl zaveden termín *subfunktoar*.

Metodika zavádění subfunktoarů překračuje rámec užitý pro zavedení nového funktoaru a řídí se tedy jinými zásadami. Zatímco určení vyjadřující významy různých funktoarů nejsou vzájemně zaměnitelná, subfunktoary nabízejí výběr mezi jemnými sémantickými distinkcemi uvnitř jednoho funktoaru při sdílení základního významu tohoto funktoaru, což se odráží ve stejné testovací otázce po okolnostním určení („kde“, „kdy“, „jak“): změna subfunktoaru v rámci jednoho funktoaru způsobuje sice významový posun, ale naplňuje základní významovou hodnotu vyjádřenou funktoarem, tj. odpovídá zhruba odpovědi na stejnou otázku.

Vymezení subfunktoarů reflektuje následující situace (i) – (iii); tyto situace se u jednoho funktoaru mohou kombinovat.

- (i) Předložkové výrazy vyjadřující význam jednoho funktoru reflektují opozici pozitivní vs. negativní hodnota. Tak je tomu například u funktoru ACMP pro význam „doprovodu“ (př. *šel na procházku se psem vs. bez psa*), u funktoru REG pro význam „zřetele“ (př. *splnil zadání s ohledem na časový limit vs. bez ohledu na časový limit*) nebo u funktoru BEN pro význam „prospěchu“ (př. *hlasoval pro návrh vs. proti návrhu, též (8) vs. (9)*).
- (ii) Předložkové výrazy pro vyjádření jednoho funktoru se od sebe liší různorodými sémantickými odstíny. Zpravidla jde o několik výrazových prostředků nesených často sekundárními předložkami, vnášejícími takový specifický významový rys, že výrazové prostředky nelze chápat jako mezi sebou zaměnitelné. Mohou být podmíněny lexikálně nebo jde o ustálené obraty. Z příkladů (8)-(10) s okolnostním určením BEN („prospěch“) a (11)-(15) s určením MEANS („prostředek“) je zřejmé, že pro oba funktory je k dispozici řada různorodých forem, jejichž distribuci a zaměnitelnost je třeba podrobně zkoumat. Některé formy (př. *prostřednictvím+2, pomocí+2, přes+4* u funktoru MEANS) se při jisté stylové benevolenci dají navzájem zaměnit a shrnout pod jeden subfunktory, jiné nikoliv (př. *ve prospěch+2 a na úkor+2* v př. (8) a (10)).
- (iii) Formy vyjadřující význam jednoho funktoru upřesňují měrovou či kvantitativní složku významu funktoru; např. u funktoru THL („jak dlouho“) srov. *trvalo to osm hodin vs. přes osm hodin vs. okolo osmi hodin* (srov. i kap. 8.3), nebo u funktoru EXT („míra“) srov. *váží 3 kg vs. přes 3 kg vs. okolo 3 kg*.

- (8) nedocení matek v domácnosti, které se zřikají osobní kariéry **ve prospěch dětí**
- (9) Stále je velký nepoměr mezi počtem žadatelů a počtem dětí uvolněných do osvojení **v neprospěch** manželských párů, a proto je čekání na děťátko samozřejmostí.
- (10) Nechceme žít **na úkor dětí**, říkají autoři myšlenky o ústavním zákonu o rozpočtu.
- (11) Majitelé rodinných domků topí například **koksem**.
- (12) Společnost POP Radio nabízí **prostřednictvím národní sítě** v obchodních domech muziku na přání, informační a reklamní služby, jimiž napodobuje živé rádio.
- (13) Od června do září odebíral zboží **na odcizený občanský průkaz** ředitele firmy.
- (14) **Pomocí inzerátu** se osloví určitá část trhu pracovních sil.
- (15) Na burze může drobný investor obchodovat pouze **přes makléře**.

Přestože subfunktory jsou bytostně spojené s okolnostními (volnými) určeními, jejich zavedení by bylo žádoucí i u některých aktantů. U nich se ovšem uplatňuje pouze hledisko (iii); srov. (16)-(18) pro aktor a (19)-(21) pro patient.

- (16) Odhadem **kolem dvaceti tisíc návštěvníků** přišlo o víkendu na pražské Výstaviště.
- (17) **Přes dvě stě jich** ve službě zemřelo na infekční choroby.
- (18) **Na dvě stovky bohemistů** se včera rozloučily se svým působením na letní škole.
- (19) Společnost Heureka do realizace filmu vložila **kolem dvaceti čtyř milionů korun**.
- (20) Hledaný muž měl u sebe **přes milion korun**.
- (21) V Praze bylo k začátku roku vydáno **na tři tisíce taxikářských koncesí**.

Při etablování subfunktorů jednoho funktoru je nutné se zabývat jednak sémantickými posuny uvnitř funktoru, jednak vzájemnou zaměnitelností při sdílení významů, tj. (kvazi)synonymií jednotlivých konstrukcí (formálních prostředků). Principy uplatňované při etablování subfunktorů jsou podrobně popsány dále v kap. 4.2.

Ucelený seznam subfunktorů pro jednotlivé funktory nebyl doposud vypracován. V teoretických pracích FGP byly ilustrativně navrženy subfunktory pro vybrané funktory (Panevová, 1980, s. 73n.). Během anotací byl vypracován zatím největší návrh subfunktorů (VeJVodová, 2004), opět však jen výběrově pro některé případy. Na základě tohoto návrhu byly v Pražském závislostním korpusu (1.2.1) vybraným funktorům automaticky (podle formální povrchové realizace daného doplnění) přiřazeny vybrané subfunktory (viz Mikulová a kol., 2005, s. 591n.).¹⁶ Předmětem této monografie je určování sémanticko-syntaktických funkcí (tj. funktorů a jejich subfunktorů) u okolnostních určení. Podrobný a ucelený návrh je zde předložen pro okolnostní určení místa a času.

Z praktických důvodů se pro pojmenování hodnot subfunktorů používá zčásti anglické verze předložek vyjadřujících význam daného subfunktoru, zčásti anglických slov symbolizujících jejich význam. Význam funktoru i subfunktoru (jeho intenzionální charakteristiku) vystihujeme stručně a heslovitě a píšeme jej do uvozovek.

¹⁶ V navazujících korpusech PDT-C (1.2) již hodnoty subfunktorů nebyly vyplněny vůbec. Pro překladový modul TectoMT (Popel a Žabokrtský, 2010), který vychází z dat česko-anglického korpusu (1.2.3), byla chybějící anotace subfunktorů nahrazena atributem *formeme*, který hodnoty funktorů doplňuje informací o povrchové realizaci dané syntaktické jednotky (Dušek a kol., 2012). To jen potvrzuje nezbytnost bližší specifikace funktorů pro přesnější popis významu a pro úspěšný překlad.

3

Vztah funkce a formy u okolnostních určení

Při analýze forem a funkcí okolnostních určení popisujeme vztahy nejvyšší roviny, sémanticko-syntaktické, k rovinám nižším (k rovině povrchové syntaxe a k rovině morfologické). Stanovujeme repertoár tzv. funktorů a subfunktorů (2.2) a vymezujeme, jakými formálními prostředky se jednotlivé funkce vyjadřují. Metodologicky ovšem postupujeme od formy k funkci: pro jednotlivé v korpusech zjištěné formy okolnostních určení stanovujeme na základě detailní analýzy materiálu jejich funkce (srov. 1.4). Obě tato třídění (na funktořy a subfunktořy) vyžadují v rámci popisu i konsistentní teoretické zdůvodnění.

Hodnoty okolnostních určení jsou na rozdíl od aktantů (komplementů, participantů) sémanticky distinktivní. Zatímco forma i funkce aktantů jsou vždy dané řídicím slovem, formy a funkce okolnostních určení lze do jisté míry popisovat bez ohledu na řídicí slovo. Řídicí slovo okolnostních určení nemá vliv na formu, může mít však vliv na funkci, někdy i zcela určující (srov. dále).

Nejčastějším prostředkem pro vyjádření okolnostních významů jsou předložkové pády. První problém, který je s jejich studiem spojen, spočívá v tom, řečeno s Komárkem (1982, s. 77), že „nedovedeme přesně říci, jak je rozdělena odpovědnost za úhrnný význam předložkového pádu“.¹⁷ Pracujeme tedy s předložkovým pádem jako celkem, nerozkládáme jeho význam na předložku a pád. Při určování repertoáru funkcí nám jde především o odlišení prototypických významů od významů přenesených, metaforických, plynoucích z lexikálního obsazení, z kontextu, které by se již v hodnotách funktorů a subfunktorů odrážet neměly.

- (22) v Praze – v neděli
- (23) při zemi – při představení
- (24) u dráhy – na dráze

Tyto úvahy lze ilustrovat pomocí několika dvojic předložkových spojení, u nichž v (22) význam obou předložkových spojení plyne z lexikální povahy substantiv, v (23) není význam předložky v okolnostním určení *při představení* jednoznačný, jakož i význam celého určení, i když význam časový je spíše nasnadě, záleží zde na kontextu (řídicím slovese); rozdílná předložka v (24) nese v obou případech význam loka-

¹⁷ Problematika významu pádů prostých i předložkových je (nejen) v české lingvistice poměrně hojně studována. Různá pojetí vypracovali Jakobson (1936), Kuryłowicz (1949), Skalička (1950), v pozdějších generacích Konečná (1974), Běličová-Křížková (1978a), Běličová (1984) a (1985), Komárek (1982). Přehled přístupů a jejich kritické zhodnocení z hlediska FGP podali Bémová a kol. (1989).

ce, přičemž v některých kontextech je $u+2$ nahraditelné předložkou $na+6$ (viz (25) a (26)), v jiných nikoli (viz (27) a (28)).

- (25) Otec pracuje deset let **u dráhy**.
- (26) Otec pracuje deset let **na dráze**.
- (27) **U dráhy** ležela výbušnina.
- (28) Beroun leží **na dráze** do Plzně.

Jiná obtížnost popisu je dána tím, že mezi funkcí nesenou kombinací funktor–subfunktor a jejím formálním vyjádřením není jedno-jednoznačný vztah. V rámci jedné funkce je třeba řešit a popsat konkurenci několika forem sdílejících význam daného subfunktora. Podobně je třeba řešit a popsat polyfunkčnost formálních prostředků. Srov. tabulku 3.1, ve které jsou vypsány předložkové pády s největším počtem okolnostních funkcí a seznam těchto funkcí podle databáze ForFun.¹⁸ Nepřekvapí, že největší počet funkcí (až přes dvě desítky) mají předložkové skupiny, které patří k nejfrekventovanějším předložkovým skupinám vůbec (podle databáze ForFun je nejfrekventovanější formou $v+6$).

Forma	Počet	Funkce
$na+4$	25	AIM BEN CAUS COND CPR CRIT DIFF DIR1 DIR3 EXT INTT LOC MANN MEANS REG RESL RESTR SUBS TFHL TFRWH THL TOWH TPAR TTILL TWHEN
$v+6$	22	ACMP AIM BEN CAUS COND CPR CRIT DIR2 DIR3 EXT LOC MANN MEANS REG RESL RESTR SUBS TFHL THL THO TPAR TWHEN
$k+3$	20	ACMP AIM BEN CAUS CRIT DIR1 DIR2 DIR3 EXT INTT LOC MANN REG RESL RESTR TOWH TPAR TSIN TTILL TWHEN

Tabulka 3.1: Předložkové skupiny s největším počtem okolnostních funkcí

Problematiku popisu nejednoznačného vztahu mezi formou a funkcí dále ilustrují tabulky 3.2 a 3.3. Tab. 3.2 ukazuje, že jedna funkce (funktor) může být realizována mnoha formami, které mohou (ale nemusí) být vzájemně zaměnitelné. V tabulce 3.2 je vyjmenována jen malá část z více než stovky různých formálních prostředků, kterými bylo v korpusech realizováno okolnostní určení způsobu, které má funktor MANN. Pro každou formu je v tabulce uveden jeden korpusový příklad a počet výskytů. Okolnostní určení způsobu má mnoho variant a pokrývá mnoho významových nuancí, které nebývají v gramatikách a syntaktických popisech dále tříděny. V FGP je vedle funktoru MANN pro obecný význam „způsobu“ odpovídající na otázku „jak“ zaveden dále funktor MEANS pro okolnostní určení „prostředku“ (29), EXT pro měrová určení (30), REG pro určení „zřetele“ (31), CPR pro způsob vyjádřený „srovnáním“ (32), CRIT

¹⁸ Vysvětlení zkratk pro funktořy je v tab. 2.1.

Forma	Příklad	Počet
<i>Adv</i>	Hlasitě se hádali.	9221
<i>v+6</i>	Chodil tam ve starých teplákách.	1000
<i>Instr</i>	Lupiči mu násilím ukradli hodinky.	747
<i>(jak)+vfin</i>	Všechno je to tak, jak to má být .	275
<i>(tak)+že+vfin</i>	V soukromí se tváří, že nevěří ničemu .	251
<i>na+4</i>	Zamilovali jste se do sebe na první pohled?	213
<i>pod+7</i>	Hráli jsme pod velkým psychickým tlakem.	150
<i>s+7</i>	Domácí hráli s nadšením .	150
<i>na+6</i>	Na jedné noze se tenis hrát nedá.	101
<i>po+6</i>	Po tmě jsem ráno šel na vlak.	81
...
	dalších 110 forem	
...
<i>ve formě+2</i>	publikuje ve formě přehledů a tabulek	14
<i>přes+4</i>	obchoduje přes přepážky	14

Tabulka 3.2: Zkrácený seznam formálních realizací pro určení způsobu (MANN)

pro okolnostní určení „měřítká“ (33), DIFF pro okolnostní určení „rozdílu“ (34), ACMP pro význam „doprovodu“ (35), RESL pro význam „účinku“ (36) a další způsobové a specifické funktory (srov. v tab. 2.1). I přesto, že celá řada způsobových variant je vydělena zvlášť a není zahrnuta pod funktor MANN, je zřejmé, že funktor MANN je ještě málo diferencovaný a jeho významové rozpětí je třeba popsat pomocí subfunktorů, případně i novými funktory.

- (29) Pak jsme taky jeli rychlou **lodí**.
- (30) Za tři měsíce jsem se tam **úplně** uzdravila.
- (31) Hlavně **na sport** je šikovný, baví ho to.
- (32) Jana byla tuším asi o pět let starší **než Maruška**.
- (33) Tam jsem já v kroji, který **podle starého vzoru** vyšívala moje maminka.
- (34) Můj bratr byl **o tři roky** starší.
- (35) Někdy jsme taky sáňkovali **s maminkou**.
- (36) Argumenty i emoce se **do omrzení** opakují.

Určení způsobu s funktorem MANN se nejčastěji vyjadřuje adverbium (viz tab. 3.2). Adverbium však ve větě nejčastěji není okolnostním určením způsobu. Podle korpusových dat se adverbium nejčastěji realizuje určením odpovídající na otázku „kdy“ (funktory *TWHEN*) a „kde“ (*LOC*). Okolnostní určení způsobu (MANN) je v tomto srovnání až třetí, jak ukazuje tab. 3.3. Tab. 3.3 prezentuje zkrácený seznam funkcí, které se realizují pomocí adverbia. Pro každou funkci je v tabulce uvedeno několik příkladů a počet výskytů v korpusových datech.

3 VZTAH FUNKCE A FORMY U OKOLNOSTNÍCH URČENÍ

Funkce		Příklady	Počet
TWHEN	„kdy“	<i>dnes, hned, pozdě, nikdy</i>	29113
LOC	„kde“	<i>venku, doma, všude, dole</i>	16251
MANN	„jak“	<i>krásně, dobře, detailně, trpělivě</i>	9221
DIR3	„kam“	<i>domů, zpět, jinam, dovnitř</i>	4357
EXT	„kolik“	<i>příliš, vůbec, úplně, trochu</i>	3815
THO	„jak často“	<i>často, občas, zřídka, pravidelně</i>	3211
THL	„jak dlouho“	<i>ještě, pořád</i>	2721
TTILL	„dokdy“	<i>doposud, dodnes</i>	762
CAUS	„proč“	<i>náhodou, právem</i>	648
DIR1	„odkud“	<i>odtud, zdola, zprava</i>	503
dalších 43 funktořů			
MEANS	„prostředek“	<i>koňmo, ručně</i>	52
TOWH	„na kdy“	<i>nakonec</i>	4

Tabulka 3.3: Zkrácený seznam funkcí, které se vyjadřují adverbii

Tab. 3.3 nás také vrací k problematice odlišování významu, který plyne z formy, od významů plynoucích z lexikálního obsazení formálního prostředku. Samotnou formou, tj. adverbiiem, je vyjádřen jen vztah závislosti, význam určení vyjádřených adverbiiem pak plyne z jejich lexika. Adverbia proto nejsou dále klasifikována subfunktořy. Podle toho, na jakou otázku po doplnění řídicího slova odpovídají (srov. v tab. 3.3 otázky v druhém sloupci), jsou ohodnocena pouze funktořem. Jejich význam je předmětem popisu ve slovníku.

Zde nastíněné obecné otázky spojené s popisem forem a funkcí u okolnostních určení dále teoreticky rozvineme v následujících dvou kapitolách. V kapitole 4 popíšeme principy uplatňované při určování funktořů a subfunktořů. V kapitole 5 se podrobněji věnujeme formám okolnostních určení a dalším souvisejícím otázkám. V II. části monografie pak přijatá teoretická východiska aplikujeme na popis forem a funkcí u okolnostních určení místa a času.

4

Funkce okolnostních určení

Repertoár významů okolnostních určení (v našem pojetí seznam funktorů a subfunktorů) představuje „*poukazy k jazykovým obsahům*“ (Dokulil a Daneš, 1958, s. 232): určujeme, co z reálné skutečnosti jazyk postihuje, zabýváme se vztahy na hranici jazykového významu a obsahu, jak jsme již naznačili v příkladech (1)–(7) v úvodu kapitoly 1. V následujících kapitolách (4.1 a 4.2) popisujeme podrobněji problematiku určování funktorů a subfunktorů, stanovujeme principy tohoto určování, ale také poukazujeme na limity popisu. Na konkrétních příkladech předvedeme bohatost a složitost jazyka. Ukážeme, že do vymezených kategorií sémantických typů a podtypů se roztřídí jádro daných určení a vždy bude skupina jevů, pro které žádná z kategorií není vhodná, a není ani jasné, jakou jinou kategorií pro tyto případy zavést (kap. 4.1).

Při určování funktorů vycházíme z jejich již dříve navrženého repertoáru (srov. v kap. 2.2).¹⁹ Při členění funktorů na subfunktory zachováváme princip ekonomičnosti popisu, totiž že mezi funkcí nesenou kombinací funktor-subfunktor a odpovídajícími formami není jedno-jednoznačný vztah. Zásady, které z toho plynou, jsou popsány v kap. 4.2.

4.1 Určování okolnostních určení podle významu (limity popisu)

Význam řady okolnostních určení lze snadno intuitivně poznat a následně dobře definovat. Význam doplnění jako *v pondělí, po Vánocích, uprostřed stolu, nad nádražím, protože pršelo* je natolik transparentní, že pro určení jejich významu (funktoru) i případného podtypu (subfunktoru) není třeba mít k dispozici příslušný větný kontext včetně řídicího slova. Taková doplnění jsou prototypickými zástupci svých tříd, představují jejich jádro.²⁰

Jádro každého funktoru (i subfunktoru) tvoří prototypické formy a neméně důležitý je i charakter pojmenování, se kterým se tyto formy pojí. Homonymie výrazových prostředků, užití necentrálních forem v kombinaci s abstraktními pojmenováními vedou k znejasňování významu okolnostního určení. Například homonymní

¹⁹ Repertoár funktorů nepřejímáme dogmaticky, při práci s jazykovým materiálem ověřujeme jeho oprávněnost. Při analýze časových významů jsme původní sadu funktorů upravili v případě funktoru TPAR, který jsme jakožto samostatný funktor zrušili a nahradili subfunktořem *during* u funktoru TWHEN; viz dále 8.1.4.

²⁰ V naší notaci nese časové určení *v pondělí* funkci TWHEN-at, časové určení *po Vánocích* má funkci TWHEN-after, prostorové určení *uprostřed stolu* je LOC-middle a závislá klauze *protože pršelo* má funkci CAUS („příčina“).

Funktor	Příklad
TWHEN	Při letošních nehodách zahynulo na silnicích 110 osob.
TPAR	Donald Broderick zemřel v 52 letech při autonehodě .
COND	Loni zahynulo při nehodách přes 500 cyklistů.
TWHEN	Při včerejším mimoburzovním obchodování akcie společnosti spadly o 1125 dolaru na 13625 dolarů.
TPAR	Ceny akcií při mírném obchodování nepatrně vzrostly.
COND	Při celostátním mimoburzovním obchodování společnost včera uzavřela na 23.25 dolaru za akcii.

Tabulka 4.1: Nejednoznačný funktor u určení s formou *při+6* v PDT-C

forma *při+6* vedle zřetelně oddělitelného významu prostorového (vyjadřuje „místní blízkost“ (subfunktor *by* (viz kap. 7.3.3); např. *hned při vstupu je sociální zařízení*), vyjadřuje celou řadu dalších významů (Slovník spisovné češtiny (Filipec, 2005) jich rozlišuje šest), jejichž odlišení může být za určitých okolností obtížné. Předložková skupina *při+6* v kombinaci s dějovým substantivem může vyjádřit významy popsané funktoři: TWHEN „kdy“, funktor TPAR (nově TWHEN-during; viz i poznámku 19 zde) „během“ nebo COND „za jakých podmínek“. Významy těchto určení však mohou být nejednoznačné, jak ukazuje tab. 4.1, v níž jsou doložena různá užití funktorů pro velmi podobná určení při manuální anotaci v korpusech. Anotace tak ukazuje, že volba funktoru může být nejasná, že bez přesnějšího kontextu je o hodnotě funktoru daného doplnění obtížné rozhodnout a někdy ani znalost situace nepomůže, protože význam vyjádřený daným určením se pohybuje v neostrém pásmu na hranici dvou (případně více) funktorů.

U doplnění, jejichž význam není transparentní, vidíme v zásadě dvě problematické skupiny:

- určení odpovídá většímu počtu zavedených kategorií. Jedná se o případy splývání a překrývání významů: významy několika definovaných funktorů jsou u daného určení přítomny najednou, nebo nelze funktor jednoznačně určit z důvodu neostrých hranic v definici významů jednotlivých funktorů (významy funktorů se částečně překrývají). Příklady takových určení jsou v kap. 4.1.1.
- určení se nehodí do žádné zavedené kategorie a ani definice nové kategorie není zřejmá. Jedná se o případy okolnostních určení s významem nejasným, zamlženým, obtížně definovatelným. Příklady takových určení jsou v kap. 4.1.2.

Na základě detailní analýzy jazykového materiálu usilujeme o co nejpřesnější popis, avšak je zřejmé, že vždy bude v jazyce dost případů, které do navržené klasifikace nepůjde snadno zařadit. Jsme si toho vědomi a v této teoretické knize se omezíme na konstatování tohoto faktu. Při anotaci je pak výběr funktoru ponechán na rozhodnutí

anotátora a anotace vždy zpětně vyjeví slabá místa navržené klasifikace (jak ostatně demonstruje tabulka 4.1).

4.1.1 Překrývání významů okolnostních určení

Shodné formální prostředky (zejména v případě předložkových spojení) vedou v některých případech k neostře diferenci mezi jednotlivými funktoři. Významy jednotlivých funktořů (v prototypických případech zřetelně vydělitelných a jednoznačně identifikovatelných) se v těchto případech překrývají, nebo jsou přítomny najednou.²¹ Takových případů nacházíme v jazyce celou řadu. V následujících dvou oddílech představíme výběrově některé z nich. Další případy budou komentovány při výkladu o formách a funkcích okolnostních určení místa a času (v části II).

Překrývání prostorových a časových významů

Obdoba mezi časovou a prostorovou lokalizací (více viz kap. 6) vede k existenci synonymních výrazových prostředků a v těch případech, ve kterých je udané místo / časový bod vyjádřen abstraktním nebo dějovým substantivem, obě určení často splývají. V Mluvnici češtiny III (1987, s. 82) je zmíněno splynutí statického okolnostního určení místa (LOC „kde“) a času (TWHEN „kdy“) v příkladech jako *Seznámili se na večírku* (zde obdobný příklad (37)). K podobnému překrývání prostorové a časové lokalizace dochází i mezi dalšími prostorovými a časovými funktoři: mezi DIR3 „kam“ a TOWH „na kdy“ (38), mezi DIR1 „odkud“ a TFRWH „ze kdy“ (39).

- (37) Na **prvním setkání** se nebyly strany schopny dohodnout ani na základních datech.
- (38) Přeložil jednání **na konferenci**.
- (39) Dalších 20 % peněz pocházelo **z prodeje** rizikových obligací.

Ke splynutí významů dochází zejména u predikátů, které typicky bývají rozvíty právě prostorovým nebo časovým určením (např. *konat se kdy/kde, seznámit se kdy/kde, začít kdy/kde, pocházet ze kdy/odkud, přeložit ze kdy/odkud na kdy/kam*); nastává u takových predikátů, u kterých mají obě určení stejnou valenční povahu, tj. buď jsou obě fakultativní, nebo sloveso tvoří paralelní valenční rámce s oběma určeními (srov. k tomu poznámku v Daneš a kol., 1987, s. 89). V těchto případech považujeme prostorový význam za základní. U sloves, která tvoří valenční rámec jen s obligatorním prostorovým určením (*přijet kam, přicestovat kam*), pak interpretace časového významu ustupuje (není možná).

V nejasných, dvouznačných případech uplatňujeme primárnost prostorové interpretace i při návrhu subfunktořů pro abstraktní významy vyjádřené sekundárními

²¹ Nemáme zde na mysli případy homonymní, u kterých lze z kontextu, při znalosti dané situace, rozhodnout o významu doplnění jednoznačně; jako například u okolnostního určení *od snídaně* ve větě *Od snídaně mě bolí zuby*, kdy kontext rozhodne, zda jde o příčinu bolení (CAUS: *Od snídaně mě bolí zuby. Měl jsem sladké pečivo.*), nebo určení počátku bolení (TSIN: *Od snídaně mě bolí zuby. Předtím mě vůbec nebolely.*).

formami, jako je předložka *v rámci*+2 (kap. 7.4). Subfunktor pro abstraktní význam domain jsme navrhli jen v systému prostorových určení, přestože interpretace časová by v některých případech také byla možná (ovšem nikdy ne zřetelně průkazná a jediná, jak ukazuje i nejednoznačnost anotace v korpusu PDT-C v tab. 4.2).

Funktor	Příklad
LOC	<p>V rámci hlasování o programu poslanci odmítli všechny návrhy opozičních poslanců.</p> <p>V rámci festivalu se žáci mohou zúčastnit výtvarné soutěže na téma Starý zákon.</p> <p>V rámci reklamní kampaně předal osobně každému členu kongresu jednu krabici své gumy značky Yucatan.</p>
TWHEN	<p>Egyptská policie včera oznámila, že zatkla stovky osob v rámci kampaně, která má předejít útokům muslimských fundamentalistů.</p> <p>V rámci průzkumu se společnost Research Associates dotazovala přibližně 2000 spotřebitelů.</p> <p>V rámci hudebních Amerických dnů, které jsou tady každý rok, doprovází třeba zpěváky, kteří přijedou.</p>

Tabulka 4.2: Nejednoznačný funktor u určení s formou *v rámci*+2 v PDT-C

Překrývání prostorových a účelových významů

U sloves pohybu a přemísťování typicky (obligatorně i fakultativně) rozvíjených směrovými prostorovými určeními dochází ke splývání směrového určení (DIR3 „kam“) s určeními vyjadřujícími „účel“ a „záměr“ (AIM/INTT). Pohyb se většinou neděje bez účelu, k cíli směřujeme s nějakým záměrem. Homonymní výrazové prostředky pro vyjádření směrového a účelového určení a užití dějového/abstraktního substantiva v předložkové skupině vede ke splnutí obou významů; srov. př. (40)-(42). K podobné konkurenci (statického LOC „kde“ a funktorů pro „účel/záměr“ INTT/AIM) dochází i u sloves s významem „vyskytovat se někde za nějakým účelem / s nějakým záměrem“ (tj. *být, pobývat, vyskytovat se*; srov. (43) a (44)).

- (40) Pan Komanický **na schůzku** přijel se čtyřicetiminutovým zpožděním.
- (41) S Roderickem šel dokonce **na oběd**.
- (42) Nejlepší běžkyně Neumannová **na společnou přípravu** odjet odmítla.
- (43) Rok jsme byli **na bramborech**, rok jsme byli **na chmelu**.
- (44) Jsme **na hostině** u syna.

Rozhodnutí o preferenci je v těchto případech obtížné. V př. (40) se nabízí prostorová interpretace určení *na schůzku*: určení DIR3 („kam“) je u slovesa *přijet* obligatorní.

Avšak v obdobné větě (45) budeme totéž určení hodnotit jako určení účelové, protože obligatorní prostorové určení je zde obsazeno jiným, přímějším kandidátem. Při určování prostorových a účelových významů tak nelze jednoduše stanovit pravidlo o preferenci jednoho nebo druhého určení, avšak u sloves, u kterých očekáváme doplnění určením prostorovým (obligatorně, fakultativně nebo typicky), považujeme prostorovou interpretaci za základní.

- (45) Pan Komanický přijel **do Prahy na schůzku** se čtyřicetiminutovým zpožděním.

4.1.2 Vágnost při určování významů okolnostních určení

V předchozí kapitole jsme popsali některé případy víceznačnosti, kdy jedno určení můžeme chápat jako vyjádření dvou nebo více jasně definovaných konkurenčních významů. Od víceznačných určení odlišujeme případy vágní, tj. takové, kdy význam určení nejde jednoznačně popsat, žádný ze zavedených funktorů přesně nevystihuje vyjádřenou skutečnost. Popisovaná skutečnost přitom může být docela prostá a představa o ní jasná, tak jako v př. (46)-(49), ve kterých zvýrazněná určení poukazují na okolnost, že při uvedené činnosti bylo k dispozici dobré pití. Příklady ukazují, že pro vyjádření takové okolnosti se užívají různé prostředky primárně užívané pro vyjádření prostorové „blízkosti“ ($u+2$; (46), nebo $při+6$; (47)), lokalizace „nad udaným místem“ ($nad+7$; (48)), „podmínky“ ($při+6$), „doprovodu“ ($s+7$; (49)).

- (46) Na valné hromadě Českomoravského fotbalového svazu se zástupci nejslavnějších klubů málem pusinkovali **u skleničky** koňaku a vzápětí vystřelili ruku nahoru pro zvolení staronového předsedy.
- (47) **Při skleničce** šampaňského se v hlavě prezidenta fotbalové Sparty zrodil nápad zorganizovat utkání představitelů Českomoravského fotbalového svazu s Uníí majitelů fotbalových klubů.
- (48) V čajovně TABAN diskutují hosté **nad** kouřícím **šálkem** mandlového nebo meruňkového čaje či **nad smrtákem** z Earl Grey.
- (49) Čarovná noc se slavila **se sklenkou** vína v ruce. (cnk)

V gramatikách a syntaktických příručkách se někdy pro podobná určení zavádějí speciální kategorie; určení v (46)-(49) by například mohla být klasifikována jako „určení průvodních okolností“, které je zavedeno v Příruční mluvnici češtiny (Karlík a kol., 1995, s. 467n.). Pokud má však repertoár funktorů a subfuntorů odrážet významy, které jsou v jazyce fixovány, pro které se v jazyce ustálil jednoznačný formální prostředek, pak zavedení speciálního funktoru pro určení v (46)-(49) není správný postup. Zvolená forma v příkladech (46)-(49) vždy zvýrazňuje jiný aspekt popisované okolnosti, popisovaná skutečnost je tak v (46) nebo (47) vyjádřena pomocí prostorového určení LOC-by („bezprostřední blízkost“), v příkladu (48) jako prostorové určení LOC-above („nad udaným místem“) a v (49) jako určení doprovodu ACMP, přičemž v korpusu bylo určení *při skleničce* v (47) označeno dokonce jako okolnostní určení „podmínky“.

Obrázek 4.1: Dům a strom

Případy shody kognitivního obsahu (popisované skutečnosti) a rozdílu v jazykovém významu jsou poměrně časté. Sem patří například konkurence předložek *na+6* (*na mapě*) a *v+6* (*v mapě*), kdy formě *v+6* připisujeme význam „uvnitř“ (LOC - in) a formě *na+6* obecný význam „v rámci udaného místa“ (LOC - at), obě formy však často popisují tutéž situaci (více viz 7.2.1). Podobná asymetrie nastává i u konkurence forem pro popis situace, že něco je v blízkosti něčeho (popsané v kap. 7.3.3): lokalizaci stromu vůči domu na obrázku 4.1 lze popsat různě. Formy v příkladech (50)-(52) nesou po řadě funkce (významy) LOC - by, LOC - beside, LOC - near, ačkoli popisují tentýž obsah.

- (50) **U domu** roste strom.
- (51) **Vedle domu** roste strom.
- (52) **Blízko domu** roste strom.

Opačný vztah: různý obsah – stejný význam, ilustrují mj. příklady (1)-(7) v úvodu kapitoly 1. Předložka *na+6* lokalizace tam uvedené pod písmeny (a)-(e) nefixuje, jde o jazykovou vágnost, nikoli víceznačnost. Podobně polyfunkční a zároveň významově neurčitá je forma *po+6* při vyjadřování prostorové lokalizace; srov. příklady (53)-(61), ve kterých můžeme sledovat různé významové nuance jako: bezcílná (srov. (53) nebo cílná (54) „dráha“ po udaném prostoru, a to jak v horizontálním směru, tak i ve směru vertikálním (55); lokalizace na „ploše“, přičemž tato plocha je chápána velmi široce jako spojitý prostor, ne nutně rovný a plochý: udaným místem se buď vyjadřují hranice plochy/prostoru, ve kterém se lokalizace děje ((53), (56)), nebo „vlastnosti plochy“ (57); lokalizace „na více místech“ udaného prostoru, tato místa jsou pojímána buď spojitě jako body trajektorie (ve spojení se slovesy pohybu; (58), (59)), nebo

ve spojení se „statickými“ slovesy jako množina bodů ((60), (61)). Pro vydělení všech těchto významových odstínů do samostatných kategorií (subfunktorů) však nenacházíme dostatečnou formální oporu. Významové odstíny prostorového užití formy *po+6* proto shrnujeme do významově neurčité kategorie *along* (lokalizace „po prostoru“) a zvláště vyčleňujeme jen specifický význam *dist r* (lokalizace „na více místech“); více viz 7.2.3.

- (53) V zimě se tam sportuje na sněhu a v létě se zase chodí **po horách**.
- (54) Dostal jsem pokyn, že se mám nalodit na parník, jel **po Volze** směr Astrachaň.
- (55) Odtud se, zřejmě **po provaze**, spustil do dolní části kostela.
- (56) Bylo nás pořád plno **po tramvajích**.
- (57) Mají ale kupodivu i kola s pneumatikami, které jezdí **po betonu**.
- (58) Jako au-pairka neměla celkem moc času chodit **po různých pamětihodnostech**.
- (59) Dokonce jsme měli svoji divadelní skupinku, se kterou jsme jezdili **po vesnicích** kolem, šířili jsme v Podkrkonoší kulturu.
- (60) Vyspal se různě **po různých staveních**.
- (61) Když se vyučila, tak šla **po domech**.

Je zřejmé, že popis jazykového významu (funkce) vyžaduje dostatečně jemný metajazykový aparát, pro zjištěné významové distinkce je třeba mít dostatečnou oporu ve formálním ztvárnění. Na druhé straně je ovšem třeba počítat i s jednotkami pro významy, které jsou samy o sobě neurčité (například subfunktor *at* pro *na+6*, *along* pro *po+6*) vzhledem k jiným pevněji specifikovaným jednotkám (*beside* pro *vedle+2*). Nicméně, při určování repertoáru významových kategorií (jakými zde jsou funktoři a subfunktoři) se vždy pohybujeme na tenké hranici mezi (kognitivním) obsahem a (jazykovým) významem a odlišení těchto dvou oblastí se neobejde bez pečlivé analýzy jazykového materiálu podle účinně zvolených principů a zásad.

4.2 Principy delimitace subfunktorů

Následující výklad o metodologii určování subfunktorů budeme ilustrovat na příkladech statického lokálního určení (odpověď na otázku „kde“), které je označováno funktorem *L0C*. Subfunktoři navržené pro tento funktor jsou shrnuty v tabulce 7.1 v kap. 7 (též v přehledu v části IV).

V této monografii předložený návrh repertoáru subfunktorů pro prostorová a časová určení je ve výsledku kombinací různých (níže uvedených) principů s tím, že faktory v nich obsažené hrají v jednotlivých rozhodnutích různou roli. Především pak nerozhojňujeme soubor zaváděných subfunktorů do té míry, aby vztah mezi formou a funkcí byl jedna ku jedné.

4.2.1 Zaměnitelnost forem

Za základní metodologický princip při zjišťování jazykové synonymie, tedy při rozhodování, pro které formální prostředky je vhodné a nutné zavést nový subfunktor, pokládáme princip zaměnitelnosti forem v různých kontextech a vliv jejich záměny na sémantiku. Může jít o významovou shodu dvou forem, částečnou shodu, významové odchylky, pouhou změnu stylu, popřípadě je záměna nemožná. Je nezbytné aplikovat test v různých kontextech, aby se významové distinkce mezi testovanými formami projevíly a nebyly vlivem kontextu stírány. V praxi ovšem, jak ukážeme i dále, není snadné rozlišit, kdy jde o sémantickou distinkci a kdy jen o stylistickou variantu.

Jako příklad uplatnění principu zaměnitelnosti uvedme v lingvistice hojně diskutovanou konkurenci předložek *v+6* a *na+6* při vyjadřování významu „uvnitř“ (subfunktor *in*; podrobněji v kap. 7.2.1). Významový rozdíl mezi předložkami *v+6* a *na+6* je v celé řadě případů vlivem lexikálního obsazení (udané místo nerozlišuje „vnitřek“ a „povrch“) setřen (srov. (62)). Podobně jako v (62) jsou obě formy navzájem zaměnitelné (zřejmě) i v (63). Pokud však jde o lokalizace přesahující význam „uvnitř“, předložku *na+6* nelze nahradit formou *v+6* (srov. př. (64) a (65), ve kterých za předpokladu, že skleník stojí venku na zahradě a jízda na kole se také odehrává mimo vnitřní prostor chalupy, záměna forem možná není).

- (62) Umíte se dobře zorientovat **v mapě**? /→na mapě²²
 (63) Tady je vidět, že **na chatě** je sbírka odznaků. /→v chatě
 (64) Mám **na chatě** skleník.
 (65) Naučili se **na chatě** jezdit na kole.

Jediný příklad z úvodních příkladů s „věží“ v kap. 1, ve kterém by bylo možné zaměnit předložku *na+6* předložkou *v+6*, aniž by se smysl věty nějak výrazně posunul, je příklad (6). Přesto je zřejmé, že vyjádření *život na věži* a *život ve věži* nejsou plně synonymní, spojení s předložkou *v+6* implikuje význam „uvnitř věže“, zatímco *na+6* nikoli. Věží se nemusí rozumět jen budova, ale obecně prostor s věží jakožto budovou spjatý a v takovém případě pak mohou svatebčané v př. (7) při svatebním obřadu na věži zmoknout, kdežto při obřadu ve věži se jim to spíše nestane. Podobně *až budeme na věži, dáme si svačtinu* nutně neznamená, že svačit se bude uvnitř, na rozdíl od vyjádření *až budeme ve věži, dáme si svačtinu*. Předložka *na+6* je s předložkou *v+6* zaměnitelná jen tehdy, pokud skutečná reálná lokalizace je „uvnitř“, což ovšem bez znalosti situace nebo jasné nápovědy z kontextu není možné určit. Z toho vyvozujeme, že významový rys „vnitřek“ (subfunktor *in*), pokud chceme v naší klasifikaci zůstat u jazykového

²² Symboly používané v příkladech na test záměny (v této kap. 4.2) mají následující smysl: symbol = naznačuje synonymní užití, možnou zaměnitelnost beze změny významu; symbol → naznačuje, že formu lze zaměnit za jinou jen v daném kontextu; symbol ≠ znamená, že formy nelze zaměnit, při záměně vzniká jiný význam; symbol ? označuje málo pravděpodobné spojení, které se spíše neužívá; symbol * pak značí (zřejmě) neexistující spojení. Hodnocení příkladů a jejich obměn se vědomě zakládá na introspekci dvou rodilých mluvčích češtiny.

významu, předložce *na+6* nenáleží, kdežto u formy *v+6* je inherentně přítomný vždy. Předložka *na+6* uvádí objekty jako celek bez ohledu na protiklad povrchu a vnitřku a pokrývá více různých lokací v rámci udaného místa (subfunktor at).

4.2.2 Principy sekundární

Vedle základního principu zaměnitelnosti forem uplatňujeme při určování subfunktorů i následující metodologické principy.

Dílčí synonymie

Pracujeme s konceptem dílčí synonymie (kvazi-synonymie). Za vyjádření téže funkce (subfunktoru) považujeme prostředky mající stejnou extenzi, ale lišící se záměnou stylu (*podle – dle*), vágním subjektivním či emocionálním zabarvením významu, příslušností k jiné varietě současné češtiny (*od – vod*), explicitností ve vyjádření významu (*v – uvnitř*), změnou v perspektivě (*blízko – nedaleko*).²³ Rozlišujeme prostředky pro danou funkci typické (základní, nepříznačové) na straně jedné a prostředky netypické (příznačové) na straně druhé. Netypické prostředky jsou vždy spojeny s jistými konotacemi, které leží mimo pozornost u prostředku typického. Takovou povahu má například sekundární předložka *uvnitř+2* jakožto explicitní forma funkce L0C-in (význam „uvnitř“; srov. v tab. 7.1). Základním formálním prostředkem je zde primární předložka *v+6*. Test záměny směřuje od specifických (netypických) prostředků k prostředkům typickým (např. *uvnitř* → *v*; srov. (66) a (67)). Záměnou dochází jen ke ztrátě specifity. Opačným směrem proces záměny obecně nefunguje (srov. (68) a (69)).

- (66) **Uvnitř těchto zemí** jsme navštívili známá města. /=*v* těchto zemích
- (67) Mezitím **uvnitř soudní síně** soudce řekl, že uloží právníkům obou věřitelů pokutu 50 dolarů. /=*v* soudní síni
- (68) Byli jste někdy i **v zahraničí**? /**uvnitř* zahraničí
- (69) nejlevnější osobní počítač dostupný **v této zemi** /?*uvnitř* této země

Zpřesňování významů

Netypické prostředky, zejména sekundární předložky, přidávají k základním, elementárním funkcím (jako jsou lokalizace „uvnitř“, „na povrchu“, „nahore“, „dole“, „vpředu“, „vzadu“) nové sémantické distinkce, které nejsou zahrnuty do charakteristiky elementárních subfunktorů, vyjadřovaných málo významově diferencovanými primárními předložkami. Takový vztah vidíme například mezi formami pro vyjadřování „blízkosti“. Typické formě *u+2* konkurují formy *blízko+2* a *vedle+2*. Přes značnou sémantickou shodu (srov. (70)), kde všechny tři varianty patrně shodně vyjadřují

²³ Stylistické varianty jsou v řadě teorií (např. Skalička, 1941) považovány za plně synonymní, v jiných nikoli.

pravdivé tvrzení) jsou mezi formami podstatné sémantické rozdíly, které vedou k zavedení tří subfunktorů pro vyjadřování „blízkosti“ (tj. *by*, *beside* a *near*).

- (70) Statek leží **blízko silnice** na Kolín. /→vedle silnice /→u silnice
- (71) Měli jsme **před domem** na dvorku třešeň. /→u domu /≠vedle domu
- (72) **Vedle Pavla** sedí Stánini rodiče. /→u Pavla /→blízko Pavla /≠před Pavlem
- (73) Po třech dnech ho objevili sedět na břehu Tisy **vedle hromady** nasbíraných kamenů, které vrhal na hladinu. (cnk) /→u hromady
- (74) Před sebou má talíř s párečky, **vedle talíře** stojí sklenice piva. (cnk) /?u talíře
- (75) Na Letné jsme bydleli **blízko kina** Oko. /?u kina
- (76) On a moje žena poseděli **u sklenky** a my jsme šli na kurt. /*blízko sklenky

Forma *u+2* nese význam „kdekoli v bezprostřední blízkosti“ (subfunktor *by*). Zahnuje lokalizace na prostorových osách: „napravo/nalevo od udaného místa“, „před a za udaným místem“; srov. příklad (71), který ukazuje, že lokalizace „před“ je podmnožinou lokalizace „u“ (formu *u+2* lze nahradit formou *před+7*, jen pokud reálná lokalizace je „před udaným místem“). Sekundární předložka *vedle+2* znamená „vpravo nebo vlevo od udaného místa, nikoli vpředu nebo vzadu“ (*beside*). Význam formy se však plně uplatňuje, pokud je udaným místem objekt s předozadní orientací (např. *člověk, dům*). Záměna s formou *u+2* je možná (význam *beside* je podmnožinou významu *by* a nezahrnuje význam „před a za udaným místem“; srov. (71) a (72)). U objektů bez předozadní orientace (např. *talíř, hromada*) významy předložek *vedle+2* a *u+2* zhusta splývají (73); význam zde však také výrazně ovlivňuje perspektiva lokalizace, kdy vzhledem k nějakému (živému) objektu je něco lokalizováno podle jeho pravolevé orientace (74).

Forma *blízko+2* pak vyjadřuje lokalizaci „kdekoli blízko, ne nutně v bezprostřední blízkosti“ (subfunktor *near*). Extenze této formy je z forem pro vyjadřování blízkosti největší. Pokud je reálná lokalizace dál od hranic udaného místa, pak záměna s *u+2* je méně vhodná (srov. (75)). Opačným směrem záměna funguje více méně vždy, tj. formu *u+2* lze nahradit formou *blízko+2* (podobně lze formy *před+7*, *za+7*, *vedle+2* nahrazovat *blízko+2*), ale záměnou se vždy přesnější vyjádření lokalizace nahradí obecnějším (nachází-li se něco vedle něčeho, je to i blízko toho; na základě tvrzení v (72) platí, že rodiče sedí blízko Pavla (pak by ale mezi nimi a Pavlem mohlo sedět ještě několik osob), zatímco v (72) je spíše řečeno, že mezi nimi a Pavlem nikdo jiný nesedí). Pokud je umístění v bezprostřední blízkosti nasnadě (*u stolu, u sklenky vína* je třeba sedět opravdu „hned u“), pak záměna formou *blízko+2* není možná (srov. (76)).

Mezi formami pro subfunktory *by*, *beside* a *near* jde tedy o jiný vztah než mezi formami pro subfunktor *in*, tj. mezi *v+6* a *uvnitř+2*, kde platí, že je-li něco umístěno ve sklepi, je zaručeno, že je to i uvnitř sklepa, a rozdíl mezi formami spočívá v jejich stylistické hodnotě (*v+6* je neutrální, *u vnitř+2* je „vnitřek“ prezentován důrazněji). Formy *u+2*, *vedle+2* a *blízko+2* tedy nemůžeme pro zřetelné rozdíly ve významech hodnotit jen jako stylistické (či jiné) varianty vyjádření jednoho významu, ale nutně jim musíme připsat jiné funkce (jiné subfunktory).

Disjunkce forem

Jedna funkce (subfunktor) může být realizována dvěma (popř. více) navzájem nezáměnitelnými formami, které pak musí být kontextově vymezeny. Neplatí z toho však rozdělení na více subfunktorů. Takové jsou například formy $u+2$ a $na+6$ pro funkci LOC-at („v rámci udaného místa“; srov. (77) a (78)). Užití formy $u+2$ v tomto významu je omezené na určitou skupinu pojmenování, která jsou spojena s rysem životnosti či institucionálnosti (k tomu více v kap. 7.2.1).

- (77) Přespali jsme tam **na té chatě**. /≠u chaty
 (78) Přespal jsem **u kamaráda**. /*na kamarádovi /*v kamarádovi

5

Formy okolnostních určení

Gramatická forma okolnostních určení není předepsána výrazem, na němž určení závisí, proto se mohou volná doplnění vyjadřovat i příslovci, která jsou neohebným slovním druhem a nemohou vyjádřit pád (srov. Karlík a kol., 2016, s. 1488). Základní formální realizace okolnostních určení jsou:

- předložkové i bezpředložkové pády,
- adverbia,
- závislé klauze vztažné i spojkové.²⁴

V této kapitole se věnujeme sekundárním formám těchto formálních realizací, tj. sekundárním předložkám (5.1), víceslovným spojkovým výrazům (5.2) a složeným adverbiím (5.3). Sekundární formy jsou otevřenou, neustálenou skupinou. Pro vymezení dílčích významů okolnostních určení to znamená, že repertoár subfunktorů se s každou další sekundární formou v podstatě rozrůstá o novou položku, proto je přesné vymezení třídy sekundárních forem pro tuto práci zcela zásadní. V rámci přijatých kritérií pak můžeme navržené hodnoty subfunktorů považovat za kompletní.²⁵

5.1 Vymezení třídy sekundárních předložek

Klíčovou otázkou při analýze dílčích významů okolnostních předložkových určení je vymezení třídy sekundárních předložek. Na rozdíl od předložek primárních je třída předložek sekundárních velice otevřená a ve velké míře nestabilizovaná. Existuje celá řada výrazů jednoslovných i víceslovných (adverbií, tvarů substantiv, i v předložkovém pádě, slovesných tvarů apod.), které jsou v různém stadiu prepozicionalizace, tj. nastává u nich proces přehodnocování do funkce sekundární předložky. Početní nárůst sekundárních předložek je vyvolán tím, že předložky primární jsou polysémní, mívají obecný, nediferencovaný význam. Sekundární předložky proto vznikají z potřeby vyjádřit nové abstraktní vztahy a výrazněji, hlouběji a přesněji diferencovat vztahy dosavadní (srov. Daneš a kol., 1987, s. 203). Vztah formy a funkce je proto

²⁴ Okolnostní určení se mohou vyjadřovat i dalšími (okrajovými) formami (např. určení záměru INTT se vyjadřuje infinitivem); v této monografii se jimi nezabýváme, protože okolnostní určení času a místa, která jsou v centru našeho zájmu, těchto forem nenabývají.

²⁵ Při anotaci Pražských závislostních korpusů se problematika sekundárních předložek (i spojek) řešila jen velmi omezeně, počítalo se s pozdějším komplexnějším zpracováním této problematiky. Celá řada výrazů, které chceme hodnotit jako sekundární předložku, proto v korpusech takto zachycena není a rovněž v databázi ForFun jsou tyto formy zastoupené pouze v omezené míře. I z toho důvodu se zde této problematice věnujeme podrobněji.

v případě sekundárních předložek často izomorfní: většina sekundárních předložek je monofunkčních a význam, který daná sekundární předložka nese, se vyjadřuje právě jen danou sekundární předložkou.²⁶

Například v rámci prostorového určení LOC („kde“) vyjadřují primární předložky elementární významy: lokalizace „uvnitř“ ($v+6$), „na povrchu“ ($na+6$), „před udaným místem“ ($před+7$), „za udaným místem“ ($za+7$), „pod udaným místem“ ($pod+7$), „nad udaným místem“ ($nad+7$), „v bezprostřední blízkosti“ ($u+2$). Pro specifické, přesnější, diferencovanější lokalizace se již stabilizovaly sekundární předložky jako $uvnitř+2$, $uprostřed+2$, $naproti+3$, $blízko+2$, $okolo+2$, $kolem+2$, $vedle+2$, $podle+2$, $podél+2$, $vně+2$, $mimo+4$ aj. Je tu však také otevřená řada spojení méně stabilizovaných forem jako například: *na začátku*, *v čele*, *v centru*, *na konci*, *na kraji*, *na prahu*, *ve středu*, *v prostoru*, *na půdě*, *v okolí*, *v okruhu*, *v blízkosti*, *stranou od*, *v místě*, *nalevo od*, *napravo od*, *v oblasti*, *v pásnu*, *v rovině*, *na úrovni*, *na vzdálenost*, *ve vzdálenosti (od)*, *ze vzdálenosti* (výčet podle Blatná, 2006, s. 267n.). Tato spojení vyjadřují nejrůznější jemné významy lokalizací a je jen málo takových, o kterých by bylo možné prohlásit, že mají stejný (velmi blízký) význam a reprezentují v našem pojetí jeden subfunktor (např. *v centru+2*, *ve středu+2*; nebo *v blízkosti+2*, *blízko+2*). Je tedy patrné, že je třeba zřetelně vymezit okruh výrazů, které budeme považovat za sekundární předložky (za formální realizace nějaké funkce), abychom výčet subfunktorů pro danou funkci mohli považovat za úplný (vůči přijatému kritériu).

Sekundární předložky jsou pro češtinu zpracovány ve dvou monografiích, a sice ve starší od Kroupové (1985) a novější od Blatné (2006). Blatná se zabývá jen víceslovnými sekundárními předložkami (tj. jednoslovné kandidáty na sekundární předložky jako *začátkem*, *jménem*, *veprostřed* ve své monografii zcela opomíjí).²⁷ Vychází z 2. oddílu Slovníku české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné (Čermák, 1988) a z knihy Čermáka a Holuba Syntagmatika a paradigmatika českého slova (Čermák a Holub, 1991). Naše vymezení třídy sekundárních předložek vychází ze závěrů obou zmíněných monografií.

²⁶ Setkáme se však i se sekundárními předložkami, jejichž významy přesahují hranici jednoho funktoru (např. *kolem domu* - LOC vs. *kolem poledne* - TWHEN, *podle řeky* - DIR2 vs. *podle premiéra* - CRIT). Jsou to však sekundární předložky, které se v jazyce ustálily již dříve.

²⁷ Vydělení předložek víceslovných má jistě své opodstatnění pro popis víceslovných výrazů obecně (multi-word entities; tedy např. pro Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák, 1988)), avšak při popisu předložek jakožto slovnědruhově kategorie není toto rozdělení adekvátní. V kategorii předložek je i ze synchronního hlediska zřetelně ohraničená skupina předložek vlastních, primárních, původních, které tvoří uzavřený seznam, a třída předložek nevlastních, sekundárních, nepůvodních. Zatímco primární předložky jsou vždy jen jednoslovné, sekundární předložky mohou být jednoslovné i víceslovné. Jednoslovné sekundární předložky jako *začátkem*, *jménem*, *veprostřed* je systémovější popisovat společně s víceslovnými předložkami jako *na začátku*, *ve jménu*, *ve středu*, neboť s nimi sdílejí celou řadu vlastností (jejich řazení do jedné skupiny s předložkami jako *v*, *na*, *z* nemá žádné rozumné vysvětlení).

5.1.1 Kritéria určování sekundárních předložek

Kritéria pro zahrnutí výrazu do třídy sekundárních předložek jsou podrobně analyzována zejména v monografii Kroupové (1985) a v jiné podobě pak u Blatné (2006, s. 11n.). Kroupová rozlišuje kritéria morfologická, syntaktická a lexikálně-sémantická. Jde o obecně přijímaná kritéria prepozicionalizace (byla převzata do Mluvnice češtiny II (Komárek a kol., 1986, s. 205n.), která akceptujeme a z kterých vycházíme při vymezení třídy sekundárních předložek pro zpracování okolnostních významů.

Blatná (2006, s. 11) podává (v kapitole Kritéria pro vyčlenění víceslovných předložek) výčet různých charakteristik víceslovných předložek, které vyplývají z korpusových statistik: omezená možnost pluralizace substantiva, které je komponentem předložky, výskyt minimálně jedné, maximálně dvou primárních předložek, nemožnost opakování téže předložky v počáteční a koncové pozici. Za kritérium pro vyčlenění víceslovné předložky se zde považuje také dostatečná frekvence v korpusu jakožto znak ustálenosti daného spojení v jazyce. Sledování frekvence výrazu má bezesporu důležité místo v lingvistickém popisu (zejména v dnešní digitální korpusové době), avšak kvantitativní údaje musí být vždy náležitě interpretovány: spojení *v rámci* jistě nelze považovat za ustálenou, stabilizovanou sekundární předložku jen proto, že má v korpusu vysokou frekvenci (dokonce nejvyšší, 15760 výskytů), a předložkové spojení *za podmínky* se 44 výskytů za spojení méně ustálené (méně prepozicionalizované). Frekvenci výskytů v korpusu ovlivňuje volba textů do korpusu zahrnutých (žánr, téma, doba vzniku aj.), obliba daného výrazu apod. O ustálenosti jednotlivých spojení ve třídě předložek mnohem více vypovídá naplnění syntaktických, morfologických a sémantických kritérií. Hledisko frekvenční bereme zde v potaz především z toho důvodu, abychom do zpracování okolnostních významů zahrnuli předložky hojně se vyskytující.

V obou monografiích je rozsáhlý seznam předložkových spojení, přičemž do obou seznamů jsou zahrnuty předložky v různých stadiích prepozicionalizace. Ve starší příručce (Kroupová, 1985) je stadium prepozicionalizace určeno autorkou pomocí hodnoty I, II nebo III na základě toho, jak daný výraz splňuje popsání kritéria. Blatná neurčuje stupeň prepozicionalizace, ale uvádí pro každé předložkové spojení jeho frekvenci v Českém národním korpusu (SYN2000), přičemž vysokou/nízkou frekvenci považuje, jak jsme již komentovali, za ukazatel ustálenosti v jazyce.

Pro naše účely jsme se rozhodli využít seznamů od obou autorek. Seznamy se z větší části překrývají a jejich propojením vznikl spojený seznam čítající 592 výrazů pokládaných těmito autorkami za předložky (v obou seznamech je 369 shodujících se výrazů, v seznamu od Blatné je navíc 67 výrazů, v seznamu Kroupové 155; poslední číslo zahrnuje především sekundární předložky jednoslovné, které v seznamu u Blatné nejsou zahrnuté). V databázi ForFun je navíc 9 sekundárních předložek, které nejsou ani v jedné z monografií uvedeny. K jednotlivým výrazům v získaném seznamu jsme připojili následující tři hodnoty (hodnoty (b) a (c), jen pokud jsou pro daný výraz dostupné):

- (a) strukturní typ,
- (b) stupeň prepozicionalizace,
- (c) údaj o frekvenci výrazu v korpusu.

(a) Strukturní typ. Čermák v článku *Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek* (1996, s. 38) uvádí osm strukturních typů víceslovných předložek. Tento seznam upravujeme a rozšiřujeme o strukturní typy pro předložky jednoslovné (typy Adv a S) a pracujeme s následujícími deseti typy sekundárních předložek:

- pS z hlediska.** Spojení předložky se substantivem, spojení má genitivní vazbu nebo se pojí s infinitivem (např. *z hlediska vývoje, s cílem odejít*).
- pSp v souvislosti s.** Trojčlenné spojení předložky, substantiva v příslušném tvaru, za kterým následuje další předložka (např. *bez zřetele k případným změnám, v souvislosti s novými trendy, na rozdíl od loňského rozpočtu*).
- Adv uprostřed.** Původní adverbium zpravidla s genitivní vazbou (např. *blízko silnice, uvnitř problému*).
- S začátkem.** Ustrnulý tvar substantiva (zpravidla v instrumentálu) s genitivní vazbou (např. *zásluhou české diplomacie, vlivem špatných podmínek*).
- Sp vzhledem k.** Spojení nenominativního a nevokativního tvaru substantiva s předložkou (např. *vzhledem k vývoji, stranou od politiky*).
- Ap spolu s.** Spojení původního adverbia s předložkou (např. *úměrně k věku, zároveň s psaním dotazu*).
- Vp nehledě na.** Spojení ustrnulého slovesného tvaru (zpravidla přechodníku) s předložkou, ale i ustrnulé tvary bezpředložkové (např. *nehledě na počasí; počínaje novým rokem*).
- fraz tváří v tvář.** Frazeologické ojedinělé vícečlenné kombinace substantiv a předložek (např. *tváří v tvář světu, ruku v ruce s produktivitou*).
- izo co do.** Izolované, ustálené výrazy (např.: *co do počtu účastníků, až na výjimky, též pokud jde o počet členů, co se týče nových pravidel*).
- cizi à la.** Předložky cizího původu (např.: *kuře à la kachna, via Praha*).

(b) Stupeň prepozicionalizace. K předložkovým výrazům z monografie Kroupové (1985) připojujeme autorčinu hodnotu I, II nebo III vyjadřující stadium prepozicionalizace. Tato hodnota vyjadřuje, v jaké míře jsou splněna jednotlivá kritéria prepozicionalizace:

- III Plně stabilizované předložky, splňující všechna kritéria prepozicionalizace (např. *doprostřed, koncem, co do*).
- II Předložky v pokročilejším stadiu prepozicionalizace, výrazy splňují více než jedno kritérium, ale ne všechna.
- I Počáteční stadium prepozicionalizace, předložka splňuje jen jedno z kritérií.

Typ	Příklad	Počet	F	III	II	I
pS	<i>z hlediska</i>	329	69	33	84	173
pSp	<i>v souvislosti s</i>	84	13	6	24	37
Adv	<i>uprostřed</i>	65	-	65	0	0
S	<i>začátkem</i>	35	-	28	2	5
Sp	<i>vzhledem k</i>	10	3	1	3	6
Ap	<i>spolu s</i>	15	3	1	0	11
Vp	<i>nehledě na</i>	38	0	2	32	2
fraz	<i>tváří v tvář</i>	5	1	3	0	0
izo	<i>co do</i>	5	4	2	0	0
cizi	<i>à la</i>	6	0	5	1	0

Tabulka 5.1: Třídění sekundárních předložek

(c) **Frekvence výrazu v korpusu.** U předložkových výrazů z monografie Blatné uvádíme v seznamu údaj o frekvenci dané předložky v SYN2000. Podle zjištění autorky se frekvence víceslovných předložek pohybuje nejvíce v rozmezí 1000 – 1500 výskytů (Blatná, 2006, s. 12). Takové výrazy označujeme jako výrazy s dostatečnou frekvencí.

5.1.2 Třída sekundárních předložek

Jak uvádí Blatná (2006, s. 19), strukturní typy pS (např. *z hlediska*) a pSp (např. *v souvislosti s*) jsou produktivní a v korpusu patří k nejméně frekventovaným, pokrývají 90 % všech případů. Tato spojení však vykazují nízký stupeň prepozicionalizace.²⁸ Často nesplňují základní syntaktická kritéria nezbytná pro zařazení výrazu do kategorie předložek: disponují malou tvarovou ustrnulostí a jednotlivé komponenty nesrůstají v jeden neoddělitelný celek, substantiva, která jsou součástí spojení, mohou být dále determinována adjektivními výrazy (př. *pod zámkou nemoci* vs. *pod průhlednou zámkou*). Spojení si často uchovávají svůj původní lexikální význam a vystupují ve větách jako samostatný větný člen (př. *na závěr jednání* vs. *na závěr ještě jedna rada*). Z 329 výrazů strukturního typu pS pouze 33 nese u Kroupové stupeň prepozicionalizace III a z 84 výrazů typu pSp jen 6 jich je hodnoceno nejvyšším stupněm (srov. tab. 5.1).²⁹ Určení stupně prepozicionalizace je zde však značně diskutabilní, víceméně všechna spojení těchto dvou typů se ze své podstaty brání plné prepozicionalizaci.

Naproti tomu produktivní strukturní typy Adv (např. *uprostřed*) a S (např. *začátkem*) vykazují vysoký stupeň prepozicionalizace (většina výrazů je hodnocena stup-

²⁸ Oravec (1962) spojení typu pS a pSp ze sekundárních předložek úplně vylučuje.

²⁹ V tabulce je pro každý strukturní typ uveden počet těchto předložek, ve sloupci F je uvedeno, kolik z těchto předložek má dostatečnou frekvenci, ve sloupci I - III, kolik z nich má jaký stupeň prepozicionalizace.

něm III, viz tab. 5.1). Jednoslovné výrazy jsou přirozeně snadněji převoditelné na předložky. Za dostatečně stabilizovaný pokládáme také strukturní typ Vp (tj. ustrnulé slovesné tvary (zpravidla přechodníku) s předložkou i bez předložky; např. *nehledě na podmínky, počínaje 8. únorem*). Tato spojení jsou výrazně syntakticky i morfologicky konvertována (ztráta flexe, chybí vztah k původci děje, výraz nevyjadřuje slovesné kategorie vidu, čísla, času) a jejich hlavní funkcí se stává vyjádření vztahu mezi členem určeným a určujícím. Z tohoto hlediska je u výrazů strukturního typu Vp vysoký stupeň prepozicionalizace. Kroupová dává těmto výrazům stupeň II, ale ze současného pohledu jim přisuzujeme stupeň nejvyšší. Frekvence těchto výrazů je naproti tomu velmi nízká, pro některé výrazy se pohybuje v řádu jednotek výskytů; přechodníky jsou obecně tvary na ústupu a u předložkových výrazů z nich pocházejících tomu není jinak.

Vysoký stupeň prepozicionalizace nesou též strukturní typy fraz (př. *tváří v tvář*), *izo* (př. *co do*), *cizi* (př. *à la*), které představují uzavřené, nepočtené skupiny izolovaných a frazeologických spojení a předložek cizího původu.

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
pS	<i>v neprospěch</i>	III	nízká
pS	<i>v(e) prospěch</i>	II	dostatečná
pS	<i>ku prospěchu</i>	II	nízká

Tabulka 5.2: Sekundární předložky pro vyjádření „ne/prospěchu“

Při subkategorizaci okolnostních určení zpracováváme především předložky stabilizované, s vysokým stupněm prepozicionalizace, tedy předložkové výrazy se stupněm III (u strukturního typu Vp i všechny se stupněm II). U předložek strukturního typu pS a pSp však upřednostňujeme frekvenční hledisko na úkor stupně prepozicionalizace, jehož určení je zde problematické. Z předložek méně stabilizovaných zahrnujeme výběrově předložky s dostatečnou frekvencí a takové, které tvoří analogické (významové) protějšky k předložkám již zahrnutým podle kritéria nejvyššího stupně prepozicionalizace. Například (viz tab. 5.2) podle Kroupové vyazuje předložka *v neprospěch* III. stupeň prepozicionalizace. Analogické sekundární předložky opačného významu *v prospěch* a *ku prospěchu* mají v seznamu Kroupové jen stupeň II. Na základě sémantické souvislosti (anebo dostatečné frekvence) však při zpracování významů okolnostního určení s významem „prospěchu/neprospěchu“ (BEN) zahrnujeme do třídy sekundárních předložek i tyto předložky s nižším stupněm prepozicionalizace. Přihlížíme také k tomu, že seznam Kroupové vznikl před čtyřiceti lety a od té doby se vnímání některých výrazů značně posunulo, zejména v produktivních typech proto máme na zřeteli také hledisko frekvenční.

5.1.3 Vybrané skupiny sekundárních předložek

V následujících tabulkách naznačujeme, jakým způsobem se sekundárními předložkami pracujeme. Tučným písmem jsou vyznačeny předložky zahrnuté do výzkumu podle stupně prepozicionalizace a dostatečné frekvence. Standardním písmem jsou psány výrazy zahrnuté do zpracování podle významových souvislostí. V tabulkách je pro každý předložkový výraz uveden jeho strukturní typ, a pokud byl dostupný, tak také stupeň prepozicionalizace (I, II, III) a údaj o frekvenci (d – dostatečná, n – nízká). Nezahrnuté sekundární předložky nejsou v tabulkách uvedeny. Tabulky ukazují, že i v rámci sekundárních předložek je hodně stylistických variant.

Níže uvedené tabulky 5.3 až 5.9 ukazují sekundární předložky pro vybrané významy prostorových a časových určení, které zpracováváme v druhé části monografie: tab. 5.3 ukazuje sekundární předložky pro význam „rámce, oblasti“, tab. 5.4 sekundární předložky pro význam „začátku“, tab. 5.5 sekundární předložky pro význam „konce“, tab. 5.6 sekundární předložky pro význam „středu“, tab. 5.7 sekundární předložky pro význam „v době“, tab. 5.8 sekundární předložky pro význam „průběhu“ a tab. 5.9 sekundární předložky pro význam „blízkosti“. Navržené subfunktoři odpovídající těmto sekundárním předložkám viz II. část monografie.

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
pS	<i>v rámci</i>	III	dostatečná
pS	<i>v oblasti</i>	II	dostatečná
pS	<i>v oboru</i>	II	dostatečná

Tabulka 5.3: Sekundární předložky pro vyjádření „rámce, oblasti“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
S	<i>začátkem</i>	III	-
S	<i>počátkem</i>	III	-
S	<i>úvodem</i>	III	-
pS	<i>na začátku</i>	I	dostatečná
pS	<i>na počátku</i>	I	dostatečná
pS	<i>v úvodu</i>	I	dostatečná
pS	<i>na úvod</i>	I	nízká

Tabulka 5.4: Sekundární předložky pro vyjádření „začátku“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
S	<i>koncem</i>	III	-
S	<i>závěrem</i>	III	-
pS	<i>na konci</i>	I	dostatečná
pS	<i>na sklonku</i>	I	dostatečná
pS	<i>na závěr</i>	I	dostatečná
pS	<i>v závěru</i>	I	dostatečná

Tabulka 5.5: Sekundární předložky pro vyjádření „konce“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
Adv	<i>uprostřed</i>	III	-
Adv	<i>v(e)prostřed(ku)</i>	III	-
pS	<i>ve středu</i>	I	nízká
Adv	<i>doprostřed</i>	III	-
Adv	<i>naprostřed</i>	III	-
pS	<i>do středu</i>	I	nízká
Adv	<i>zprostřed</i>	III	-
pS	<i>ze středu</i>	I	nízká
S	<i>prostředkem</i>	III	-
S	<i>středem</i>	III	-

Tabulka 5.6: Sekundární předložky pro vyjádření „středu“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
pS	<i>v době</i>	I	dostatečná
pS	<i>v období</i>	II	dostatečná
pS	<i>v údobí</i>	II	nízká

Tabulka 5.7: Sekundární předložky pro vyjádření „v době“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
S	<i>během</i>	III	-
S	<i>průběhem</i>	III	-
S	<i>postupem</i>	III	-
pS	<i>v průběhu</i>	III	dostatečná

Tabulka 5.8: Sekundární předložky pro vyjádření „průběhu“

Typ	Předložka	Stupeň	Frekvence
Adv	<i>blízko</i>	III	-
Adv	<i>nablízku</i>	III	-
Adv	<i>poblíž</i>	III	-
pS	<i>v blízkosti</i>	II	dostatečná
Adv	<i>nedaleko</i>	III	-
Adv	<i>opodál</i>	III	-

Tabulka 5.9: Sekundární předložky pro vyjádření „blízkosti“

5.2 Víceslovné spojkové výrazy

Podobně jako v oblasti předložek, tak i v oblasti spojek můžeme rozlišovat spojky primární, které jsou ustálené, gramatikalizované a většinou jednoslovné, a spojky sekundární, které nejsou plně gramatikalizované, většinou jsou víceslovné a tvoří širokou, rozmanitou škálu výrazů. Vznikají z jiných slovních druhů (ohebných i neohebných), které ztrácejí své původní vlastnosti a nabývají vlastností spojek.³⁰

V hodnocení výrazů, které mezi spojky zahrnovat a které ne, panuje velká nejednoznačnost, jak mezi autory navzájem, tak i autorů samotných, jak upozorňuje Kroupová (1979). Kritéria konjunkcionalizace se pokusila vymezit Hošnová (2005, s. 36n.). Ve své studii mezi kritéria pro přijetí nějakého výrazu (spojení více výrazů) za spojku řadí:

- nabytí funkce spojovací jakožto funkce primární (srov. již Žaža, 1958, s. 119);
- ustálený slovosled, mezi složky nelze vložit jiný výraz;
- ustálený pravopis;
- explicitní vyjádření určitého typu relace.

Nové spojkové výrazy vznikají podobně jako sekundární předložky z potřeby vyjádřit nové abstraktní vztahy a přesněji diferencovat vztahy dosavadní. Pokud jde

³⁰ Spojky víceslovné, složené či sekundární najdeme ve většině českých gramatik či syntaktických příruček, ojedinělé stanovisko zastává Mluvnice češtiny II, ve které se konstatuje, že „není možno mluvit o víceslovných spojkách; spojkami – druhem slov – mohou být jen jednotlivá slova“ (Komárek a kol., 1986, s. 214).

o explicitní vyjádření určitého vztahu mezi spojovanými členy, Rysová (2018, s. 61) poznamenává: „Sekundární konektory zároveň obsahují tzv. jádrová slova, tj. sémanticky „silná“ slova tvořící základ dané struktury (jádrová slova zpravidla odkazují k určitému sémantickému typu diskurzního vztahu).“

Pokud jsou splněny všechny tyto podmínky, lze dané sousloví hodnotit jako víceslovnou spojku. V ostatních případech se pak jedná o spojkové výrazy s různým stupněm konjunkcionalizace.

Víceslovné časové spojky
<i>tehdy když / až když</i>
<i>(ještě) dříve než / ještě než / (ještě) předtím než</i>
<i>(až) potom co / (až) potom kdy / (až) potom když</i>
<i>(až) poté co / (až) poté kdy / (až) poté když</i>
<i>v době kdy / v době když / v době co</i>
<i>v období kdy / v období když / v období co</i>
<i>v údobí kdy / v údobí když / v údobí co</i>
<i>v době než / v období než / v údobí než</i>
<i>od doby kdy / od doby když / od doby co</i>
<i>do doby než / do doby kdy / do doby když / do doby co</i>
<i>na dobu až / na dobu kdy / na dobu když / na dobu co</i>
<i>z doby kdy / z doby když / z doby co</i>

Tabulka 5.10: Víceslovné časové spojky

V této monografii pracujeme s víceslovnými, sekundárními spojkovými výrazy omezeně. Okolnostní určení místa se závislou klauzí uvozenou spojkou nevyjadřuje, závislé klauze místní se uvozují vztažnými výrazy. Této problematice se věnujeme v kap. 7.5. Pro sestavení repertoáru spojovacích výrazů pro závislé klauze časové vycházíme ze slovníku CzeDLex 0.6 (Synková a kol., 2019).³¹ Slovník CzeDLex je slovník diskurzních konektorů a pojetí sekundárních spojek je tu mnohem širší, než jak je tradičně chápáno. Při jejich vymezování primárně nejde o hledisko slovnědruhové (více srov. Rysová, 2018; Mírovský a kol., 2017). V tomto slovníku jsou zpracovány dva druhy časových vztahů, a sice „synchrony“ (současnost) a „precedence-succession“ (následnost). Ze seznamů pro tyto dva časové vztahy vybíráme podřadící spojovací výrazy, též s ohledem na kritéria konjunkcionalizace popsané výše (viz tab. 5.10). Jako sekundární spojovací výrazy chápeme také spojení *v době/období/údobí, kdy/když/co*, která jsou analogií k sekundárním předložkám v tabulce 5.7, ve slovníku CzeDLex však explicitně zahrnuta nejsou.

³¹ Dostupné z <http://ufal.mff.cuni.cz/czedlex0.6/>

5.3 Složená okolnostní určení

Problém pro adekvátní zachycení v závislostní syntaxi představuje spojení dvou lokálních nebo časových určení. V této kapitole se nejprve zastavíme u spojení jako *vlevo od domu, nahoře na řece, brzy po prázdninách* a uvedeme důvody, proč spojení *vlevo od, nahoře na, brzy po* nepovažujeme za sekundární předložky.

V druhé části naznačíme problematiku „složených okolnostních určení“ z hlediska syntaktických vztahů, a to nejen u spojení s adverbii (př. *nahoře v pokoji, tady doma*), ale i u dalších konstrukcí jako *kilometr od řeky, na nádraží v hale, týden po Vánocích*. Složená okolnostní určení, jejichž součástí je zájmenné adverbium (např. *tady, sem*) probíráme též v kap. 9.1.1.

Sekundární předložky vznikají z adverbii dvojím způsobem (srov. Kroupová, 1985, s. 50): (i) slovnědruhovou konverzí (*blízko, okolo*) nebo (ii) spojením s primární předložkou (*shodně s, až na*). V kap. 5.1³² jsme konstatovali, že typ (i) na rozdíl od typu (ii) vykazuje vysoký stupeň prepozicionalizace: jsou to jednoslovné formy, s genitivní valencí, která je u sekundárních předložek dominantní, a sekundární formy jsou v souladu s vývojovou tendencí (srov. Čermák, 1996). Proto v této monografii pracujeme se sekundárními předložkami jako *uvnitř+2, doprostřed+2, blízko+2*.

U typu (ii), tj. u spojení adverbia a předložky, pozorujeme v jazyce velké množství kombinací, z nichž jen zlomek lze považovat za předložkové formy, a to pro jejich ustálenost, vysokou frekvenci a i z důvodu tradičních.³³ Kombinacemi *vlevo od domu, nahoře na řece, hluboko pod povrchem, brzy po prázdninách* se přesněji vyjadřují zejména nejružnější prostorové a časové lokalizace a jako takové mohou být různě komplikované *pět metrů vlevo od domu, brzy ráno po šesté hodině*; srov. též (79)-(81). Pro jejich variabilitu, neustálený slovosled, možnost dalšího rozvíjení u spojení jako *vlevo od, nahoře na, hluboko pod, brzy po* o zařazení k sekundárním předložkám neuvažujeme.³⁴

- (79) **Nalevo a napravo od převlečené dcery** stojí rodiče, oba v klobouku.
 (80) Erika sedí **vpředu vedle maminky na místě spolujezdce**.
 (81) Epicentrum se nacházelo **v hloubce 70 kilometrů pod zemským povrchem 900 kilometrů severně od Tokia**.

„Složená okolnostní určení“ (termín podle Štěpána, 1989) mají specifickou povahu a nedaří se je jednoduše popsat klasickými prostředky závislostní syntaxe. Přesto na rozdíl od jiných autorů³⁵ usilujeme o jejich popis v základních pojmech závislostní

³² V typologii sekundárních předložek uvedené v kap. 5.1 jde v případě (i) o typ Adv a v (ii) jde o typ Ap.

³³ Např. spojení *spolu s* se považuje za sekundární předložku u Kroupové (1985), Blatné (2006), v Mluvnici češtiny II (Komárek a kol., 1986, s. 211), v Příruční mluvnici češtiny (Karlík a kol., 1995, s. 348), v Akademické gramatice spisovné češtiny (Štícha a kol., 2013, s. 512).

³⁴ V seznamu sekundárních předložek u Blatné (2006) najdeme spojení jako *nalevo od, východně od*, avšak jde o formy s jen s nízkou frekvencí, Kroupová (1985) tato spojení ve svých seznamech neuvádí vůbec.

³⁵ Štěpán (1989) chápe tato určení jako „slabou řetězovou závislost na slovese“. Pojem „řetězové závislosti“ však nepokládáme za natolik průkazný nebo systémový jev, aby stálo za to kvůli němu upravovat

syntaxe, tj. vykládá se jako syntagmata se vztahem řídicí – závislý člen. Na základě kritéria vypustitelnosti (srov. metodu nazývanou v literatuře „redukční analýza“, formálně zpracovanou v Jančar a kol. (1999)), které stanoví, že závislý člen lze vypustit beze ztráty gramatičnosti, však vidíme, že jednotlivá prostorová a časová určení (a to i podobné kombinace) se z tohoto hlediska nechovají stejně. V řadě případů pak redukční analýza přímý návod, který člen je řídicí a který závislý, neposkytuje.

Ukazuje se, že jinak se chovají složená určení, pokud jde o spojení časového nebo lokálního určení s měrovým akuzativem nebo adverbium (např. *daleko od domu, pět metrů od domu, týden po Vánocích*), a jiné chování vykazují určení složená ze dvou (nebo více) předložkových či okolnostních určení vyjadřujících prostou časovou nebo prostorovou lokalizaci (např. *na nádraží v hale, zítřka v poledne, na Vánoce v roce 1939*).

U spojení s měrovým určením záleží na významu, totiž zda se primárně vyjadřuje „jak dlouho“ něco trvalo (př. (82)) či „jak daleko“ se něco nacházelo (83), nebo zda míra je jen doplňkem k vyjádření prosté lokalizace (časové nebo prostorové; (84)-(86)). Proto v těchto spojeních lze v některých případech vypustit bez ztráty gramatičnosti určení míry, v jiných spojeních naopak časové nebo prostorové určení.³⁶

U spojení dvou a více určení času nebo místa jako v (87)-(89) lze zpravidla bez ztráty gramatičnosti vypustit každé z určení, setkávají se zde předložkové a adverbialní výrazy, jejichž syntagmatická sounáležitost je značně oslabena. Analyzujeme je proto jako dvě (sesterská) na sobě nezávislá prostorová nebo časová určení.

Některá adverbia vstupující do složených určení pak vykazují valenční chování (s různou intenzitou). Jako valenční se jeví vazby *blízko k+3, vlevo od+2, vpravo od+2, severozápadně od+2* (srov. k tomu Sláma a Štěpánková, 2019). V takovém případě nelze zpravidla vypustit ani jedno z určení (srov. (79) a (90)).

Další výklady k této problematice „složených okolnostních určení“ a k jejich řešení v rámci FGP srov. v Hajičová a kol. (2002a) a Mikulová a kol. (2005, s. 379n.).

- (82) Byla jsem tam pouze [**půl roku**] [**před revolucí**].
- (83) Byla to hrozná dálka, nádraží bylo **asi dva kilometry** [**tady od té školy**].
- (84) Zadržel byl na stanici autobusu [**čtvrt hodiny**] **po loupeži**.
- (85) Konečnou podobu výsledku však dal [**tři vteřiny**] **před koncem** Pardubický Král.
- (86) Svazáček je [**stanici**] **před konečnou** Bory.
- (87) Je to [**v Brně**] [**před nádražím**].
- (88) Třeba [**tady**] [**vpravo**] [**pod mostem**] byla hospůdka.
- (89) Maturovala jsem [**koncem května**] [**v roce 1939**].
- (90) Shetlandské ostrovy se nacházejí **severozápadně od skotského pobřeží**.

formální rámec závislostního popisu. Tato spojení se dále vykládají jako apoziciční spojení těsná (srov. Šmilauer, 1947, s.355n.), či jednosměrná (srov. Daneš a kol., 1987, s. 430), jako souřadnost determinanční (Hrbáček a kol., 1994).

³⁶ Vypustitelná určení uvádíme v příkladech v hranatých závorkách.

II

Okolnostní určení místa a času

6

O určení místa a času obecně

Prostorová a časová určení jsou nejfrekventovanějšími typy okolnostních určení. Jak ukazuje tab. 6.1 (vycházející z dat obsažených v PDT-C), čistě hypoteticky bude v českém textu o 100 větách 61 vět obsahovat alespoň jedno okolnostní určení (nebo více různých určení) a z těchto 61 vět jich 29 bude obsahovat prostorové určení, 26 vět bude obsahovat časové určení, 12 vět určení způsobu, 10 vět kauzální určení a 22 vět bude obsahovat nějaké jiné určení.

Počet výskytů jednotlivých prostorových a časových určení (podle funktorů) je uveden v tabulce 6.2.³⁷

Typ určení	Počet vět	%
Prostorová určení	74 164	29
Časová určení	66 503	26
Způsobová určení	31 583	12
Kauzální určení	26 569	10
Jiná určení	50 425	20
Žádné okolnostní určení	99 564	39

Tabulka 6.1: Počet vět v PDT-C, které obsahují alespoň jedno okolnostní určení

6.1 Shody a rozdíly v systému prostorových a časových určení

Mezi prostorovými a časovými určeními nacházíme řadu paralel: oba typy určení kupříkladu rozlišují mezi lokalizací v rámci udaného místa / času a lokalizací mimo tento rámeček (např. *v domě - před domem, v létě - před létem*). Avšak i když je zřejmé, že z hlediska vývoje jsou prostorové významy primární a některé časové struktury jsou od nich odvozené, shodně s Komárkem se domníváme, že „v systému předložkových pádů máme co činit s invariantními (obecnými) významy abstraktnějšími, do značné míry odpoutanými od svého prostorového jádra“ (Komárek, 1982).

Hlavní rozdíly v kategorizaci významů mezi oběma typy určení shrneme do následujících bodů:

³⁷ Určení s původním funktoem TPAR jsou přičtena k určením s funktoem TWHEN, ke kterým je v této knize nově řadíme; srov. v kap. 8.1.4.

Funktor	Význam	Počet výskytů
LOC	„kde“	75 210
DIR1	„odkud“	13 737
DIR2	„kudy“	1 483
DIR3	„kam“	22 348
TWHEN	„kdy“	71 821
TSIN	„odkdy“	2 326
TTILL	„dokdy“	3 348
TFRWH	„ze kdy“	1 144
TOWH	„na kdy“	481
THO	„jak často“	7 179
THL	„(za) jak dlouho“	10 684
TFHL	„na jak dlouho“	1 366

Tabulka 6.2: Přehled prostorových a časových určení a jejich absolutní frekvence v PDT-C

- Časová lokalizace je lineární, prostorová lokalizace je multidimenzionální.
- S různou dimenzionálností prostoru a času souvisí bohatá sémantická rozrůzněnost formálních prostředků pro prostorová určení na straně jedné a široká synonymie forem u časových určení na straně druhé.
Distribuce prostorových formálních prostředků reflektuje sémantiku (např. rozdíl „vnitřek“ – „povrch“, např. *v domě* – *na domě*), zatímco distribuce forem u časových určení je ve velké míře lexikalizována (srov. *v létě*, *na jaře*).
- Předložky se při vyjadřování prostorových lokalizací mohou spojovat téměř s libovolným pojmenováním (např. *před problémem*, *na shromáždění*), pro vyjádření časových významů lze vybírat pouze z omezené skupiny pojmenování (takových, která jsou s to vyjádřit časový interval nebo bod na lineární časové ose).
- Časová určení jsou většinou nevalenční doplnění, minimálně ovlivněná volbou predikátu,³⁸ prostorová určení jsou naproti tomu v řadě případů nutným doplněním řídicího slovesa (určení LOC („kde“) je valenční u sloves *ocitnout se*, *bydlet*; DIR3 („kam“) je valenční u sloves *přijít*, *přiběhnout*, *dоставit se*, *nasypat*; DIR1 („odkud“) vyžadují slovesa *odjet*, *odcestovat* ap.).³⁹

Analogie mezi uspořádáním určení prostorových a časových shrnují tabulky 6.3 a 6.4. V tabulce 6.3 jsou naznačeny paralely mezi funktoři: systém otázek, na jejichž základě se vyvozují okolnostní určení prostorová a časová, je obdobný. Statickému určení „kde“ (LOC) odpovídá časové určení „kdy“ (TWHEN), dynamickým direktivním

³⁸ Do valenční struktury predikátů vstupují především specifická časová určení jako například TFRWH („ze kdy“) a TOWH („na kdy“) u slovesa *přeložit něco ze kdy na kdy*; srov. v kap. 8.2.2.

³⁹ Hodnocením okolnostních určení z hlediska valenčního se v této práci nezabýváme, nebo jen do té míry, nakolik význam řídicího slovesa ovlivňuje význam závislého určení.

6.1 SHODY A ROZDÍLY V SYSTÉMU PROSTOROVÝCH A ČASOVÝCH URČENÍ

Prostorová určení		Časová určení	
LOC	kde	kdy	TWHEN
DIR1	odkud	odkdy zekdy	TSIN TFRWH
DIR3	kam	dokdy nakdy	TTILL TOWH
DIR2	kudy	kdy během	TWHEN-during
EXT	jak daleko	jak dlouho na jak dlouho jak často	THL TFHL THO

Tabulka 6.3: Srovnání systému prostorových a časových určení

určením s výchozím (DIR1) nebo cílovým (DIR3) bodem odpovídají časově limitující určení s počátečním (TSIN a TFRWH) nebo koncovým (TTILL a TOWH) bodem. Pro prostorové určení odpovídající na otázku „kudy“ (DIR2) v systému časových určení není přímá paralela. Určení nesoucí význam „průběhu“ (který se jeví jako obdoba prostorové „dráhy“) jsou odpovědí na otázku „kdy“ a jako zvláštní časové určení je nevydělujeme, tato určení mají pouze zvláštní subfunktor (viz 8.1.4).

Systém časových určení je bohatší o časově měrové významy, které udávají délku a frekvenci dějů (viz kap. 8.3 a 8.4). Obdobné významy v systému prostorových určení nejsou, vyjádření prostorové vzdálenosti („jak daleko“, „jak vysoko“ ap.) nemá tak obecný charakter jako údaj o trvání děje (př. *běžel pět kilometrů* - *běžel dvě hodiny*, ale spíše jen *psal dvě hodiny*). Udání vzdálenosti je spojitelné jen s omezeným množstvím predikátů, má předmětný charakter a řadíme jej do široké skupiny měrových určení společně s vyjadřováním jiných fyzikálních měř a kvantitativních údajů (funktor EXT).

Podobné porovnání se nabízí také na úrovni subfunktorů, a to zejména pro určení LOC a TWHEN. Již jsme konstatovali, že oba typy určení rozlišují mezi lokalizací v rámci udaného místa / času a lokalizací mimo rámec udaného místa / času. Další paralelu lze sledovat mezi prostorovými lokalizacemi na ose horizontální („před udaným místem“ a „za ním“) a časovými významy „předčasnosti“ a „následnosti“. Pro některé paralelní významy vykazují oba systémy i stejný formální prostředek, pro jiné nikoliv. Například pro význam „za udaným místem“ je typická předložka *za+7*, kdežto pro význam „následnosti“ se ustálila forma *po+6*. Analogické významy, které jsou v systému prostorových a časových určení vyjádřeny stejnými formálními prostředky, jsou vypsány v tabulce 6.4.⁴⁰

⁴⁰ Analogické významy označujeme i stejným subfunktoem (srov. *at*, *around*, *middle*). Z tohoto hlediska se nabízí otázka, zda například i pro označení významu „před udaným místem“ a „před udaným časem“ nezavést univerzální označení, stejně pro oba analogické významy (např. latinské *ante*).

Prostorové určení	Forma	Časové určení
LOC-in/at <i>v domě</i> <i>na zahradě</i>	<i>v+6, na+6</i>	TWHEN-at <i>v poledne</i> <i>na jaře</i>
LOC-front <i>před domem</i>	<i>před+7</i>	TWHEN-before <i>před polednem</i>
LOC-middle <i>uprostřed domu</i>	<i>uprostřed+2</i>	TWHEN-middle <i>uprostřed dne</i>
DIR3-by <i>k domu</i>	<i>k+3</i>	TWHEN-justbefore <i>k poledni</i>
LOC-around <i>kolem domu</i>	<i>kolem+2</i>	TWHEN-around <i>kolem poledne</i>
LOC-distr <i>po hospodách</i>	<i>po+6</i>	TWHEN-distr <i>po večerech</i>
LOC-between/among <i>mezi domy</i>	<i>mezi+7</i>	TWHEN-between <i>mezi dny</i>
LOC-outside <i>mimo dům</i>	<i>mimo+4</i>	TWHEN-outside <i>mimo poledne</i>
LOC-skip <i>ob dům</i>	<i>ob+4</i>	TH0-skip <i>ob den</i>

Tabulka 6.4: Analogie forem a významů v systému prostorových a časových určení

6.2 Distribuce forem u prostorových a časových určení

Distribuci formálních prostředků u prostorových a časových určení ukazují tab. 6.5 a 6.6. Tab. 6.6 potvrzuje, že nejfrekventovanější formou pro vyjádření okolnostních určení je předložkový pád. Druhou nejčastější formou je adverbium. Následují méně frekventované formy: podřadící klauze a bezpředložkový pád. Vysvětlení je evidentní, předložkové pády (včetně těch s předložkami sekundárními) slouží k odlišení bohaté škály jemných okolnostních významů, zatímco prosté pády jsou především pády aktantů. Pro češtinu však musíme počítat i s prostými pády adverbiálními. Instrumentál vyjadřuje v rámci prostorových určení význam „kudy“ (př. *jeli lesem*; viz kap. 7.2.4); srov. vyšší procento výskytu bezpředložkového pádu (36 %) u DIR2. Určení TWHEN („kdy“) lze vyjádřit prostým akuzativem, genitivem či instrumentálem (př. *toho dne, každou chvíli, každým dnem*; kap. 8.1); srov. 11 % výskytu bezpředložkového pádu u TWHEN.

6.2 DISTRIBUCE FOREM U PROSTOROVÝCH A ČASOVÝCH URČENÍ

	sloveso	substantivum	adjektivum	adverbium
LOC	69% 18500× v+6 16251× Adv 8720× na+6 2536× u+2	25% 10983× v+6 3625× na+6 804× u+2 557× Adv	3% 1045× v+6 382× na+6 102× u+2 94× Adv	1% 184× v+6 145× Adv 130× na+6 48× u+2
DIR1	34% 3745× z+2 503× Adv 314× od+2 13× z+1	53% 6702× z+2 242× od+2 39× Adv 24× z+6	9% 1058× z+2 54× od+2 40× Adv	1% 56× od+2 17× z+2
DIR2	81% 409× Instr 307× po+6 253× přes+4 68× Adv	15% 66× po+6 62× Instr 54× přes+4 9× mezi+7	2% 17× Instr 5× přes+4	0%
DIR3	81% 7373× do+2 4357× Adv 2891× na+4 1741× k+3	14% 1605× do+2 548× na+4 369× k+3 198× Adv	2% 189× do+2 76× na+4 72× k+3 26× Adv	1% 62× do+2 30× k+3 27× Adv 25× na+4
TWHEN	86% 29110× Adv 9364× v+6 3339× když+vfin 3014× po+6	8% 1462× v+6 480× před+7 451× po+6 447× Adv	3% 592× Adv 500× v+6 253× Gen 135× po+6	1% 193× když+vfin 116× Adv 91× v+6 80× po+6
TFRWH	84% 252× z+2 7× od+2	10% 785× z+2 7× Gen	3% 10× z+2	0%
TOWH	66% 215× na+4 30× na+2 21× pro+4 18× do+2	27% 94× na+4 24× pro+4 5× na+2 5× do+2	6% 19× na+4	0%
TSIN	77% 1637× od+2 32× Adv 20× Instr 18× ode+2	15% 191× od+2 132× z+2 10× ode+2	6% 121× od+2 6× z+2	0%
TTILL	82% 1589× do+2 762× Adv 196× dokud+vfin 97× než+vfin	7% 209× do+2 8× než+vfin 6× Adv 5× po+4	7% 157× Adv 60× do+2	1% 20× do+2

Tabulka 6.5: Syntaktická závislost časových a prostorových určení a jejich nejfrekventovanější formy. (Přibližně 2% určení závisí na technickém uzlu bez určeného slovního druhu.)

	Předložkový pád	Adverbium	Klauze	Bezředložkový pád
LOC	74 %	23 %	1 %	2 %
DIR1	95 %	4 %	0 %	0 %
DIR2	58 %	5 %	0 %	36 %
DIR3	77 %	21 %	0 %	1 %
TWHEN	36 %	45 %	8 %	11 %
TFRWH	98 %	0 %	1 %	1 %
TOWH	98 %	2 %	0 %	0 %
TSIN	96 %	2 %	1 %	1 %
TTILL	61 %	28 %	10 %	1 %

Tabulka 6.6: Distribuce typů formálních realizací u časových a prostorových určení

V tab. 6.6 můžeme pozorovat, že rozlišené typy formálního ztvárnění nejsou u jednotlivých určení rovnoměrně rozloženy. Určení DIR1 („odkud“), TSIN („odkdy“), TFRWH („ze kdy“) a TOWH („na kdy“) jsou téměř výlučně realizovány pomocí předložkových pádů. Pro centrální časové určení TWHEN („kdy“) je zase nejfrekventovanější formou adverbium. Podřadící klauze jsou nejvíce obvyklé pro určení TTILL („dokdy“) a TWHEN („kdy“). Konkrétní nejfrekventovanější formy rozlišené podle toho, na jakém slovním druhu určení závisí, je možné studovat v tab. 6.5.⁴¹

⁴¹ V tabulkách nejsou zahrnuty okrajové (a frazeologické a chybné) formy okolnostních určení (např. vyjádření infinitivem).

7

Prostorová určení

Všechna dosud pro češtinu předložená třídění prostorových určení vycházejí z více či méně podrobné jazykové klasifikace pracující s několikavrstevným tříděním rozdělujícím prostorové vztahy do jazykem vyjádřitelných kategorií. Zde se detailně věnujeme vrstvě nejjemnějších prostorových významů (funktorů a subfunktorů) a přiřazujeme jim české výrazové prostředky, a to tak, abychom nepřekročili oblast jazykového významu (srov. kap. 1).

V Novém encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík a kol., 2016, s. 1493n.) shrnuje Karlík různé klasifikace prostorových určení, které se v lingvistice na základě sémantických a syntaktických vlastností struktur s prostorovými určeními ustálily. Pro naše účely považujeme za zásadní klasifikaci na základě protikladu statičnosti a dynamičnosti (uvedenou již v práci Běličová-Křížková, 1978a; též v Daneš a kol., 1987). Na tomto protikladu je vydělen systém čtyř základních prostorových určení; v našem pojetí jim odpovídají čtyři funktoři (viz i obr. 7.1):

- LOC: statické určení odpovídající na otázku „kde“,
- DIR1: dynamické direktivní určení odpovídající na otázku „odkud“,
- DIR2: dynamické nedirektivní určení odpovídající na otázku „kudy“,
- DIR3: dynamické direktivní určení odpovídající na otázku „kam“.

7.1 Elementární a specifické prostorové významy

Jemnější třídění prostorových určení (na subfunktoři) reflektuje různé konfigurace prostoru definovaného udaným místem. Centrální důležitost má opozice:

- (i) lokalizace v rámci udaného místa,
- (ii) lokalizace mimo rámec udaného místa.

Srov. obdobné rozdělení v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 79n), kde je pro udané místo zaveden termín „prostorový orientátor“; podobně též Grepl a Karlík (1998, s. 263). Tyto dvě základní lokalizace jsou v jazyce formálně odlišeny a v naprosté většině případů nedochází ke stírání rozdílů mezi nimi. Uvnitř lokalizací (i) a (ii) jsou v jazyce fixovány jemnější prostorové lokalizace, avšak jejich interpretace už nemusí být tak jednoznačná. Přesné určení lokalizace (v reálném světě) je vždy ovlivněno mnoha faktory, zejména charakterem udaného místa, postavením mluvčího i adresáta vzhledem k udanému místu a dalším situačním kontextem.

U lokalizací (i) v rámci udaného místa se odlišují dvě elementární lokalizace, a to: „vnitřek“ (subfunktor *in*) a „povrch“ (*on*; srov. Grepl a Karlík, 1998, s. 263; Daneš

Obrázek 7.1: Systém prostorových určení

a kol., 1987, s. 80; zde podrobněji v kap. 7.2.1). U lokalizací (ii) mimo rámec udaného místa jsou v jazyce vyjadřovány jednotlivé dimenze trojrozměrného prostoru. Za elementární považujeme lokalizace na ose vertikální („nad udaným místem“ (above) – „pod udaným místem“ (below)) a na dvou osách horizontálních, tj. významy „před udaným místem“ (front) a „za udaným místem“ (behind) a elementární význam „kdekoli u udaného místa“ (by); srov. Grepl a Karlík (1998, s. 261), modifikovaně též Karlík a kol. (2016); zde podrobněji v kap. 7.3.1 a 7.3.3. K elementárním lokalizacím mimo rámec udaného místa přiřazujeme dále dva významy „mezi“, a sice význam „mezi dvěma“ (between) a význam „mezi více“ (among); viz kap. 7.3.2.

Vedle těchto základních významů jsou jak u lokalizací v rámci udaného místa, tak zejména u lokalizací mimo rámec udaného místa v jazyce ve větší či menší míře ustáleny výrazové prostředky pro další specifické lokalizace, například „uprostřed udaného místa“ (middle), „v blízkosti udaného místa“ (near), „v okolí udaného místa“ (around), „vedle udaného místa“ (beside) nebo „mimo udané místo“ (outside); srov. tab. 7.1.⁴² Jejich repertoár je úzce spojen s pojetím sekundárních předložek (které především tyto nové kategorie formují; k tomu kap. 5.1).

⁴² Elementární a specifické lokalizace jsou v tabulce ve skupině lokalizací v rámci udaného místa a ve skupině lokalizací mimo rámec udaného místa odděleny horizontální linkou.

7.1 ELEMENTÁRNÍ A SPECIFICKÉ PROSTOROVÉ VÝZNAMY

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
Lokalizace v rámci udaného místa				
in	<i>v chalupě</i>	-	<i>do chalupy</i>	<i>chalupou</i>
on	<i>na chalupě</i>	<i>s chalupy</i>	<i>na chalupu</i>	-
at	<i>na chalupě</i>	<i>z chalupy</i>	<i>na chalupu</i>	-
middle	<i>uprostřed chalupy</i>	<i>zprostřed chalupy</i>	<i>doprostřed chalupy</i>	<i>středem chalupy</i>
along	<i>po chalupě</i>	-	<i>po chalupě</i>	<i>po chalupě</i>
distr	<i>po chalupách</i>	-	<i>po chalupách</i>	-
across	-	-	-	<i>přes les</i>
through	-	-	-	<i>skrz les</i>
cross	-	-	-	<i>napříč lesem</i>
footstep	-	-	-	<i>ve stopách otce</i>
Lokalizace mimo rámec udaného místa				
by	<i>u chalupy</i>	<i>od chalupy</i>	<i>k chalupě</i>	<i>u chalupy</i>
above	<i>nad chalupou</i>	<i>znad chalupy</i>	<i>nad chalupu</i>	<i>nad chalupou</i>
below	<i>pod chalupou</i>	<i>zpod chalupy</i>	<i>pod chalupu</i>	<i>pod chalupou</i>
front	<i>před chalupou</i>	<i>zpřed chalupy</i>	<i>před chalupu</i>	<i>před chalupou</i>
behind	<i>za chalupou</i>	<i>zpoza chalupy</i>	<i>za chalupu</i>	<i>za chalupou</i>
among	<i>mezi chalupami</i>	-	<i>mezi chalupy</i>	<i>mezi chalupami</i>
between	<i>mezi A a B</i>	-	<i>mezi A a B</i>	<i>mezi A a B</i>
beside	<i>vedle chalupy</i>	-	<i>vedle chalupy</i>	<i>vedle chalupy</i>
near	<i>blízko chalupy</i>	-	<i>blízko chalupy</i>	<i>blízko chalupy</i>
alongside	<i>podél chalupy</i>	-	<i>podél chalupy</i>	<i>podél chalupy</i>
around	<i>okolo chalupy</i>	-	<i>okolo chalupy</i>	<i>okolo chalupy</i>
opposite	<i>proti chalupě</i>	-	<i>proti chalupě</i>	<i>proti chalupě</i>
outside	<i>mimo chalupu</i>	-	<i>mimo chalupu</i>	<i>mimo chalupu</i>
outside2	<i>zvnějšku chalupy</i>	<i>zvnějšku chalupy</i>	-	-
skip	<i>ob chalupu</i>	-	<i>ob chalupu</i>	-
from	<i>směrem od Prahy</i>	<i>směrem od Prahy</i>	-	-
to	<i>směrem na Prahu</i>	-	<i>směrem na Prahu</i>	-
Abstraktní lokalizace				
domain	<i>v rámci teorie</i>	-	-	-
level	<i>na úrovni vlády</i>	-	-	-
	LOC	DIR1	DIR3	DIR2

Tabulka 7.1: Přehled subfunktorů pro prostorová určení

Odlišení elementárních a specifických významů má oporu ve formální realizaci. Elementární významy představují jádro prostorových významů a jsou v jazyce fixovány pro všechna prostorová určení. Vyjadřují se primárními předložkami a stabilizovanými předložkami sekundárními (srov. *mezi*). Tyto formy (*na, pod, nad, za, před*) jsou navíc slučitelné se dvěma (výjimečně třemi) pádovými formami: lokál/instrumentál je spojen s lokací (LOC), zatímco akuzativ je spojen se směrovostí (DIR).⁴³

Nejbohatší systém významových diferencí má statické určení LOC, ve srovnání s tímto určením vykazují dynamická určení prázdná místa, a to zejména určení DIR1 (srov. tab. 7.1). Dostatečně formálně rozrůzněné jsou všechny významy lokalizací v rámci udaného místa: pro každou kombinaci funktor-subfunktor je zde ustálený vlastní formální prostředek. K výjimce u předložky *po+6* (*along* a *dist*) viz kap. 7.2.3.

Pro jednotlivé významy lokalizací mimo rámeček udaného místa tato výlučnost funkce a formy neplatí. U elementárních lokalizací mimo rámeček udaného místa (subfunktory *above, below, behind, front, by, among*) nejsou formálně odlišeny funkctory LOC a DIR2. Významový rys „dráhy“ (který u ostatních prostorových určení není) vytváří z určení DIR2 svébytnou kategorii, která se od ostatních prostorových funktorů značně odlišuje (viz kap. 7.2.4). Hirschová (1977, s.109) označuje soustavu významů a forem u nedirektivního dynamického určení dokonce za „ne-systém“. U funktoru DIR2 registrujeme jinou organizaci dílčích významů, než je u ostatních určení. Jádro funktoru DIR2 spočívá v lokalizacích v rámci udaného místa, pro které je zde pestrá sada formálních prostředků a jim odpovídajících významů (subfunkctory *along, across, cross, through, footstep*). Naproti tomu, pokud jde o vyjadřování lokalizací mimo rámeček udaného místa, vykazují určení DIR2 významovou i formální blízkost s funkctorem LOC.

U specifických lokalizací mimo rámeček udaného místa nedisponuje vlastními formálními prostředky nejen funktor DIR2, ale i DIR3. Prostředky explicitně vyjadřující dynamičnost jsou zde suplovány prostředky systému statických určení LOC. Formální výlučnost ve všech kombinacích funkce-forma vyazuje jen funktor DIR1, systém dílčích významů je však u tohoto funktoru oproti ostatním prostorovým určením značně torzovitý, řadu specifických významů nevyjadřuje.

Výrazová homonymie narůstá v tabulce odshora dolů, tj. od lokalizací v rámci udaného místa k lokalizacím mimo rámeček udaného místa a od lokalizací elementárních k lokalizacím specifickým. Z této perspektivy postupně převažuje význam jemné prostorové distinkce (význam subfunktoru) nad vyjádřením opozice staticčnost – dynamičnost (významem funktoru); viz k tomu i dále v kap. 7.6.

⁴³ Tato pádová opozice dnes platí především pro předložky vyjadřující lokalizace mimo rámeček udaného místa na ose vertikální a horizontální: *před+7* (př. *Stojí před domem.*) vs. *před+4* (př. *Zaparkuj auto před dům.*); podobně *za+7* vs. *za+4*, *nad+7* vs. *nad+4*, *pod+7* vs. *pod+4*. Historicky platila pádová opozice i pro lokalizace v rámci udaného místa, pro „vnitřek“ a „povrch“: *v+6* (př. *Bydlí v domě.*) vs. *v+4* (př. *Přišel v dům*; příklad je ze Slovníku spisovného jazyka českého (Havránek, 1960)) a *na+6* (př. *Na domě je nová střecha.*) vs. *na+4* (př. *Na dům dali novou střechu.*). Na místo archaického užití předložky *v+4* pro význam DIR3-in se dnes užívá předložky *do+2*.

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
in	<i>v</i> +6	-	<i>do</i> +2	<i>Instr</i>
	<i>vnitř</i> +2	<i>zevnitř</i> +2	<i>dovnitř</i> +2	<i>vnitřkem</i> +2
	-	<i>zvnitřku</i> +2	-	-
on	<i>na</i> +6	<i>s</i> +2	<i>na</i> +4	-
at	<i>na</i> +6	<i>z</i> +2	<i>na</i> +4	-
	<i>u</i> +2	<i>od</i> +2	<i>k</i> +3	
			<i>za</i> +7	
middle	<i>uprostřed</i> +2	<i>zprostřed</i> +2	<i>doprostřed</i> +2	<i>prostředkem</i> +2
	<i>v(e)prostřed(ku)</i> +2	<i>ze středu</i> +2	<i>(naprostřed</i> +2)	<i>středem</i> +2
	<i>ve středu</i> +2		<i>do středu</i> +2	
distr	<i>po</i> +6	-	<i>po</i> +6	-
along	<i>po</i> +6	-	<i>po</i> +6	<i>po</i> +6
across	<i>přes</i> +4	-	<i>přes</i> +4	<i>přes</i> +4
cross	-	-	-	<i>napříč</i> +2/7
through	-	-	-	<i>skrz(e)</i> +4
footstep	-	-	-	<i>ve směru</i> +2 <i>ve stopách</i> +2 <i>ve šlápějích</i> +2

Tabulka 7.2: Formy a funkce pro lokalizaci v rámci udaného místa

7.2 Lokalizace v rámci udaného místa

Na významové odstíny lokalizace v rámci udaného místa má zásadní vliv povaha udaného místa. Celou řadu pojmenování lze chápat různě jako objekty charakterizované buď „vnitřkem“ a/nebo „povrchem“, či abstraktně, například jako bezrozměrné instituce, srov. substantivum *noviny* v př. (1)-(4). Povaha pojmenování a jeho chápání v daném kontextu velice silně ovlivňuje interpretaci lokálních významů. Přehled forem a funkcí (subfunktorů) pro různé lokalizace v rámci udaného místa je v tab. 7.2.⁴⁴

- (1) Nenajdete-li přílohu **ve** svých **novinách**, sdělte to obratem na čtenářskou linku.
- (2) Co by se stalo, kdyby se **v** českých **novinách** objevil takovýto inzerát?
- (3) **V** našich **novinách** pracovat nemůžete, když už v nich pracuje váš manžel.
- (4) Usnul **na** **novinách**.

⁴⁴ V tabulkách forem a funkcí uvádíme i nedoložené (potenciální) formy, aby bylo obsazeno místo v systému (srov. zejména *znad*+2 v tab. 7.4 dále). Nedoložené formy jsou v tabulkách uvedeny v závorce (zde *naprostřed*+2) a v přehledu ve IV. části jsou ponechány bez dokladu.

7.2.1 Významová opozice „vnitřek“ - „povrch“

V jazyce jsou fixované dva významy „vnitřek“ a „povrch“, které jsou jasně oddělitelné, pokud je u udaného místa smysluplné vnitřek a povrch rozlišovat (tedy zejména u trojrozměrných objektů). Významový protiklad „vnitřku“ a „povrchu“ je pak u jednotlivých prostorových určení (statických i dynamických) spojen s protikladem dvou (případně více) forem (srov. *v hlavě – na hlavě* u L0C, *hlavou – po hlavě* u DIR2, *do hlavy – na hlavu* u DIR3; k výjimce u DIR1 viz dále). Vedle subfunktorů *in* (významový rys „vnitřek“) a *on* (významový rys „povrch“) zavádíme ještě subfunktor *at* pro případy, kdy je rozdíl mezi oběma lokalizacemi setřen a určení vyjadřuje jen základní význam „v prostoru udaného místa“. Rozložení forem a funkcí viz tab. 7.2.

Konkurence předložek *v+6* a *na+6* u L0C a *do+2* a *na+4* u DIR3

Diskuse o distribuci forem *v+6* a *do+2* vs. *na+6* a *na+4* (tj. forem pro vyjadřování opozice „vnitřek“ - „povrch“) v rámci prostorových určení (L0C a DIR3) je předmětem bohemistických zájmů řadu let (srov. Mára, 1968; Čechová, 1981; Hrdlička, 1998; Uhlířová, 2014; k expanzi předložky *na* v mluveném komunikátu srov. zde v kap. 9.3). Naše analýza funkcí a forem je založena na rozdílech vyskytujících se v příkladech (5)-(10).

- (5) **V domě / na domě** jsou umístěny dvě kamery.
- (6) Položil knihu **do skříně / na stůl**.
- (7) Setkali jsme se **v parku / na hřbitově**.
- (8) Odstěhoval se **do města / na vesnici**.
- (9) **V chodbě / na chodbě** se rozsvítilo světlo.
- (10) Vydal se **na poušť / do pouště**.

V příkladech (5) a (6) je rozdíl „vnitřku“ a „povrchu“ respektován a vyjádřen. V (7) a (8) rozdíl „vnitřku“ a „povrchu“ přítomen není, přítom předložky *v+6/do+2* a *na+6/na+4* nejsou vzájemně zaměnitelné. Existují i dvojice, kde pro daný význam lze použít obě formy, které si konkurují a jsou navzájem zaměnitelné, viz (9), (10).

Podobně jako v (9) a (10) lze předložky *v+6* a *na+6* zaměňovat beze změny významu i v příkladech (11)-(14), avšak vždy, pokud jde o lokalizace přesahující význam „uvnitř“ (15), zdůrazňující (vnější) plochu (17), nebo jde o zřetelný význam „uvnitř“ (16), předložky *v+6/do+2* a *na+6/na+4* volně zaměnitelné nejsou.⁴⁵

- (11) Pohřešovaného mladého muže našli mrtvého **na poli** u Prahy.
- (12) když se **v trávníku** objeví mech
- (13) **Na chalupě** máme kamna.
- (14) V létě se vypravíme **do hor**.

⁴⁵ Opozice „vnitřku“ a „vnější plochy“ může být vyjádřena i v př. (11). Při běžném čtení zde významový rozdíl mezi spojením *na poli* a *v poli* nehledáme, avšak podobně jako v (17) zde spojení *na poli* evokuje spíše holé pole (oraniště, strniště apod.), kdežto u spojení *v poli* si představíme spíše lán vzrostlého obilí.

- (15) **Na chalupě** máme zahrádku.
 (16) Pojedeme **do hlubokých hor**.
 (17) **Na poli** roste řepka. – **V poli** roste plevel.

Z příkladů (11)-(17) plyne, že předložka $na+6/na+4$ je s předložkou $v+6/do+2$ zaměnitelná jen tehdy, pokud je přítomen významový rys „vnitřek“, což však bez znalosti situace nebo jasné nápovědy z kontextu není možné určit. Věta *Sousedí mají na chalupě bazén* může v dnešním světě znamenat, že se sousedi koupou (i) v suterénu chalupy („uvnitř“), (ii) na střeše chalupy („na povrchu“) nebo (iii) na zahradě u chalupy („v rámci udaného místa“). Předložku $na+6$ lze nahradit předložkou $v+6$ jen v případě výkladu (i). Věta *V chalupě máme bazén* naproti tomu připouští jen výklad (i).⁴⁶ Z toho vyvozujeme, že významový rys „vnitřek“ (subfunktor in), pokud chceme v naší klasifikaci zůstat u jazykového významu, předložce $na+6/na+4$ nenáleží, kdežto u předložkových spojení $v+6/do+2$ je inherentně přítomný vždy. Předložka $na+6$ uvádí objekty jako celek bez ohledu na protiklad povrchu a vnitřku a pokrývá více různých lokací v rámci udaného místa. Hrdlička (2001) ukázal, že předložka $na+6$ se pojí se jmény, která pojmenovávají objekty a lokality nesoucí rysy „otevřenosti, neuzavřenosti, nezakrytosti, okrajovosti, nevyhraněnosti, neohrazenosti, situovanosti na vyvýšené pozici“. Tedy primárně objekty, u kterých je aspekt trojrozměrnosti (vnitřku) a dvojrozměrnosti (povrchu) upozaděn a lokální prostor se chápe komplexně. U subfunktora at nejsou rysy „vnitřek“, „povrch“ relevantní, subfunktor at je zaveden pro pouhý význam „nacházení se na udaném místě“ / „směřování do udaného místa“ (v Mluvnici češtiny II (Komárek a kol., 1986, s. 200, též 202) je předložkové skupině $na+6$ připisován význam „statického kontaktu“).⁴⁷

Význam „nacházení se na udaném místě“ / „směřování do udaného místa“ (at) je ve většině předložkových spojení $na+6/na+4$ základní (*hodiny na věži, hnízdo na větvi, jet na hory*). Význam lokalizace „na povrchu“ (*nápis na budově; vlajka na poště*) je u celé řady pojmenování interpretovaný jen na základě kontextu, znalostí světa. Význam „uvnitř“ lze naproti tomu i u těch míst, která se přednostně pojí s předložkou $na+6/na+4$ (*na chodníku, na kluzišti, na hřbitově, na Kladně*), explicitně vyjádřit předložkou $v+6/do+2$ (srov. př. (18)-(20)). Tam, kde užití předložky $v+6/do+2$ vlivem vžitosti, tradice apod. není možné, ale i ve všech ostatních kontextech, má jazyk pro významový rys „vnitřek“ explicitní (sekundární) předložky *uvnitř/dovnitř+2*. Srov. př. (21)-(24), ve kterých se uvedená substantiva při vyjadřování lokace „uvnitř“ s předložkami $v+6/do+2$ (spíše) nepojí.

⁴⁶ Na tento fakt upozornil již Hrdlička (2001, s. 143) s tím, že vždy ve velké míře závisí na pojmání daného objektu či lokality. Hrdlička uvádí příklad *Bydlí/žije na ulici* (tzn. bezdomovec, který žije „nahore“, „na povrchu“, „venku“) a *Bydlí v ulici té a té* (tzn. má tam byt, žije v domě, čili „vevnitř“). Výstižný příklad přinesl také Mára (1968, s. 135): *Včera jsme byli na chatě, ale pršelo, a tak jsme celý den seděli v chatě*.

⁴⁷ Historicky se předložka $na+6$ pojila s těmi jmény míst, která ležela výše než místa sousední (např. se jmény osad, které ležely na horních místech vodních toků). Roli mohla hrát i okolnost, že některé místo bylo sídlem šlechtickým a vyjadřovalo tedy směr nahoru (srov. historickou poznámku Uhlířové (2014, s. 444)).

- (18) Zábavní park zmrazil 5000 ryb **v kluzišti**, aby vypadalo jak oceán.
- (19) Jeli jsme **na Kladno**, ale **do Kladna** jsme nedojeli.
- (20) Stejně kostky jsou u vstupu **do hřbitova** a na cestě k síni, takže obě místa budou vizuálně propojena. (cnk)
- (21) **Uvnitř polikliniky** to vypadá jako na staveništi, je tam větší hluk a v některých částech budovy se i výrazně prší.
- (22) politika směřovaná **dovnitř univerzity**
- (23) Samovrazi nebudou k věčnému spánku ukládáni vně zdi, jak bylo zvykem, ale u zdi **uvnitř hřbitova**.
- (24) **Uvnitř hřiště** je pohyb volný.

Konkurence předložek s+2 a z+2 u DIR1

Zatímco u LOC a DIR3 se v systému lokálních určení fixují tři významy „vnitřek“, „povrch“ a obecná lokalizace „v rámci udaného místa“, u funktoru DIR1 („odkud“) jsou tyto významy v současné češtině nivelizovány užíváním v zásadě jediné formy z+2 (srov. z *hlavy* pro význam „zevnitř“ i „z povrchu“ v př. (25) a (26) a z *chalupy* pro význam „zevnitř“ i „z udaného místa“ v (27) a (28)). Vyjádření významu „odkud“ (DIR1) formou z+2 je ve všech případech hodnoceno subfunktořem at (srov. reálné doklady (29)-(32), ve kterých je rozhodnutí o konkrétní lokaci sporné).

Historický protiklad z+2 („zevnitř“) vs. s+2 („s povrchu“) je v dnešní češtině setřen. Užití formy s+2 (př. *s hlavy*) pro explicitní vyjádření, že východiskem děje je povrch udaného místa, je v současné češtině knižní (v databázi ForFun jsou jen čtyři ojedinělé doklady užití formy s+2 (př. (33)), a to vždy pro spojení *se stolu*; běžně se užívá formy z+2; viz (34)-(36)).

- (25) Dej si čepici **na hlavu**. – Sundal čepici **z hlavy**.
- (26) Má **v hlavě** prázdno. – To nemáš **ze své hlavy**.
- (27) **V chalupě** jsou rozbitá kamna. – Odvezl kamna **z chalupy** na opravu.
- (28) **Na chalupě** jsme česali jablka. – Odvezl jablka **z chalupy** do města.
- (29) **Z mercedesu** zmizel větší obnos marek.
- (30) **Z kostelíku** sv. Jana Křtitele dosud neznámý poberta odnesl sochy andělů.
- (31) Je to fotka **z naší chalupy**.
- (32) Esesák **z věže** se s námi normálně bavil.
- (33) **Se stolu** takovou úvahu shodit nelze.
- (34) To však neznamená, že problém bude jednou pro vždy smeten **ze stolu**.
- (35) **Ze stromu**, kde se oběsil, totiž ještě visel konopný provaz.
- (36) **Z tribuny** k vojákům promluvil ruský premiér.

Pro explicitní vyjádření významu „zevnitř“ (subfunktor in) je na postupu k pozicionalizaci předložka *zevnitř+2* a *zvnitřku+2*; př. (37) a (38).

- (37) Vzpomenete si, až uvidíte ohromující záběr **zevnitř oka** hurikánu
- (38) Lepí se na sklo **zvnitřku prodejny**, jsou odolné i proti střelám z brokovnice.

Konkurence významů u forem $u+2$ (LOC), $k+3$ (DIR3) a $od+2$ (DIR1)

Předložkové formy $u+2$, $k+3$, $od+2$ stojí zčásti mimo centrální významy prostorových určení *at* („udané místo“), *in* („vnitřek“) a *on* („povrch“) a zčásti se s nimi kryjí, neboť v některých spojeních vyjadřují i obecný význam „prostor udaného místa“ (*at*). Primárně se však formy $u+2$, $k+3$, $od+2$ u prostorových určení užívají pro lokalizování mimo rámec udaného místa, a sice pro vyjádření lokalizace „v bezprostřední blízkosti udaného místa“ (u funktoru LOC), respektive „směřování z/do bezprostřední blízkosti udaného místa“ (u funktorů DIR1 a DIR3). Tyto významové rysy zachycujeme subfunktoem *by*; viz dále 7.3.3.

Pokud je však udaným místem pojmenování osoby (např. *kamarádka*, *fotograf*) nebo skupiny osob, kolektivum (např. *mladí*, *příbuzní*) jako v příkladech (39)-(45), vyjadřují formy $u+2$, $k+3$, $od+2$ lokalizaci „v rámci udaného místa“ (*at*) a pro tento význam nemá jazyk v těchto případech konkurenční vyjádření (ani synonymní, ani významově blízké). Systémově předpokládané formy $v+6/na+4$ (namísto $u+2$ u LOC), $do+2/na+4$ (místo $k+3$ u DIR3) a $z+2$ (místo $od+2$ u DIR1) jsou tu vyloučeny. Pojmenování osoby nebo osob zde vystupuje jako pojmenování prostředí či instituce, kde se děj odehrává. Jiné pak je *Petr stojí u Pavla*, *postav se k Pavlovi*, kde *Pavel* rys institucionálnosti nemá a formy $u+2$ a $k+3$ nesou svůj primární význam „bezprostřední blízkosti“ (*by*) a jsou nahraditelné sekundární předložkou *vedle+2* (viz kap. 7.3.3).

- (39) Ona byla **u kamarádky** a maminka někde **u příbuzných**.
- (40) Tyto problémy nejsou jenom **u nás**, mají je i jinde ve světě.
- (41) Byl jsem v Praze **u fotografa** a pořídil jsem tuhle fotku.
- (42) Zrovna teď jsem přišla **od mladých**, mají sedmiměsíční miminko.
- (43) Protože jsem se **u vojáků** učila, tak jsem k nim po škole zase nastoupila a **od vojáků** jsem šla i do důchodu.
- (44) Jak jste se dostal **ke skautům**?
- (45) Chodily jsme třeba **k pekaři** pro rohlíky.

Pokud je udaným místem pojmenování budovy jakožto instituce, jsou možné konkurenční dvojice a stanovení funkcí je komplikované. Instituce jako budova se může členit na vnitřek a povrch a jako budova má také vnější prostory. Srov. př. (46)-(51) se substantivem *divadlo*, kde v (46) je význam LOC - *by*, v (47) je význam LOC - *at*, v (48) a (49) je význam LOC - *in*, určení v (50) nese význam LOC - *on* a v (51) jde o LOC - *at*.

- (46) Přejít pro chodce **u divadla** se výrazně změní.
- (47) Chcete pracovat **u divadla**?
- (48) Bála se, že bude pracovat v tiché kanceláři bez života. To **v divadle** nehrozí.
- (49) **V divadle** Labyrint probíhá výstava prací studentů.
- (50) **Na divadle** je nová střecha.
- (51) Dětem se **na divadle** představí statečný kovář Mikeš.

Z příkladů plyne, že možný rys institucionálnosti není zárukou, že formy $u+2$, $k+3$, $od+2$ jsou pro lokalizaci v rámci udaného místa závazné či jediné možné; zejména pokud je na udané místo možné pohlížet jako na členěný prostor, jsou možná konkurenční vyjádření s různě výraznými významovými odstíny.

Pro další diskusi o významech zahrnutých pod prostorová určení se nabízejí příklady jako (52)-(54). Forma $u+2$ v nich nevyjadřuje jen prostou lokaci, ale i další okolnostní a způsobové významy. Je tu nahraditelná celou řadou forem *debatovali při víně, se sklenkou vína, nad vínem; strávil večer při televizi, před televizí, s televizí* (srov. též v kap. 4.1.2). Ukazuje se, že v těchto posunutých, zamlžených určeních ustupují prostorové významy předložky $u+2$ do pozadí a skutečný význam určení plyne především z lexikálního významu pojmenování, ze znalosti světa atp. Předložkový pád $u+2$ v příkladech typu (52)-(54) má význam vzhledem k základnímu významu prosté lokace přenesený (v (53) divák nebyl v televizi, ani doslovně neplatí, že by divák byl vedle televize). Popisujeme-li však formy a významy v jazyce fixované, musíme hodnotit i tato spojení jako určení prostorová a nezavádíme pro ně další kategorie funktorů a subfuntorů (*debatovat u vína* je prostorové určení LOC se subfunktorem by stejně jako v př. *debatovali u plotu*).

- (52) On a moje druhá žena poseděli **u sklenky** a my jsme si šli zapinkat na kurt.
- (53) Strávil večer **u televize**.
- (54) Nadání dyslektici končí **u lopat**.

7.2.2 Význam „uprostřed“ udaného místa

Do skupiny lokalizací v rámci udaného místa patří také okolnostní určení uvozená nevlastními předložkami *uprostřed+2* pro statické LOC, *zprostřed+2* pro dynamické DIR1, *doprostřed+2* pro DIR3 a *prostředkem+2* pro DIR2 a jejich variantami (*vprostřed+2*, *vprostředku+2*, *ve středu+2*, *v centru+2*, *do středu+2*, *ze středu+2*, *středem+2*; viz tab. 5.6 v kap. 5.1). Vyjadřují variantu významu „uvnitř“, a to takovou, že lokalizace je přesně „uprostřed udaného místa“. Záměna s předložkou $v+6$, též s *uvnitř+2* nebo $na+6$ u LOC je možná, ale dochází k posunu ve významu: je-li něco uprostřed něčeho, je to také uvnitř toho, opačně to však neplatí. Význam „uprostřed“ znamená jak „uprostřed vícerozměrného prostoru“ (56), tak „uprostřed povrchu, plochy“ (57), jde tedy jak o podmnožinu významu *in*, tak on i *at*.

Zatímco explicitní vyjádření významu „uvnitř“ speciálním subfunktorem neoznačujeme (srov. i v kap. 4.2.2), význam „uprostřed“ chápeme jako samostatný subfuntor, který zapisujeme značkou *middle*. Význam plyne z primárního lexikálního významu užitých forem, v nichž vystupují jako autosémantika. Vztah mezi subfunktorem a jeho formálním vyjádřením je tu jedno-jednoznačný. Srov. příklady (55)-(62) s určením vlastně lokálním i přeneseným (určení LOC-*middle* je v př. (55)-(58); určení DIR1-*middle* je v (59); DIR3-*middle* je v příkladech (60) a (61) a určení DIR2-*middle* je v př. (62)).

- (55) Úplně **uprostřed** obrovských, pevně semknutých **těl** stálo sluně.
- (56) **Uprostřed** atrií byly stromy.
- (57) **Uprostřed** polí stojí starobylý kamenný kostel.
- (58) Obě společnosti jsou **uprostřed jednání** o kontraktu s firmou LTV a dalšími.
- (59) Manželé Havlovi ji vítají u vrátek objetím, novináři **zprostřed** dvorku otázkami.
- (60) Lehál si **doprostřed** krví zbrocených **záchodků**.
- (61) Nový školský kancléř dopadl jako šestnáctipalcová střela přímo **doprostřed systému**, který dosud odolával skutečné reformě.
- (62) Vůz jel plnou rychlostí **středem ulice** a rychle se přibližoval. (cnk)

Lokalizace „v přední“, „zadní“, „horní“ a „spodní části“. Formální prostředky pro vyjádření lokalizace „ve středu udaného místa“ jsou v jazyce poměrně dobře ustálené a také poměrně frekventované. Ojedinele se setkáváme také s formami *vepředu*+2 (63), *zepředu*+2 (64) u LOC, *dopředu*+2 (65) u DIR3 pro explicitní lokalizaci „v přední části udaného místa“; *vespod(u)*+2 (66), *zespodu/a*+2 (67) u LOC, *zespod*+2 (68) u DIR1 a *dospod(u)*+2 (69) u DIR3 pro lokalizaci „ve spodní části udaného místa“; *vzadu*+2 u LOC (70), *zezadu*+2 u DIR1 (71), *dozadu*+2 u DIR3 pro lokalizaci „v zadní části udaného místa“; případně též *nahore*+2 u LOC (73), *(ze)shora*+2 u DIR1 (73), *nahoru*+2 u DIR3, pro vyjadřování lokalizace „v horní části udaného místa“. Formy nerozlišují, zda se jedná o přední, zadní, horní či spodní část povrchu nebo vnitřku (srov. (67) a (68)).

Tato určení jsou kandidáty na zavedení subfunktorů *fore* pro „přední část“ a *back* pro „zadní část“, *bot* *tom* pro „spodní část“, případně *top* pro „horní část“, avšak pro nedostatek příkladů a pro jejich ojedinelé užití tyto formy a subfunktory v přehledových tabulkách neuvádíme.

- (63) **Vepředu** tabulky bude hrát rozhodně náš první soupeř SK Lány.
- (64) Člověk se do kapsy nevejde, i když táta má kapsu **zepředu kalhot** velikou. (cnk)
- (65) Procházím **dopředu kostela** a zaplaví mě emoce. (cnk)
- (66) Hrách, který leží **vespodu sklenice**, nasákne vodou. (cnk)
- (67) Okolo Sicílie je Tyrhénské nebo Středozemní moře, **zespoda Itálie** Jónské moře, z druhé strany máte Jadran.
- (68) Oproti 845 zmizelo tlačítko vyhledávání **zespod displeje** a nově se vešlo na pravou stranu. (cnk)
- (69) Sáhla **dospod kočárku** pro nepromokavou fólii, ale nahmatala jen zmačkaný balíček dětských ubrousků. (cnk)
- (70) **Vzadu krabice** se krčila dvě mláďata. (cnk)
- (71) Když znovu vzhledli, **zezadu spižírny** se ozvalo cupitání a zpoza pytle brambor vykoulka hnědá myška. (cnk)
- (72) A co je úplně **nahore pyramidy**?
- (73) Na monitoru notebooku uloženém v transportním kufříku si prohlížíme detailní záběry **shora místnosti**, v níž se nacházíme. (cnk)

7.2.3 Prostorové významy formy *po+6*

Prostorová určení vyjádřená polyfunkční formou *po+6* (srov. jedenáct významů předložky *po+6* ve Slovníku spisovné češtiny (Filipec, 2005)) zdůrazňují celou řadu různých významů, které však je obtížné vydělit do samostatných kategorií (srov. k tomu i kap. 4.1.2). Pro prostorová určení s formou *po+6* je charakteristické, že lokalizace jimi vyjádřená není nahlížena jako jeden „bod“ (na povrchu nebo uvnitř udaného místa), ale jako (i) „přímka“ nebo „plocha“ (74), nebo jako (ii) „více (nespojité) bodů“ (75). Různé významy prostorového užití formy *po+6* shrnujeme do sémanticky neurčité kategorie *a long* (lokalizace „po prostoru“) a zvlášť vyčleňujeme jen specifický význam *di str* pro lokalizaci „na více místech“.

- (74) **Po místnosti** se batolila asi roční holčička.
 (75) Chodili jsme **po chalupách** koledovat.

Významy prostorových určení s formou *po+6* nesouvisí se základní opozicí elementárních lokalizací, totiž s opozicí „vnitřek“ a „povrch“ (viz 7.2.1). Na rozdíl od zřetelné opozice „vnitřku“ a „povrchu“ v příkladu (76), ve kterém je význam *L0C-in*, a (77), ve kterém je význam *L0C-on*, je tento protiklad v příkladu (78) setřen (papírky s citáty mohly být umístěné, podobně jako štítek s adresou v (77), i na povrchu domu). Určení v (78) je hodnoceno jako *L0C-a long*.

- (76) **V domě** byla poměrně velká knihovna.
 (77) **Na domě** byl připevněn štítek s adresou, ale jméno žádné. (cnk)
 (78) Všude **po domě** byly roztroušené papírky s citáty z Bible. (cnk)

Forma *po+6* je vyjádřením všech prostorových určení (statických i dynamických) s výjimkou *DIR1*. Jednotlivé kombinace funktor–subfunktor se pak v některých kontextech jasně profilují, v jiných je jejich určení méně zřetelné.

Lokalizace „po prostoru“. Pod subfunktor *a long* shrnujeme různé významové odstíny, jejichž společným rysem je význam „plochy“ a tato „plocha“ je chápána velmi široce jako spojitý prostor, ne nutně rovný a plochý. Udaným místem se buď vyjadřují hranice prostoru, ve kterém se lokalizace „po prostoru“ děje (např. *po domě*, *po republice*; srov. (79)), nebo vlastnosti plochy (př. *po rovině*, *po listí*; srov. (80)). Lokalizace je spojená s významem „pohybu“ v tomto vymezeném prostoru, a to jak v horizontálním směru (př. *kráčel po laně*), tak i ve směru vertikálním (př. *lezl po laně*; srov. (81)).

- (79) Otec se pohybuje **po domě**, latinsky se přitom modlí.
 (80) Uklouzl **po mokřím listí**.
 (81) Vyšlo se **po širokém dřevěném schodišti** do patra.

Významový rys „po prostoru“ je nejčastěji spojený se slovesy pohybu a vyjadřuje „kde“ (*L0C*), „kudy“ (*DIR2*) nebo „kam“ (*DIR3*) se děje nějaký pohyb. V konkrétních příkladech pak může být obtížné rozlišit mezi významy „kde“ (*L0C*) a „kudy“

(DIR2). Spojitý, cílený pohyb po prostoru, odněkud někam (přičemž východisko ani cíl nemusí být vyjádřeny), je vyjádřením významu „kudy“ (DIR2). Forma *po+6* zde vyjadřuje překonávaný prostor nebo též prostor/objekt jako prostředek k dosažení cíle (srov. (82)-(84)). Pokud jde o prostý, bezcílný pohyb, kdy nejde o přemísťování se odněkud někam, ale o pohybování se z jednoho místa v daném objektu na jiné, je forma *po+6* vyjádřením funktoru L0C (srov. (85)-(88)). Statická lokalizace je vždy vyjádřením funktoru L0C (srov. (89)). Příklady pro funktor DIR3 jsou v (90) a (91).

- (82) **Po křídle** utekl Vella, odcentroval a Laverla mířil těsně vedle.
- (83) Nemohli jsme jezdit **po silnici** ze Štěchovic do Prahy, protože byla pod vodou, takže jsme se dostali do Prahy jiným směrem.
- (84) Plul **po moři** do Austrálie.
- (85) Večer se korzovalo **po návsí**.
- (86) Sháněla jsem **po Praze** sestře látku na šaty.
- (87) Říká, že se jí špatně chodí právě **po tvrdé dlažbě**.
- (88) Plechové krabičky aut se plazí **po výmolech** hliněných cest.
- (89) Potom se vyměňovaly zvonky **po celém patře**.
- (90) Pošta nyní doručí 40 milionů zásilek **po celém území** Kanady denně.
- (91) Několikrát denně jsem telefonoval **po celé ČR**.

Lokalizace „na více místech“. Vedle významu lokalizace „po prostoru“ vyjadřuje forma *po+6* také prostorovou distributivnost děje⁴⁸ (subfunktor *distr*) jakožto specifickou variantu elementárního významu „v rámci udaného místa“. Forma *po+6* vyjadřuje místa, na kterých všech se děj odehrává (statické L0C, př. (92) a (93)), nebo do kterých všech děj směřuje (dynamické DIR3, př. (94) a (95)). Charakteristické pro význam *distr* je spojení předložky *po+6* se substantivem v plurálu. Pokud je substantivum v singuláru, je význam distributivního členění děje vždy méně zřetelný a uplatňuje se jen význam „po prostoru“ bez distributivního významu (srov. (86), (90), (91) výše). Spojení formy *po+6* se substantivem v plurálu pak nutně neznamená význam *distr*, jak ukazuje příklad (88) výše, ve kterém nejde o postupnou lokalizaci, analyzujeme zde opět jen význam „po prostoru“ a subfunktor *a long*.

- (92) Skupinky rockových fanoušků bloudí Sedlčany nebo vysedávají **po hospodách**.
- (93) Početná židovská komunita ukryla své jmění za druhé světové války **po domech a zahradách**.
- (94) Už druhý rok jezdí **po různých stavbách** a dělá zámečníka-montážníka.
- (95) Loni na jaře jsem dost jezdil **po středních školách** a vysvětloval studentům, jak pracuje parlament.

⁴⁸ Srov. v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 84) význam „v rámci udaného místa na více místech“; ve Slovníku spisovné češtiny (Filipec, 2005) význam 3 „místní, časová podíllost“.

Další užití formy *po+6* jsou silně kontextově a lexikálně omezená. Zavedení subfunktoru je na zvážení, ale pro významovou blízkost s jinými subfunktory speciální subfunktory nezavádíme. Evidujeme zejména dva takové silně kontextově a lexikálně omezené případy užití formy *po+6*. Jednak spojení předložky *po+6* se substantivy jako *strana, bok, pravice, levice* pro vyjádření statické lokalizace „po straně“ (funktor LOC, případně DIR2); srov. (96)-(98). Tento význam zahrnujeme pod významově obecnější subfunktor a long.

- (96) Ještěrka je celá šedohnědá a její sameček má **po straně** výrazné zelené pruhy.
- (97) Sedím v první řadě **po pravici** slečny učitelky.
- (98) Ten měl **po** jednom **boku** starého vojáka s mušketou, **po druhém** kostelníka s modlitební knížkou.

Dalším případem je užití formy *po+6* pro vyjádření terče u významově omezené skupiny sloves jako *střílet, házet* (jde o cíl, na který děj směřuje, tj. funktor DIR3); srov. (99) a (100). Tato určení zařazujeme pod význam subfunktoru distr. Při záměně předložky *po+6* za *na+4* nebo *do+2* dochází k posunu ve významu: *střílet na lidi* je význam „směřování směrem na“ (subfunktor to; viz 7.3.5), *střílet do lidí* je význam „směřování dovnitř“ (subfunktor in; viz 7.2.1).

- (99) Hází očima **po záclonách**, které se vlní nad ventilačním potrubím.
- (100) Dva čtrnáctiletí chlapci stříleli ze vzduchovky namísto do terčů **po lidech**.

7.2.4 Vyjadřování „dráhy“

Okolnostní určení s funktorem DIR2 vyjadřuje „dráhu“ v nějakém prostoru, který je překonáván. Pojí se s predikáty, které vyjadřují pohyb či přemístování (zvláště se slovesy s předponou *pro-* a *pře-* jako *projet, protékat, prodírat se, protáhnout, přejet, přeskočit* (srov. Grepl a Karlík, 1998, s.117n.; př. (101)). Významový rys „dráhy“ (který u ostatních prostorových určení není) vytváří z okolnostního určení DIR2 svébytnou kategorii, která se od ostatních prostorových funktorů odlišuje množstvím významových odstínů i formálních prostředků pro lokalizace v rámci udaného místa. Naproti tomu, pokud jde o vyjadřování lokalizací mimo rámec udaného místa, vykazují určení DIR2 významovou i formální blízkost s funktorem LOC (ke konkurenci obou určení viz kap. 7.6).

- (101) Říčka Bělá protéká **Solnicí**.

Význam „dráhy“ znamená u funktoru DIR2 jinou organizaci dílčích významů, než je u ostatních prostorových určení (LOC, DIR1, DIR3), která význam „dráhy“ nevyjadřují a lokalizují do „bodu“. Centrum významů u funktoru DIR2 není v opozici „vnitřek“ – „povrch“, ale volbou formálního prostředku se zdůrazňují různé vlastnosti „dráhy“, která může být rovná, kolmá, bezcílná, jednosměrná apod. (srov. příklady (103)-(109)).

Vyjádření „dráhy“ přímo ve významu okolnostního určení vede k tomu, že v horovém stylu může být vypuštěno i řídicí sloveso pohybu (srov. (102)), které je jinak pro interpretaci určení DIR2 nezbytné.

(102) **Přes město** jsem se sama bála a nechtěla jsem nikoho žádat o doprovod.

Určení s funktorem DIR2 se prototypicky realizuje bezpředložkovým instrumentálem (dále *Instr*), formou *po+6* a *přes+4*. K těmto základním formám se přidávají méně frekventované sekundární předložky *skrz(e)+4* a *napříč+7/2* a dále *vnitřkem+2*, *středem+2*, *prostředkem+2*. Všechny formy vyjadřují význam „dráhy v rámci udaného místa“ s různými významovými odstíny (srov. (103)-(109)), které dovolují anebo nedovolují jejich vzájemnou zaměnitelnost.

- (103) Když jsme jeli **přes Káhiru**, seděla jsem na střeše a předjížděl nás vojenský vůz.
 (104) Když jsme jeli **po Káhiře**, seděla jsem na střeše a předjížděl nás vojenský vůz.
 (105) Když jsme jeli **Káhirou**, seděla jsem na střeše a předjížděl nás vojenský vůz.
 (106) Když jsme jeli **napříč Káhirou**, seděla jsem na střeše...
 (107) Když jsme jeli **skrz Káhiru**, seděla jsem na střeše a předjížděl nás vojenský vůz.
 (108) Když jsme jeli **vnitřkem Káhiry**, seděla jsem na střeše...
 (109) Když jsme jeli **středem Káhiry**, seděla jsem na střeše a předjížděl nás vojenský vůz.

Dráha „po prostoru“. Vyjadřování opozice „vnitřek – povrch“, které sledujeme u určení LOC (př. *v budově – na budově*), DIR3 (př. *do budovy – na budovu*) a historicky i u DIR1 (př. *z domu – s domu*) není u okolnostního určení DIR2 tak ostře fixováno. Jednoznačný formální prostředek je u funktoru DIR2 jen pro vyjádření dráhy „vnitřkem“ (viz dále). Forma *po+6* nevyjadřuje explicitně dráhu „po povrchu“ v protikladu k „vnitřku“ (srov. (110) vs. (111)). Určení s formou *po+6* vyjadřují význam, který popisujeme jako lokalizaci „po prostoru“ a zachycujeme subfunktorem a long. U určení DIR2 jde především o pohyb po „přímce“ nebo „ploše“ směřující odněkud někam (srov. v kap. 7.2.3 o významech formy *po+6*).

- (110) **Po budově** rektorátu budou jezdit tanky. Videomapping připomene rok 1968.
 (111) John poděkoval a pochválil Carla za to, že si našel čas a provedl ho **po budově**. (cnk)

Dráha „vnitřkem“. „Dráha vnitřkem udaného místa“ (subfunktory *in*) se vyjadřuje bezpředložkovým instrumentálem (nejfrekventovanějším prostředkem pro DIR2 vůbec; srov. (112) a (113)) a též sekundární předložkou *vnitřkem+2* (př. (114) a (115)).

- (112) Provázel nás uměleckoprůmyslovým **muzeem**.
 (113) Kolik lodí tímto **místem** denně projíždí?
 (114) Krápníčky uvnitř duté vznikají v případě, že voda protéká **vnitřkem krápníku** a na konci odkapává. (cnk)
 (115) Kolem vesnice projeli obloukem a dál pokračovali **vnitřkem lesa**, aby se nesetkali s nechtěnými pozorovateli. (cnk)

Dráha „středem“. Předložky *středem+2* a *prostředkem+2* vyjadřují význam „středem udaného místa“ (subfunktor *middle*); př. (116)-(118). K vydělení subfunktoru *middle* srov. i kap. 7.2.2.

- (116) Pod nadpisem udělala dlouhou svislou čáru **prostředkem stránky**.
- (117) Vůz jel plnou rychlostí **středem ulice** a rychle se přibližoval.
- (118) Naskytl se mu bizarní pohled na kostru jelena nabodnutého na kůlu plotu, kůl procházel **středem hrudního koše**.

Dráha „na druhou stranu“. Forma *přes+4* vyjadřuje jednosměrnou dráhu „na druhou stranu“, tedy překonání celého udaného prostoru bez ohledu na to, zda toto překonání proběhlo po ploše udaného místa, vnitřkem udaného místa nebo nad ním (stírá se tu hranice mezi lokalizací v rámci udaného místa a mimo něj; srov. příklady (119)-(121)). Význam „na druhou stranu“ zachycujeme subfunktozem *across*.⁴⁹

Stejný subfunktor interpretujeme i v dalších podobných prostorových variantách tohoto významu jako „dráha příčně“ (př. (123) ve srovnání s (122)), „překročení prostorové meze“ (124) a lexikalizovaná spojení jako v (125).⁵⁰ Jednotlivé významové rozdíly jsou vyvolané charakterem udaného místa (srov. dva směry u *přes most*, zatímco u *moře* je význam „napříč“ spíše nemožný), způsobem transportu (*plout* vs. *letět přes moře*) a ne vždy jsou z kontextu jednoznačné. Srov. (126) a (127), ve kterých nelze jednoznačně určit, zda jde o význam „vrchem“ nebo „vnitřkem“; tyto dílčí významy forma *přes+4* explicitně nevyjadřuje, význam „z jedné strany na druhou“ (*across*) proto na další dílčí významy neštěpíme.

- (119) Mohly jet autobusem, ale většinou se tam chodívalo pěšky **přes les**.
- (120) Poletíte **přes oceán**.
- (121) Když odjžděli lodí **přes moře**, loď najednou vybuchla a celá se potopila.
- (122) Je tam most, **přes ten** se přejede a nahore je sklad nábytku.
- (123) Voda se valila **přes most**.
- (124) Koníčky skáčou **přes překážky**.
- (125) Při couvání otočte hlavu a dívejte se stále **přes pravé rameno** dozadu.
- (126) Jana navštívila zoo a **přes plot** se dívala na šedého vlka.
- (127) Pěstujeme tu spolu kedlubny a **přes plot** závodíme, komu vyrostou větší.

Dráha „příčně“. Sekundární předložka *napříč+7/2* vyjadřuje význam „z jedné strany na druhou“ a zdůrazňuje význam „příčně, šikmo“ (př. (128)-(130)). Pro tento vý-

⁴⁹ Vedle nesměrového určení DIR2 se význam „na druhou stranu“ pojí i se směrovým určením DIR3 (př. *Budeme to my všichni, kdokoli pojedeme přes hranice.*) i se statickým určením LOC (př. *Byly tam stromy, které ležely přes cestu.*). Rozlišení funktorů DIR2 a LOC je však v řadě případů obtížné (viz i kap. 7.6).

⁵⁰ Srov. významy u předložky *přes+4* ve Slovníku spisovné češtiny (Filipec, 2005).

znam zavádíme subfunktor *cross*. V některých užitích má blízko k významu „skrz“ (131), nebo i „po povrchu“ (132).⁵¹

- (128) Ochráncům jde o to, aby zvířata necestovala **napříč Evropou** dlouhé hodiny bez potavy a bez pití.
- (129) Dali jsme si skvělý běh **napříč lesy**. (cnk)
- (130) Zoufale ukázal na zátaras, který vojenská policie postavila **napříč mostu**. (cnk)
- (131) Vlkodlak byl **napříč tělem** probodnut těžkým oštěpem. (cnk)
- (132) Při cestě na lov se zdánlivě bezcílně toulali **napříč krajinou** jako pátrající pes. (cnk)

Dráha „skrz“. Význam „vnitřkem“ a zároveň „z jedné strany na druhou“ vyjadřuje v rámci prostorových určení explicitně forma *skrz(e)+4* (př. (133)-(135)). Formu lze zaměnit s *Instr* nebo *přes+4* a zdůraznit tak vždy jen jednu část významu, buď rys „vnitřkem“, nebo „na druhou stranu“. To nás vede k zavedení subfunkturu *through* pro explicitní význam „dráha vnitřkem na druhou stranu“. Forma *skrz(e)+4* se uplatňuje v idiomech: *skrz zuby* (136), *skrz prsty* (137).

- (133) Krev proudí **skrze určitý bod** v cévě.
- (134) **Skrze mříže** uzavřených cel na ně začaly létat nejrůznější předměty.
- (135) Pozdně ranní slunce pronikalo **skrz oranžové plátno** a lechtalo je po tvářích.
- (136) Procedil **skrz zuby** několik přidušených slov neupřímného vděku.
- (137) Na ženy, které kouří, se dívají **skrz prsty**.

Dráha „ve stopách“. Význam DIR2 vyjadřují i další méně frekventované idiomatické formy *ve směru+2* (138), *ve stopách+2* (139), *ve šlépějích+2* (140), silně vázané na omezenou skupinu řídicích sloves *jít*, *vykročit*, *kráčet* aj. Tyto významy zachycujeme subfunktozem *foot steps*.

- (138) Až se banka rozjede **ve směru** nové **koncepce**, bude opět personálně posílena.
- (139) Věřím, že půjde **ve šlépějích** tohoto velkého **muže**.
- (140) Na šampionátu v Nice vykročila **ve stopách** svého **otce**, který byl několikanásobným šampionem.

Zaměnitelnost forem při vyjadřování „dráhy“

Jak jsme již naznačili v příkladech (103)-(109), formy pro vyjadřování „dráhy v rámci udaného místa“ (DIR2) jsou v různé míře mezi sebou zaměnitelné. Možnost nahradit jednu formu za jinou beze změny nebo jen s nepatrnou změnou významu je dána charakterem udaného místa a popisované dráhy (a dalšími faktory jako úzus, vžitost, ustálenost nebo stylistika). Jednotlivé formy pro vyjadřování „dráhy“ vždy zdůraz-

⁵¹ Předložka *napříč* se pojí s instrumentálem a genitivem. Častější je užití instrumentálu. Spojení s genitivem se objevuje jen ve významu „příčně“, srov. (130).

Význam	Formy	Subf	Příklad
A „vnitřkem“	<i>Instr</i> <i>vnitřkem+2</i>	in in	Patrovou stavbou se točí schodiště. Vnitřkem stavby se točí schodiště.
B „vnitřkem na druhou stranu“	<i>Instr</i> <i>skrz(e)+4</i> <i>přes+4</i>	in through across	Vyzvánění pronikalo zdí . Vyzvánění pronikalo skrz zeď . Vyzvánění pronikalo přes zeď .
C „vnitřkem na druhou stranu po prostoru“	<i>Instr</i> <i>přes+4</i> <i>po+6</i> <i>napříč+7</i>	in across along cross	Rakouskem se tehdy jet nedalo. Přes Rakousko se tehdy jet nedalo. Po Rakousku se tehdy jet nedalo. Napříč Rakouskem se jet nedalo.
D „příčně na druhou stranu“	<i>přes+4</i> <i>napříč+2</i>	across cross	zátarasy přes cestu zátarasy napříč cesty
E „vrchem na dr. str.“	<i>přes+4</i>	across	Skáče přes potok .
F „po prostoru/ploše“	<i>po+6</i>	along	Šplhá po laně .

Tabulka 7.3: Zaměnitelnost forem při vyjadřování „dráhy“

ňují jiné vlastnosti „dráhy“ (*Instr* zdůrazňuje dráhu „vnitřkem“, předložková skupina *přes+4* vyjadřuje dráhu „na druhou stranu“, forma *skrz(e)+4* dráhu „vnitřkem na druhou stranu“, viz výklady výše). Pokud popisovaná (skutečná) dráha splňuje více různých vlastností (např. „vnitřkem“ a „na druhou stranu“; v tab. 7.3 typ B), je možné formy fixující tyto různé vlastnosti zaměňovat a volbou mezi nimi upřednostnit ve vyjádření jednu z vlastností.

Analýza materiálu ukazuje na tendence shrnuté v tabulce 7.3.⁵² K typům A, B, C patří ještě významový rys „střed“ (a do seznamu zaměnitelných forem sekundární předložky *středem+2* a *prostředkem+2*), který pro zjednodušení v tabulce neuvádíme. Například od významu typu B („vnitřkem na druhou stranu“) lze odvodit význam „vnitřkem, a to středem, na druhou stranu“; srov. (141)-(144).

- (141) **Puklinami** na kraji silnice prorůstá plevel.
- (142) **Skrze pukliny** na kraji silnice prorůstá plevel.
- (143) **Vnitřkem puklin** na kraji silnice prorůstá plevel.
- (144) **Středem/prostředkem puklin** na kraji silnice prorůstá plevel.

⁵² V prvním sloupci je popis dráhy jako souhrn více dílčích významů; ve druhém sloupci jsou uvedeny formy, které pro daný souhrnný význam lze užít; ve třetím sloupci je subfunktoem zaznamenán význam, který zvolená forma upřednostní; čtvrtý sloupec obsahuje příklady.

7.3 Lokalizace mimo rámec udaného místa

Pestrá škála významových odstínů u prostorových určení je spojena s lokalizováním mimo rámec udaného místa. Prostředky pro vyjadřování lokalizací mimo udané místo jsou (na rozdíl od polyfunkčních primárních předložek pro elementární významy v rámci udaného místa) významově mnohem více vyhraněné. Až na výjimky zde volba prostředku jednoznačně určuje významovou distinkci (subfunktor), a to bez ohledu na charakter udaného místa, význam slovesa apod. (srov. vliv charakteru udaného místa na významy „vnitřek“ – „povrch“ v kap. 7.2.1).⁵³

I u lokalizací mimo rámec udaného místa je účelné odlišovat významy elementární a specifické. Mezi elementární významy řadíme lokalizace na základních prostorových osách, na ose vertikální a horizontální (viz 7.3.1), které se vyjadřují u všech prostorových určení primárními předložkami a s výjimkou funktoru DIR2 jsou formálně odlišené. Formální rozrůzněnost vykazuje i význam „mezi“ (viz 7.3.2) a základní význam „blízkosti“, který označujeme subfunktozem by (viz 7.3.3). Na pomezí mezi elementárními a specifickými významy stojí lokalizace, které se uskutečňují pomocí udání „směru“ (př. *jel na Prahu* vedle *jel do Prahy*). Sémanticky zatížené primární předložky (jako *na+4*) jsou doplněny o předložky nové, sekundární (např. *směrem na+4*; viz kap. 7.3.5). Pro ostatní lokalizace mimo rámec udaného místa (viz 7.3.6) jsou v jazyce užívány významově monofunkční sekundární předložky. Svým významem a formou jednoznačně vyjadřují dílčí význam lokalizace (subfunktor), druh prostorového určení se odvozuje z významu slovesa a z kontextu (k hranicím mezi funktoři viz 7.6).

7.3.1 Základní lokalizace na ose vertikální a horizontální

Lokalizace na základních prostorových osách (horizontální a vertikální) představují pravidelný systém formálních prostředků. U všech prostorových určení se vyjadřují primárními předložkami a s výjimkou funktoru DIR2 jsou formálně odlišené. Předložky se pojí se jménem v instrumentálu nebo v akuzativu. Instrumentál je spojen se staticností, akuzativ s dynamičností (vyjadřuje cíl směřování), východisko směřování je vyjádřeno prefixem *z-* připojeným k předložce (předložka se pak pojí se jménem v genitivu). Srov. v tab. 7.4.

Lokalizace na ose vertikální, tj. „nad udaným místem“ (above) a „pod udaným místem“ (below), se vyjadřuje předložkami *nad+7* u LOC-above (145) a u DIR2-above (149), *nad+4* u DIR3-above (147), *znad+2* u DIR1-above, dále *pod+7* u LOC-below

⁵³ Zatímco význam okolnostního určení (subfunktor) je u lokalizací mimo rámec udaného místa zpravidla zřejmý z užitého formálního prostředku, skutečné umístění lokalizovaného objektu může záviset na povaze pojmenování a/nebo také na pozici mluvčího. Například u pojmenování s kanonickou orientací, např. s jasně rozlišenou předozadní orientací (např. *za domem je zahrada*), je skutečné umístění „před udaným místem“ a „za udaným místem“ většinou zřejmé i bez znalosti pozice mluvčího, u pojmenování bez jasné orientace (*stojí před stromem*) reálnou lokalizaci bez znalosti pozice mluvčího neurčíme. Této problematice se podrobně věnuje Hirschová (2013, s. 72) a srov. též Grepl a Karlík (1998, s. 262).

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
above	<i>nad</i> +7	(<i>znad</i> +2)	<i>nad</i> +4	<i>nad</i> +7
below	<i>pod</i> +7	<i>zpod</i> +2	<i>pod</i> +4	<i>pod</i> +7
front	<i>před</i> +7	<i>zpřed</i> +2	<i>před</i> +4	<i>před</i> +7
behind	<i>za</i> +7	<i>zpoza</i> +2	<i>za</i> +4	<i>za</i> +7

Tabulka 7.4: Lokalizace na ose vertikální a horizontální

((145) a (146)) a u DIR2-*below* (150), *pod*+4 u DIR3-*below* ((148) a (149)) a *zpod*+2 u DIR1-*below* (151).

Na předozadní horizontální osu, tj. „před udané místo“ (*front*) a „za udané místo“ (*behind*), lokalizují formy *před*+7⁵⁴ u LOC-*front* ((152), (153)) a u DIR2-*front* (157), *před*+4 u DIR3-*front*, *zpřed*+2 (158) u DIR1-*front* (155), dále *za*+7 u určení LOC-*behind* ((154), (153)) a DIR2-*behind*, *za*+4 u DIR3-*behind* (156) a *zpoza*+2 u DIR1-*behind* (159).

- (145) Znehybnit musíte kloub vždy **nad** a **pod zlomeninou**.
 (146) Dnes je více méně každý **pod** novinářskou **diktaturou**.
 (147) Jak jsme snídali, akorát vycházelo slunce **nad moře**.
 (148) Dle mého soudu univerzity nepatří **pod ministerstvo** školství.
 (149) Antény se dávají **pod zem** místo toho, aby vedly **nad místností** s vybavením.
 (150) **Pod** bývalým hraničním **hřebenem** povede silniční tunel o délce 357 metrů.
 (151) Na podzim se ženil vnuk a bral si ženu ze Slovenska právě **zpod Tater**.
 (152) Chlapci na nás vždycky čekali **před školou**.
 (153) uzavírka silnice I/38 **před** a **za obcí** Lažínky kvůli napojení obchvatu
 (154) Sedmadvacet vojáků našlo smrt **za volantem**.
 (155) Lékař půjde za potraty **před soud**.
 (156) Už nás nebaví jezdit **za hranice**, cestujeme tady po vnitrozemí.
 (157) Žena s jistotou přechází **před** rozjetou **tramvají** a přichází na schůzku do pubu EB.
 (158) Podniky zaplatí zametače a odklízeče sněhu **zpřed** svých **výkladů**.
 (159) V tom okamžiku vyskočila **zpoza dveří** postava dosud ukrytá kdesi za věšákem.

Lokalizace na pravolevé horizontální ose. Na rozdíl od uspořádaného systému forem pro vyjadřování umístění na ose vertikální a na předozadní ose horizontální pro lokalizaci na pravolevé horizontální ose už čeština primárními prostředky nedisponuje. Pro lokalizaci na pravolevé horizontální ose je v češtině ustálená předložka *vedle*+2, která ale nevyjadřuje určení strany, ale jen lokalizaci na jedné z bočních stran (viz dále v kap. 7.3.3). Pro přesnou lokalizaci na pravé a levé straně se užívají složené adverbiální formy: *vlevo od*+2 a *vpravo od*+2, *napravo od*+2. Podobně lexikálně se vyjadřuje

⁵⁴ Významy předložky *před* se zabýval Pítha (1977).

i lokalizace na osách podle světových stran (př. *severozápadně od+2, jižně od+2*). Ojediněle jsou pak doložena i spojení adverbii *vlevo* a *vpravo* se jménem v genitivu. Určení jako v (160) a analogicky pak i ta v (161) jsou kandidáty na zavedení subfunktorů *left* pro význam „vlevo“ a *right* pro „vpravo“, avšak pro jejich neustálenost a pro jejich ojedinělé užití tyto formy a subfunktory v přehledových tabulkách neuvádíme (srov. k tomu též důvody uvedené v kap. 5.3).

(160) Na konci chodby **vlevo** plechové **šatny**, nikdo není vidět.

(161) **Vpravo od místa** fotografování je velmi blízko kostel.

7.3.2 Význam „mezi“

U předložky *mezi* reflektujeme dva významy, které zjednodušeně popisujeme jako význam „mezi dvěma“ (subfunktor *between*) a „mezi více“ (*among*).⁵⁵

Při významu „mezi dvěma“ (*between*) je vyjádřen vzájemný vztah mezi dvěma entitami. Vyjádření vztahu jedné entity k druhé a naopak je tu klíčové; na množství (na počtu prvků) vyjádřeném jednou nebo druhou entitou nezáleží, může jít o vztah mezi dvěma jednotlivinami/jednotlivci (srov. (162)), mezi jednotlivinou / jednotlivcem a skupinou (163) i mezi dvěma skupinami (164). U prostorových určení představuje význam „mezi dvěma“ spojnici dvou bodů nebo hranici mezi dvěma prostory. Význam dvoučlenného vztahu je obsažen v řídicím slově (př. *cesta, rovnítko, hranice, dálnice, most*) nebo plyne z kontextu, z významu slovesa (165).

Význam „mezi více“ (*among*) nereflkuje vztah mezi dvěma entitami, nevyjadřuje spojnici, hranici, jen pouhou lokalizaci mezi více entitami (srov. (166)). Analýza materiálu ukazuje, že i přesto, že v češtině je pro oba významy předložka jediná (na rozdíl například od angličtiny, kde jsou formy *among* a *between*), ve spojení s dalšími formálními prostředky (pád, číslo, užití spojky *a* - viz dále) je pro každý z významů fixován odlišný prostředek a významy je možné jednoznačně oddělit.⁵⁶

(162) **Mezi drilem a šikanováním** je tenká hranice.

(163) železná cesta **mezi horami a mořem**

(164) Velehrad se měl stát mostem **mezi východními a západními tradicemi** křesťanství.

(165) Byli jsme oddáni na zámku Sychrov, který leží **mezi Turnovem a Libercem**.

(166) Lehni si **mezi zavazadla** a kontrola si tě nevšímne.

⁵⁵ Lexikálně-syntaktickými významy předložky *mezi* se zabýval Štícha (2005). Z jeho stati vycházíme, ale významy i struktury zde třídíme jinak, zaměřujeme se jen na prostorová určení, u kterých nerozlišujeme Štíchův význam 2 (př. *mezi cejny a lekníny* (dohromady)) a 3 (př. *průvan mezi idejemi a (mezi) institucemi*, tj. v každé skupině zvlášť).

⁵⁶ Předložka *mezi* se neuplatňuje jen při vyjadřování prostorových určení, ale vyjadřuje i časovou lokalizaci (př. *mezi 1. a 20. lednem*; viz dále 8.1.10), měrové rozpětí (ve spojení se spojkou *až*: *váží mezi 10 až 15 kilogramy*) a vyjadřuje také (valenční) účastníky recipročního vztahu (př. *neshody mezi otcem a synem*). Časové lokalizace a vyjádření měrového rozpětí (jež z povahy věci nemohou být vícečlennou relací) vyjadřují význam „mezi dvěma“. Při valenčním užití může být vyjádřen dvoučlenný i vícečlenný vztah (př. *neshody mezi otcem a synem* vs. *neshody mezi politiky (navzájem)*).

Předložka *mezi* je dnes pocitována jako plně prepozicionalizovaná. Substantivní původ předložky, která etymologicky znamená *na mezi, na rozhraní*, má však syntaktické důsledky pro použití této formy ve větě. Po předložce může následovat buď koordinační spojení, zpravidla se spojkou *a* (někteří autoři pak mluví o spojkovém charakteru předložky, srov. Štícha, 2005), nebo substantivum v plurálu (či nesoucím význam hromadnosti, skupiny složené z jednotlivin). Z formálního hlediska je třeba rozlišovat tyto struktury (kde P je substantivum s významem množného čísla, S je substantivum v jednotném čísle, N je substantivum v libovolném čísle):

- (i) *mezi* + S a N
- (ii) *mezi* + P a P
- (iii) *mezi* + P

Význam „mezi dvěma“ se vyjadřuje strukturou (i), význam „mezi více“ se vyjadřuje strukturou (iii). Struktura (ii) je homonymní a vyjadřuje v závislosti na kontextu oba významy. Jednoznačný formální prostředek pro každý z významů ((i) pro „mezi dvěma“ a (iii) pro „mezi více“) považujeme za dostatečný důvod pro odlišování dvou subfunktorů.⁵⁷

	LOC/DIR2	DIR3
between	<i>mezi</i> + S7 a N7 <i>mezi</i> + P7 a P7	<i>mezi</i> + S4 a N4 <i>mezi</i> + P4 a P4
among	<i>mezi</i> + P7 <i>mezi</i> + P7 a (<i>mezi</i>) P7	<i>mezi</i> + P4 <i>mezi</i> + P4 a (<i>mezi</i>) P4

Tabulka 7.5: Formy a funkce u určení s předložkou *mezi*

V rámci prostorových vztahů se předložka *mezi* uplatňuje u všech určení s výjimkou DIR1. Předložka se pojí se dvěma pády, s akuzativem a instrumentálem. Pád substantiva tu plní stejnou úlohu jako u primárních předložek *nad/pod/před/za*: instrumentál je spojen se státností, akuzativ s dynamičností (srov. kap. 7.3.1). Významy a odpovídající formální realizace viz tab. 7.5 (číslice za S, N a P označuje pád).

Struktury s předložkou *mezi* vyjadřují význam „umístění mezi více udanými místy“ (LOC-*among*; srov. (167) a (177), (178) níže), „směrování do prostoru mezi ví-

⁵⁷ Jsme si vědomi toho, že toto rozdělení do tří syntaktických struktur je značně zjednodušující; jak ukazují příklady (a) a (b), dvě entity ve vzájemném vztahu lze vyjádřit i strukturou (iii). Příklad (c) ilustruje, že ne každé dvě entity jsou ve vzájemném vztahu, ale může jít o prostou lokalizaci „mezi více“.

- (a) Jaké problémy jsou **mezi těmito dvěma zeměmi** zásadní?
- (b) Hádky **mezi manžely** skončila pobodáním 47leté ženy.
- (c) **Mezi dva kupce**, o nichž se nejvíc mluví, patří i tato společnost.

ce udaných míst“ (DIR3-among; srov. (166), (168), (169)), „dráhu mezi více udanými místy“ (DIR2-among; srov. (170)) a také „prostorovou relaci mezi dvěma udanými místy“ (LOC-between; srov. (162), (164), (165); DIR2-between (163) a (171); DIR3-between (172), (173)).

- (167) **Mezi značkami** vede Škoda.
- (168) **Mezi žáky** první třídy základní školy přišel včera nečekaně prezident republiky.
- (169) Léčebna je zařazena **mezi zdravotnické objekty**.
- (170) Tržiště je přeplněno lidmi, kteří se proplétají **mezi stoly** se zeleninou a ovocem.
- (171) průběh hranice **mezi Čechami a Moravou**
- (172) Je naivní klášť rovnítko **mezi vládní politikou a vůlí lidu**.
- (173) Kdo chce vrážet klín **mezi divadla a města**?

Určení subfunktoru u homonymní formy (ii) může být v celé řadě případů obtížné; srov. př. (174), který při odpovědi *Ano, žáci s učiteli dobře vycházejí*. je vyjádřením subfunktoru *between*, při odpovědi *Mezi učiteli ano, mezi žáky ne*. nese význam *among*. Pro určení významu *among* zde může být vodítkem možnost duplikace předložky *mezi* po spojce *a* nebo záměna spojky *a* jinou spojkou, např. *ale, nebo, a zároveň i*; srov. (175) a (176).⁵⁸

- (174) Panuje na Albeři **mezi učiteli a žáky** příjemná atmosféra?
- (175) Zapsal se **mezi výrazné, ale i kontroverzní autory** americké fotografie 80. let.
- (176) Tvrdý boj zuřil **mezi hořícími domy**, na svazích, na polích **a mezi ploty**, podél potoků, **mezi lesíky** a v houštinách zbělených jinovatkou.

Výkladové slovníky vyčleňují jako zvláštní význam předložky *mezi* také „zařazení mezi členy skupiny“, „přidávání k jiným věcem“ (srov. význam 3 ve Slovníku spisovné češtiny (Filipec, 2005); př. (169)). Tyto významové odstíny jako zvláštní subfunktor nevydělujeme, chápeme je jako podmnožinu široce pojatého významu „mezi více udanými místy“ (*among*).

V Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 81) a také Štícha (2005) upozorňují, že předložka *mezi* si v určitých kontextech konkuruje s předložkou *v+6* (a případně *u+2*) a vyjadřuje význam „uvnitř“. V obou zdrojích autoři konstatují, že záměna je možná jen u úzce sémanticky vymezených denotátů, u pojmenování skupiny (177) nebo u pojmenování vyjadřujících „množství jednotlivých, výrazně od sebe oddělených předmětů“ (178) na rozdíl od pojmenování „kompaktních materiálů“ (Štícha, 2005, s. 234). Je evidentní, že právě vzhledem k povaze těchto pojmenování se zde významy „uvnitř“ a „mezi“ stýkají a umožňují záměnu forem, předložku *mezi* však nelze považovat za prostředek pro vyjadřování významu „uvnitř“.

- (177) Angažmá v projektu by mu mělo pomoci upevnit image značky **mezi mládeží**.
- (178) **Mezi listovím** se vynořuje zeď letohrádku.

⁵⁸ O nesprávném opakování předložky *mezi* v konstrukcích jako *rozdíl mezi A a mezi B*, tj. s významem *between*, psal neznámý autor v Naší řeči už v roce 1919.

7.3.3 Vyjadřování „blízkosti“

Lokalizace s významem „blízkosti“ se typicky vyjadřuje primárními předložkami. Pro každé z prostorových určení (s výjimkou určení DIR2, které kopíruje formu statického LOC) zde má čeština odlišný formální prostředek: $u+2$ (pro LOC; př. (179), (180)), $k+3$ (pro DIR3; (181), (182)) a $od+2$ (pro DIR1; (183)); srov. v tab. 7.6. Význam „bezprostřední blízkosti“ (subfunktor *by*) je v rámci prostorových určení u předložek $u+2/od+2/k+3$ základní. Tyto formy se dále podílejí i na vyjadřování lokalizace „v rámci udaného místa“ (*at*), jak jsme popsali v kap. 7.2.1.

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
by	$u+2$ <i>při+6</i>	$od+2$ -	$k+3$ -	$(u+2)$ <i>při+6</i>
beside	$vedle+2$ $po\ boku+2$	- -	$vedle+2$ $(po\ boku+2)$	$vedle+2$ $(po\ boku+2)$
near	$blízko+2/3$ $nablízku+2/3$ $poblíž+2$ $v\ blízkosti+2$ $nedaleko+2$ $opodál+2$	$zblízka+2$ - - $z\ blízkosti+2$ - -	$blízko+2/3$ $(nablízku+2/3)$ $poblíž+2$ $do\ blízkosti+2$ $nedaleko+2$ $(opodál+2)$	$blízko+2/3$ $(nablízku+2/3)$ $poblíž+2$ $(v\ blízkosti+2)$ $(nedaleko+2)$ $(opodál+2)$

Tabulka 7.6: Formy a funkce pro vyjadřování „blízkosti“

Vedle elementárního významu „bezprostřední blízkosti“ vyjadřovaného primárními předložkami a formálně odlišeného pro všechny prostorové funktoři, se v jazyce ustálily i další sekundární formy pro specifické významy „blízkosti“ (srov. v tab. 7.6). Formy sekundárních předložek jsou shodné pro všechna prostorová určení, data však ukazují, že se užívají především pro statické určení LOC (srov. (184)-(186)), pro dynamické určení DIR3 jsou jen ojedinělé doklady (př. (187) a (202) níže). Určení DIR1, pokud tyto specifické významy vůbec vyjadřuje, si vytváří speciální formální prostředek; srov. $zblízka+2$ a $z\ blízkosti+2$ v tab. 7.6. Přes značnou sémantickou shodu (srov. příklad (179), ve kterém všechny formální varianty patrně vyjadřují pravdivé tvrzení) jsou mezi formami jemné sémantické rozdíly, které nás vedou k zavedení tří subfunktorů pro vyjadřování „blízkosti“: *by*, *beside* a *near*.

- (179) Měl bych sedět **u kostela** / **vedle kostela** / **blízko kostela** a žebrať.
 (180) **U stánků** s pivem stála spousta lidí a nikdo se ani nehnul.
 (181) Pak se šlo **ke stromečku** a zpívaly se koledy.
 (182) Jenomže teď se přestěhoval **ke Slanému**.
 (183) Na naše území proudí chladný vzduch **od severu**.

- (184) V Antverpách se mluví vlámsky, protože to je **blízko Holandska**.
 (185) Poslední srpnový víkend se měl konat **nedaleko Sedlčan** rockový maratón.
 (186) Vdávala se ve Starém Plzenci **poblíž** svého **rodiště**.
 (187) Stačí, aby se postavili **poblíž** satelitní **antény** společnosti a vyčkali.

Význam „v bezprostřední blízkosti“. Forma $u+2$ ((179) a (180)) vyjadřuje lokalizaci „kdekoli v bezprostřední blízkosti hranice udaného místa“ a označujeme ji subfunktorem *by*. Zahrnuje i lokalizace na prostorových osách vertikálních a horizontálních; srov. př. (188), který ukazuje, že lokalizace „před“ je podmnožinou lokalizace „u“ (naproti tomu formu $u+2$ lze nahradit formou $před+7$, jen pokud reálná lokalizace je „před udaným místem“). Forma $k+3$ analogicky vyjadřuje „směřování do blízkosti něčeho“ (DIR3-*by*; (181), (182)) a forma $od+2$ „směřování z bezprostřední blízkosti něčeho“ (DIR1-*by*; (183)).

- (188) Již od časných hodin se **před budovou** Černínského paláce tvořila dlouhá fronta lidí.

Na vyjadřování významu „v bezprostřední blízkosti“ (*by*) se okrajově podílí také forma $při+6$. Jádrem funkcí této formy leží v časových, způsobových a jiných významech.⁵⁹ V rámci prostorových určení vyjadřuje forma $při+6$ lokalizaci v „těsné blízkosti“ až „spojenost lokalizovaného objektu s udaným místem“; srov. (189)-(192). Řada užití předložky $při+6$ je frazeologická (193). V prototypických případech je $při+6$ nahraditelné formou $u+2$ (190), obráceným způsobem a v přenesených a/nebo abstraktních užitích záměna nefunguje. Forma nemá symetrické prostředky pro DIR1 a DIR3. Okrajově může vyjadřovat i určení DIR2-*by* (189), v takových případech se nabízí záměna s formami $podle+2$, $podél+2$, které ale nevyjadřují těsnou blízkost.

- (189) Jely jsme vláčkem **při pobřeží**.
 (190) **Při kuchyni** byla malá místnost, přes kterou se chodilo na dvoreček.
 (191) **Při našem kostele** je spolek svatého Vincence z Pauly.
 (192) Viktoria riskantně vrhla všechny síly do útoku, Poborský vyrovnal a několikrát pak stálo **při domácích** štěstí.
 (193) Muzika mě drží **při životě**.

Význam „v boční blízkosti“. Předložka $vedle+2$ vyjadřuje umístění „v těsné boční blízkosti“ (LOC-*beside*; (194), (195)) nebo „směřování do ní“ (DIR3-*beside*; (196), (197)), velmi okrajově vyjadřuje i význam „dráhy v těsné boční blízkosti“ (funkce DIR2-*beside*). Forma $vedle+2$ znamená lokalizaci „vpravo nebo vlevo od udaného místa, nikoli vpředu nebo vzadu“. Význam formy se plně uplatňuje, pokud je udaným místem objekt s předozadní orientací (např. *člověk, dům*). Záměna s formami

⁵⁹ Ve spojení s abstraktními jmény je forma $při+6$ často homonymní s časovými, kauzálními a způsobovými určeními (př. *Budou zasahovat při haváriích a živelných katastrofách.*), vyjadřuje různé okolnostní významy (př. *Benjamin mu při sklence dobrého koňaku vyprávěl o složité situaci.*) a určení funktoři může být obtížné; k tomu viz v kap. 4.1 a zejména 4.1.2.

$u+2$ (u LOC) a $k+3$ (u DIR3) je možná (význam *beside* je podmnožinou významu *by*); srov. (194) a (196).

- (194) Když se manželka oběti vrátila domů, pes pokojně seděl **vedle** mrtvého **těla**.
- (195) **Vedle** mého **manžela** stojí bratr.
- (196) Počítač sledující trh byl přemístěn **vedle** jeho **stolu**.
- (197) Naše maminka nám dala housky a řekla: „Předjedte je a dejte to **vedle silnice**.“

Explicitní význam „v boční blízkosti“ nese sekundární forma *po boku+2* s variantou *bok po boku+2*. Tyto formy jsou zaměnitelné formou *vedle+2* a jejich užití je silně omezeno jen na určité skupiny udaných míst. Předložka (*bok*) *po boku+2* se pojí s pojmenováními, která „mají bok“, tedy především s pojmenováními živých tvorů (198), další skupinou jsou pojmenování lodí (199) a svébytnou skupinu užití této formy pak představuje vazba po slovesech s významem „bojovat“ (200). Podle principu dílčí synonymie (viz 4.2.2) nezavádíme pro tyto formy nový subfunktor.

- (198) Sklíčeně se vydal **po boku manželky** do sálu.
- (199) Po celý den jsme se plavili **po boku** vlajkové **lodi** Jeho Veličenstva.
- (200) Kamarádsky bojovali **bok po boku příslušníků** našeho národa.

Význam „v blízkosti“. Forma *blízko+2* vyjadřuje lokalizaci „kdekoli/kudykoli blízko, ne nutně v bezprostřední blízkosti“ (LOC/DIR2 -near; (201)) nebo „kamkoli blízko, ne nutně do bezprostřední blízkosti“ (DIR3 -near; (202)). „Směřování odkudkoli zblízka“ se vyjadřuje okrajově formou *z blízkosti+2* a zcela okrajově formou *zblízka+2* (DIR1 -near; (203)).

- (201) **Blízko** prvních **klášterů** začaly vznikat i nové osady.
- (202) Pak zahrnul po proudu dolů a dostal se **blízko** padajících **vody**.
- (203) V případě vzplanutí hořlavých látek okamžitě odstraníme všechny hořlavé látky **z blízkosti požáru**.

Za synonymní stylistické varianty subfunkturu *near* (podle principu dílčí synonymie; srov. 4.2.2) pokládáme dále formy *nablízku+2/3*, *poblíž+2*, *v blízkosti+2*, *opodál+2* (*do blízkosti+2*, *z blízkosti+2*), které lze libovolně zaměňovat. Za synonymní formu subfunkturu *near* pokládáme dále sekundární předložku *nedaleko+2*. Jde zde jen o jemnou významovou odchylku, o změnu perspektivy (nevyjadřujeme, že „něco je blízko“, ale tvrdíme, že „to není daleko“), avšak extenze formy zůstává stejná. Srov. příklady z černé kroniky (204)-(207).

- (204) Na nádvoří odcizil zaparkovanou Škodu, ale vozidlo odstavil **nedaleko objektu**.
- (205) Nejméně dva minometné granáty vybuchly v neděli večer **v blízkosti kostela**.
- (206) Vzhledem k tomu, že **opodál těla** byla rovněž nalezena injekční stříkačka, nelze vyloučit spojitost mezi oběma případy. (cnk)
- (207) Patnáctiletou studentku přepadl **poblíž stadionu** neznámý mladík.

Extenze těchto forem je z forem pro vyjadřování blízkosti největší. Pokud je reálná lokalizace dál od hranic udaného místa, pak záměna s $u+2$ je méně vhodná. Opačným směrem záměna funguje více méně vždy (podobně lze formy *před+7*, *za+7*, *vedle+2* nahrazovat formou *blízko+2*), ale záměnou se vždy přesnější vyjádření lokalizace nahradí obecnějším. Pokud je však nasnadě lokalizace „v bezprostřední blízkosti“, záměna je nevhodná (srov. (208) a (209)).

(208) U **stolu** jsme seděli čtyři.

(209) Neseznámili jsme se u **bazénu**.

7.3.4 Lokalizace „mimo udané místo“

Prostou lokalizaci „mimo rámeček udaného místa“ bez bližší specifikace vyjadřují formy *mimo+4*, *vně+2* a *stranou+2* (srov. tab. 7.7). Subfunktor má hodnotu *outside*. Význam *outside* znamená, že lokalizovaný objekt nemá s udaným místem žádnou styčnou plochu, žádný styčný bod, je umístěn zcela mimo udané místo.

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
outside	<i>mimo+4</i>	-	<i>mimo+4</i>	<i>mimo+4</i>
	<i>stranou+2</i>	-	<i>stranou+2</i>	<i>stranou+2</i>
	<i>vně+2</i>	<i>vně+2</i>	<i>vně+2</i>	<i>vně+2</i>
outside2	<i>zvnějšku+2</i>	<i>zvnějšku+2</i>	-	-

Tabulka 7.7: Lokalizace mimo udané místo

Příklady ukazují, že tato významová distinkce je spojitelná se všemi prostorovými určeními. Statické určení LOC-*outside* je v příkladech (210)-(212), dynamické určení DIR3-*outside* v (213)-(215), DIR2-*outside* dokumentují příklady (216) a (217). Formu *vně+2* lze, jak ukazuje příklad (218), použít i pro význam DIR1.

- (210) K prodané zbrani podepisují noví majitelé poučení, v kterém potvrzují, že nebudou těchto zbraní používat **mimo střílnici**.
- (211) Město bylo menší než Praha a leželo **stranou** hlavních obchodních cest. (cnk)
- (212) Obsaženo bude i přepracované opatření pro převod krátkodobých pohledávek uvnitř sítě na dlouhodobé půjčky **vně sítě**.
- (213) Roku 1951 jsme se přestěhovali **mimo Prahu**.
- (214) Vojáci odvedli **stranou plamenů** zvířata. (cnk)
- (215) Něco podobného známe na nedalekém hradě Bludově, odkud ze zdejšího opevněného tábora **vně hradu** vyrážela družina Smila Líšnického z Kunštátu. (cnk)
- (216) Postupně bude každý bez razítka s datem vstupu do České republiky považován za toho, kdo k nám přicestoval **mimo** oficiální hraniční **přechod**.

- (217) Předpokládá se, že by zesílily akce za zrušení původního zákona a že by šly **mimo parlament**.
- (218) K tomu je nutné vytvořit prostředí, kde je přístup k informacím zevnitř i **vně firmy** snadný stejně jako jejich sdílení. (cnk)

Pro sekundární formu *zvnějšku*+2 zavádíme samostatnou kategorii, subfunktor *outside*₂, protože nevyjadřuje nutně lokalizaci mimo rámec udaného místa bez styčné plochy, ale pouze význam „z vnější strany“: formy *vně*+2 a *zvnějšku*+2 nejsou vzájemně zaměnitelné beze změny významu (srov. k tomu i poznámku v Naší řeči od neznámého autora z roku 1922). Forma *zvnějšku*+2 evokuje směrové určení DIR1, ale význam lze interpretovat i jako statické určení LOC; srov. (219).

- (219) Pokud řekneme, že je něco nainstalováno na počítači, primárně tím vyjadřujeme, že je nějaká věc připevněna **zvnějšku počítače**. (cnk)

7.3.5 Direktivní lokalizace

Specifickými variantami elementárních významů popsaných subfunktoru *at* („udané místo“), *in* („vnitřek“) a *by* („bezprostřední blízkost udaného místa“) jsou lokalizace, které označujeme jako direktivní. Subfunktor *in*, *at* a *by* implicitně zahrnují i předpoklad „dosažení udaného místa“ (př. *jede do Prahy*, *jede na pláž*), nebo jeho „bezprostřední blízkosti“ (př. *jede k Praze*), avšak direktivní lokalizace (př. *jede na Prahu*) význam „dosažení udaného místa“ nebo jeho „blízkosti“ nezahrnují. Udané místo určuje jen orientaci nebo směr pohybu lokalizovaného objektu (srov. i Daneš a kol., 1987, s. 84).

Rozlišujeme dvě varianty direktivních lokalizací podle toho, zda udané místo je výchozí, nebo cílové: „orientaci/směrování směrem k udanému místu“ (př. *jede na Prahu*) označujeme subfunktozem *to* a „orientaci/směrování směrem z udaného místa“ (př. *jede směrem od Prahy*) subfunktozem *from*. Direktivní lokalizace se primárně pojí s dynamickými směrovými určeními; určení DIR3 se pojí výlučně s významem *to* ((220) a (221)), určení DIR1 se pojí výlučně s významem *from* ((222) a (223)). Statická „orientace“ (funktor LOC) umožňuje obě varianty direktivní lokalizace. V (224) je určení LOC-*to*, v (225) a (226) je určení LOC-*from*.

- (220) Pan Spiegel **směrem k investorům** na zkoušku vyslal pokusného králíka.
- (221) Favorit spatřila hlídka projíždět Londýnskou ulicí **směrem na náměstí Míru**, kde zastavil.
- (222) Marlen přicházela **směrem od** nemocničního **obchodu**, v náručí sáček s nákupem.
- (223) Světlo jim zároveň umožní zpozorovat každého, kdo do restaurace vstoupí **směrem z nákupního střediska**.
- (224) Od Stupna, to je **směrem na Rokycany**, vede lokálka do Radnic.
- (225) **Směrem z klubu** byl ale pořádný průvan.
- (226) Přesně jak jsem avizoval, poloha příčná, ruka lehce pokrčená **směrem od těla**.

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
from	<i>směrem od+2</i>	<i>směrem od+2</i>	-	-
	<i>směrem z+2</i>	<i>směrem z+2</i>	-	-
to	<i>na+4</i>	-	<i>na+4</i>	-
	<i>směrem na+4</i>	-	<i>směrem na+4</i>	-
	<i>směrem do+2</i>	-	<i>směrem do+2</i>	-
	<i>směrem k+3</i>	-	<i>směrem k+3</i>	-

Tabulka 7.8: Direktivní lokalizace

Explicitně se významy *from* a *to* vyjadřují jen sekundárními předložkami obsahujícími slovo *směr* (srov. tab. 7.8). Vyjádření direktivní lokalizace primárními předložkami je silně omezené. Význam *to* u směrového funktoru DIR3 lze omezeně vyjádřit primární formou *na+4*, a to jen u těch pojmenování (zejména měst), která význam „směrování do udaného místa“ vyjadřují formou *do+2*. Forma *na+4* je pak u těchto pojmenování volná pro význam subfunktoru *to* (srov. *jel do Prahy* vs. *jel na Prahu*; též (227) a (228)). Vyjadřuje-li se význam „směrování do udaného místa“ formou *na+4* (př. *jel na Kladno*, *jel na pláž*), pak obsazenost předložky jedním významem znemožňuje rozlišení významů *at* vs. *to* (srov. též (229) a (230)). Podobně je k významům *by* vs. *to* (př. *jel k/ku Praze*) indiferentní forma *k+3*. Jednoznačný význam „směrování směrem k udanému místu“ tu může být vyjádřen jedině sekundárními formami. Zcela ojediněle se pak primární předložkou *na+4* vyjadřuje význam *to* u statického určení LOC, a to zřejmě jen ve spojení se slovesem *ležet* a *být* (srov. (231) a (232)).

Ještě poznamenejme, že implicitní předpoklad dosažení udaného místa nebo jeho blízkosti u významů *in*, *at* a *by* může být kontextem vždy vyvrácen (srov. *jel na pláž, ale nedojel tam*). A též opačně – užití sekundární formy explicitně vyjadřující jen „směrování směrem do udaného místa“ nevylučuje, že udaného místa může být nakonec dosaženo; srov. (221).

- (227) Tam, kde se odbočuje **na Černice** a hlavní silnice pokračuje, byl po pravé straně postaven nový hotel.
- (228) Nezdržovali se, protože říkali, že pospíchají, že jedou **na Prahu**.
- (229) S vizí, že budu dělat gynekologii, jsem se dostal do nemocnice **na Kladno**.
- (230) Teprve pak jsme zjistili, že byl v tom letadle a šel přes pole někam **na Kladno**, kde nastoupil do autobusu.
- (231) Bylo několik jezů, nejvyšší jez byl Vosna **na Žamberk**, třikrát jsem ho projel.
- (232) **Na západ** od Británie leží zelený nebo také smaragdový ostrov – Irsko.

7.3.6 Ostatní prostorové lokalizace mimo rámeček udaného místa

Pro okolnostní určení místa dále vydělujeme významy popsané subfunktorů *around*, *alongside*, *opposite* a *skip*. Přehled subfunktorů a forem uvádí tab. 7.9. Formy pro vyjádření těchto významů jsou u určení LOC a DIR3, případně DIR2 totožné; direktivní určení DIR1 tyto významy nevyjadřuje. Zejména po slovesech „změny stavu“ (jako např. *usednout*) je pak vlivem stejné formy obtížné odlišit, zda jde o statické určení LOC nebo směrové DIR3; význam subfunktoru je zde zřetelnější než význam funktoru (srov. k tomu více v kap. 7.6).

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
around	<i>kolem+2</i>	-	<i>kolem+2</i>	<i>kolem+2</i>
	<i>okolo+2</i>	-	<i>okolo+2</i>	<i>okolo+2</i>
	<i>kolem dokola+2</i>	-	<i>kolem dokola+2</i>	<i>kolem dokola+2</i>
	<i>kol+2</i>	-	<i>(kol+2)</i>	<i>(kol+2)</i>
alongside	<i>podle+2</i>	-	<i>podle+2</i>	<i>podle+2</i>
	<i>podél+2</i>	-	<i>podél+2</i>	<i>podél+2</i>
opposite	<i>proti+3</i>	-	<i>proti+3</i>	<i>proti+3</i>
	<i>naproti+3</i>	-	<i>naproti+3</i>	<i>(naproti+3)</i>
	<i>tváří v tvář+3</i>	-	<i>tváří v tvář+3</i>	<i>(tváří v tvář+3)</i>
	<i>čelem k+3</i>	-	<i>čelem k+3</i>	<i>(čelem k+3)</i>
skip	<i>ob+4</i>	-	<i>ob+4</i>	-

Tabulka 7.9: Formy a funkce ostatních prostorových lokalizací

Význam „okolí udaného místa“. Formy *okolo+2*, *kolem+2* a jejich méně časté varianty jako *kol+2*, *kolem dokola+2* (srov. (235)) vyjadřují lokalizaci v prostoru obklopujícím udané místo (funktor LOC, (233)-(235)) nebo směrování do tohoto místa (DIR3, (236)), případně dráhu v takto pojatém místě (DIR2, (237)). Význam má v naší notaci hodnotu *around*.

- (233) **Kolem** žluté sochařské **konstrukce** Karla Nepraše se houfují novináři.
 (234) Všude na světě to pánové dělají hlouběji posazeným hlasem, neprůstředným úsměvem, milým vějířkem vrásek **kol očí**.
 (235) **Kolem dokola** celé **stavby** je vytvořena z dřevěných trámů dvojitá stěna.
 (236) Byli jsme na zahradě a šli jsme se podívat **kolem hradu**.
 (237) Přes Finsko, **okolo jezera** Inari, které je v křižovkách, jsme přijeli do Norska.

Význam „podél udaného místa“. Při vyjadřování lokalizace „po délce udaného místa“ (kterou značíme subfunktořem *alongside*) si konkurují formy *podél+2* a *podle+2*.⁶⁰ Významově se tato lokalizace stýká s lokalizací „v boční blízkosti“ (*beside*), která se vyjadřuje předložkou *vedle+2*. Již Haller (1930) však upozornil na podstatnou významovou distinkci mezi těmito formami. Formy *podél+2* a *podle+2* jsou na rozdíl od *vedle+2* spojeny s dynamičností, směřováním či rozprostřením po délce, tento rys u subfunktořu *beside* není. Určení vyjádřená formou *podél+2* nebo *podle+2* se také typicky spojují s dynamickým funktořem DIR2 (zatímco určení s formou *vedle+2* jsou spíše vlastní statickému LOC). Určení DIR2-*alongside* je doloženo v (238) a (239), určení LOC-*alongside* v (240) a (241). Význam DIR3-*alongside* je okrajový; viz (242).

- (238) Vždycky plavu spíš **podél břehu**, nikdy se nepouštím daleko.
- (239) **Podle řeky** Mumlavy jsme došli až k pramenu.
- (240) **Podél** těchto **silnic** jsou pro podnikání relativně nejlepší podmínky.
- (241) **Podle Labe** jsou břehy osázené duby a Hakrovy školky vykupovaly žaludy.
- (242) Tak jsme jeli na kolech napřed, tohleto jsme dali **podle silnice**.

Význam „na protější straně udaného místa“. V jazyce dále registrujeme prostředky pro vyjádření lokalizace „na protější straně udaného místa“. Formy *proti+3*, *naproti+3* vyjadřují lokalizaci před přední stranou udaného místa a zároveň je vyjádřena orientace lokalizovaného objektu směrem k udanému místu. Tento komplikovaný význam zahrnujeme pod subfunktoř *opposite*. Srov. (243) a (244) pro LOC-*opposite*; význam DIR3-*opposite* je doložen v (245) a (246), DIR2-*opposite* v (247).

- (243) Stála s revolverem **proti dveřím** a za dveřmi se ozývalo „aufmachen“, „offen“.
- (244) Bydleli v jediném domě, který kdysi stál **naproti Edenu**.
- (245) Bitva se v některých firmách a společnostech proměnila v občanskou válku a postavila zaměstnance **proti sobě**.
- (246) Nesedla si **naproti němu** do křesla, ale posadila se ležérně na okraj opěradla. (cnk)
- (247) Připraveny jsou pravidelné týdenní odjezdy z Prahy a Hamburku podle pevného jízdního řádu s dobou přepravy osm dnů po proudu řeky a 11 dnů **proti proudu**.

Podobný význam vykazují i předložky *tváří v tvář+3* a *čelem k+3* ((248)-(252)), které jsou zaměnitelné typickými prostředky pro funkci *opposite* (tj. *(na)proti+3*), ale jejich užití je kontextově omezeno a opačně záměna nefunguje. Původní lexikální náplň předložek klade požadavky na charakter lokalizovaného objektu a v případě formy *tváří v tvář+3* i na charakter udaného místa. Lokalizovaným objektem bývá živá bytost (mající tvář, čelo). Forma *tváří v tvář+3* se pak primárně pojí s pojmenováními živých tvorů (248), přeneseně pak s pojmenováním negativních skutečností, jako je smrt, těžkosti a jiné problémy (249). Stylisticky méně vhodně se pak formy pojí i s dalšími pojmenováními (250). Příklady nicméně ukazují, že původní význam slov

⁶⁰ Historicky lze k těmto formám přidat ještě formu *dle+2*, u které však význam prostorové lokalizace ze synchronního hlediska už vymizel. K vývoji forem *dle*, *podle*, *vedle*, *podél* srov. Haller (1930).

tvůřících předložku mizí a jak lokalizovaný objekt, tak udané místo nemusí nezbytně být entita s čelem a tváří (srov. (252)).

- (248) Isabella stojí **tváří v tvář** svému **bratrovi** Claudiovi v jeho cele.
- (249) Breeden byl krátce po příchodu do funkce postaven **tváří v tvář krizi** na trhu cenných papírů.
- (250) Fasádu ze šestnáctého století si prohlížel se stejnou fascinací, jakou vždy pocítoval **tváří v tvář** renesančním **dílům**. (cnk)
- (251) Když stanul **čelem k** hlavnímu **vchodu** budovy, opustily ho veškeré síly. (cnk)
- (252) Ledovec mířil **čelem k** **prahu** na severní straně fjordu. (cnk)

Význam „za přeskočené, vynechané udané místo“. Forma *ob+4* vyjadřuje další komplikovanou lokalizaci, a sice „umístění za vynechané, přeskočené udané místo nebo místa (zpravidla dvě)“. Tento význam nese subfunktor *skip* a pojí se s funkto-rem *L0C* (srov. (253) a (254)) a s funkto-rem *DIR3* (255); užití pro význam „dráhy“ (funktor *DIR2*) jsme nezaznamenali.

Význam „ob jedno, dvě a více vynechaných míst“ je s to vyjádřit i forma *přes+4*, význam *skip* u formy *přes+4* však není jednoznačný, musí být vždy podpořen kontextem (srov. (256), kde význam „za přeskočené, vynechané udané místo“ plyne především z kontextu a je podpořen užitou číslovkou). Rozlišení významů „za přeskočeným, vynechaným místem“ (subfunktor *skip*) a „na druhé straně“ (*across* – vymezení tohoto subfunktora viz kap. 7.2.4) je u formy *přes+4* v jistých kontextech problematické, vágní. Chápeme tedy význam „za přeskočeným, vynechaným místem“ u formy *přes+4* jen jako podmnožinu subfunktora *across* (srov. k tomu v kap. 4.2.2 princip zpřesňování významů), který však forma sama jednoznačně nevyjadřuje. Srov. (257), kde záměnou předložky *přes* za *ob* dojde k posunu ve významu: v prvním případě s předložkou *přes* bydlely obě osoby zřejmě na stejné ulici, ve druhém případě s předložkou *ob* zcela jistě nikoliv.

- (253) Je to za touhle zatáčkou **ob** dva **domy**.
- (254) Vettel, který seděl jen **ob židli** vedle, snad ani nemohl být překvapený.
- (255) Zavedl mě **ob** dvě **ulice** do decentně luxusní restaurace Jade.
- (256) Vpředu je soused **přes** dva **baráky**, Josef Koudelík, ten byl s námi.
- (257) Bydlely jsme blízko sebe, **přes ulici**.

7.4 Abstraktní prostorové lokalizace

Funktory pro prostorová určení náleží i určením vyjadřujícím lokalizaci v abstraktním, přeneseném významu. Těmto abstraktním lokalizacím přiřazujeme stejné subfunktory jako významům nepřeneseným; srov. příklad (258), ve kterém okolnostnímu určení *v nesnázích* přidělujeme funkci *L0C-in*, a příklad na funkci *DIR3-in* v (259). Příklady s přenesenými významy jsou uváděny také u výkladů jednotlivých významů (srov. např. (58) v kap. 7.2.2, (138) v kap. 7.2.4, (146) v kap. 7.3.1 aj.).

- (258) Celý film připomíná spíš několik samostatných, volně řazených epizod, v nichž se vždýcky jedna z hrdinek octne v **nesnázích** a zbývající tři ji společně zachraňují.
- (259) O několik minut později se dostal **do** vyložené **příležitosti** i Vonášek.

	LOC	DIR1	DIR3	DIR2
domain	<i>v rámci+2</i>	-	-	-
	<i>v oblasti+2</i>	-	-	-
	<i>v oboru+2</i>	-	-	-
level	<i>na úrovni+2</i>	-	-	-

Tabulka 7.10: Abstraktní prostorové lokalizace

V repertoáru sekundárních předložek pak reflektujeme dvě skupiny forem, které explicitně vyjadřují abstraktní lokalizaci; srov. tab. 7.10 (a též tab. 5.3).

Okolnostní určení vyjádřená sekundárními předložkami *v rámci+2*, *v oblasti+2* a *v oboru+2* vymezují „doménu nějaké činnosti“ a v naší notaci mají funkci LOC-domain ((260)-(262)). Jednotlivé formy nejsou plně synonymní, lexikální význam původních podstatných jmen, která jsou součástí předložky, způsobuje, že předložky nejsou vzájemně zaměnitelné. Každá forma se spojuje podle svého významu s určitým okruhem podstatných jmen. Předložkový výraz *v rámci+2* má nejširší pokrytí, široce vymezuje pole působnosti pro nějakou činnost (a to myšlenkové pozadí, časové rozpětí, událost, územní rozsah, uskupení lidí ap.). Předložkový výraz *v oblasti+2* vymezuje též obecněji pojatý okruh činnosti nebo bádání. Pokud jde o vymezení užšího, specializovanějšího okruhu činnosti nebo bádání, pak je na místě předložka *v oboru+2*.⁶¹ Záměna jedné formy za druhou působí nevhodně, není však zcela nemožná (srov. (261) a (262)), v řadě případů se významy předložek i překrývají, proto podle principu dílčí synonymie a zpřesňování významů (viz 4.2.2) chápeme všechny tři formy jakožto vyjádření jedné funkce LOC-domain.

Sekundární forma *na úrovni+2* nese význam „lokalizace na určitý stupeň nějaké (třeba i pomyslné) stupnice“. Význam zachycujeme jako LOC-level; srov. (263).

- (260) **V rámci festivalu** Praha-Evropa-hudba zazní dnes soudobá česká a italská hudba.
- (261) **V oblasti služeb** stoupl počet bankrotů o 21.6 procenta.
- (262) Na český trh vstoupila společnost Sodexho v roce 1992 po Eurestu, který zde začal **v oboru** veřejného **stravování** působit jako vůbec první.
- (263) Rozpočet je věcí každoročního vyjednávání **na úrovni vlády a parlamentu**.

⁶¹ Významy předložek *v oblasti+2* a *v oboru+2* a jejich spojitelnost s podstatnými jmény popsala Kroupová (1966). Kroupová v citovaném článku popisuje též významově blízké formy *na úseku+2* a *na poli+2*, tyto formy jsou však velmi málo frekventované, proto jsme je do našich přehledů nezahrnuli (srov. kap. 5.1); naopak zahrnujeme velmi frekventovanou předložku *v rámci+2*.

7.5 Prostorové významy vyjádřené závislou klauzí

Lokalizace v prostoru se vyjadřuje také pomocí závislé klauze (srov. (264)-(269)). Závislé klauze prostorové se neuvozují podřadivými spojkami, ale výlučně vztažnými příslovci *kde, kam, odkud, kdekoli* ap., případně absolutním *co* (268) nebo zejména v mluveném jazyce také *jak* (269).⁶² Prostorové klauze vyjadřují nějaký děj či stav, které jsou chápány jako vlastnost místa, do kterého se lokalizuje děj nebo entita vyjádřené ve větě řídicí. V řídicí větě může být obsaženo zájmné příslovce *tam, odtud, tudy* ap. označované v některých pracích jako tzv. odkazovací slovo nebo také korelativum (srov. Šmilauer, 1947, s. 267; k pojetí korelativ srov. též Hrbáček, 1964).⁶³

- (264) Jediná věc v domě není, **kde má být**, ale konstrukce je v pořádku.
- (265) Projeli, **kudy se nesmělo**, aby se dostali zase na hlavní silnici.
- (266) Chceme dostat banku **tam, kam** podle svého jména a záměru zakladatelů **patří**.
- (267) O tom, zda po položení trubek vrátí zeminu **tam, odkud ji vytěží**, ani nemluvím.
- (268) Za svobodna jsem chodívala **sem, co** dneska **stojí** vaše škola.
- (269) Bylo to zrovna **tam, jak se sjíždí** dolů do Luny.

U závislých klauzí prostorových se poukazuje především na to, že v nich může být jistý významový nesoulad mezi zájmným příslovcem v klauzi řídicí a vztažným příslovcem v klauzi závislé (Bauer a Grepl, 1972, s. 271). Mohou tedy u prostorových klauzí nastat tři formální situace:

- (i) konstrukce bez uvozovacího slova; srov. (264) a (265),
- (ii) významový soulad mezi uvozovacím a vztažným adverbium; (266),
- (iii) významový nesoulad mezi uvozovacím a vztažným adverbium; (267).

Jak upozorňuje Karlík v Novém encyklopedickém slovníku (Karlík a kol., 2016, s. 1495), zatímco sémantický výklad těchto vět je vcelku jednotný, v jejich syntaktickém hodnocení se autoři neshodují. Neshody v koncepcích jsou důsledkem toho, jak se chápe rozdíl mezi konstrukcí (i) na straně jedné a (ii) a (iii) na straně druhé. Nejednotnost panuje v tom, zda věty typu (i) vykládat jako příslovečné nebo přívlastkové s elipsou řídicího výrazu.

Máme-li přesně, explicitně popsat významové diference prostorových klauzí, je třeba zachytit jak sémantiku závislé klauze jako celku, tak význam vztažného příslovce uvnitř závislé klauze. Stěžejní pro popis závislých vět prostorových je správný výklad funkce uvozovacího slova v řídicí klauzi. Domníváme se, že závislé klauze prostorové mají na rovině významové stavby stejnou strukturu jako věty přívlastkové. Jejich řídicí substantivum (v řídicí klauzi) bývá natolik obecného (místního) rázu,

⁶² K závislým klauzím prostorovým v mluveném projevu viz kap. 9.2.

⁶³ Výklad vět s prostorovým významem nacházíme u Šmilauera (1947), ale i u Kopečného (1958, s. 237), Bauera – Grepla (1972, s. 271) ad. Zde vycházíme z dřívějšího článku autorky J. Panevové Tzv. vedlejší věty místní a jejich významová stavba (Panevová, 1976). Naše závěry jsou v souladu i s výkladem tzv. wh-vět (vět s otázkovými slovy) ve frázové gramatice - viz Biskup a Šimík (2019).

že může být (ve svém prostém nebo předložkovém pádě) v povrchové rovině nahrazeno zájmeným příslovcem, popřípadě i vynecháno vůbec.

Pro zachycení vztažných vět prostorových jakožto přívlaskových vidíme tedy především argumenty sémantické. Jednak prostorová lokalizace se děje obecně k nějakému staticky pojatému místu, které se vyjadřuje primárně pojmenováním (nikoli predikací); srov. k tomu též v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 520), kde jsou závislé klauze prostorové řazeny k větám popisně jmenovacím. Zájmené příslovce pak v řídící větě nemá jen funkci odkazovací. Tento výraz je specifický tím, že je relevantní pro sémantiku, vyjadřuje celou škálu prostorových významů: opozici proximální a distantní lokalizace, lokalizaci statickou vs. dynamickou cílovou, výchoďskou a nesměrovou (*sem – odkud, tudy – kudy* apod.; srov. (270)-(274)).

- (270) Pravděpodobně už zpráva o Alině vraždě pronikla až **sem, kam jsem** naivně přijel hledat pozhnanou anonymitu. (cnk)
- (271) Nelichotivá čísla přicházejí ale v poslední dekádě i **odsud, kde se** ročně prodá na 45 milionů páru batovských bot a denně obslouží na 120 tisíc zákazníků. (cnk)
- (272) A všemohoucí Bůh si ji povolal právě **odtud, kde se** nejčastěji zdržovala, aby pocítila lásku Božího srdce. (cnk)
- (273) Byl to pláč, který vycházel z jiného místa v ní, ne **odtamtud, kde vzniká** pláč vzdoru, bolesti nebo strachu ze tmy. (cnk)
- (274) Vyndej meč **odtamtud, kam jsi** ho **schoval**, a udělej, jak jsem ti rozkázal! (cnk)

K provedení paralely mezi zachycením sémantické struktury vztažných vět prostorových a vět přívlaskových nás tedy vede především jejich sémantika, sémantické diference, spíše než jejich stránka formální. Je však patrné, že přívlaskové věty (275)-(280) mají mnoho společného s příklady (270)-(274) jak po stránce sémantické, tak po stránce formální. Pro chápání závislých vět s prostorovou sémantikou jakožto vět přívlaskových nacházíme ještě další argument: totiž fakt, že u relativních vět se vztažnými příslovci je často proveditelná záměna tohoto vztažného příslovce za vztažné zájmeno v příslušném předložkovém pádě, a to beze změny významu; srov. (275), kde spojení *na místě, kde* lze nahradit *na místě, na kterém*, nebo v (276) *lze v místě, kudy* nahradit *v místě, kterým* ap. Naopak tam, kde je třeba vyjádřit jemnější sémantickou diferenciaci, kde nestačí udání směru, východiska, místa nebo cíle (*kudy, odkud, kde, kam*), je třeba užít vztažné věty přívlaskové a přesnější prostorovou lokalizaci vyjádřit pomocí předložkového pádu; srov. (279). Opačná záměna (vztažného zájmena v příslušném předložkovém pádě za vztažné příslovce) je možná, ale často vede ke ztrátě významu vyjádřeného předložkou (srov. posun ve významu, pokud by se v (279) spojení *na místě, vedle kterého* nahradilo *na místě, kde*).

Poněkud problematické jsou závislé věty, ve kterých chybí uvozovací slovo v řídící větě (výše typ (i), (264) a (265)). Vzniká pak otázka, které uvozovací slovo je vypuštěno (za předpokladu, že jsou tyto věty interpretované místně, nikoli jako věty obsahové). Zde přijímáme obecný předpoklad, že uvozovací slovo lze vypustit, pokud je v sémantickém souladu se vztažným příslovcem (výše uvedený typ (ii)), nebo

pokud z kontextu není sémantika vypuštěného slova zřejmá. Tuto hypotézu by bylo třeba empiricky ověřit na širším materiálu.

- (275) Začal hledat časné ráno, a když se zhruba po třech hodinách vrátil **na místo, kde zaparkoval** vozidlo za 1.5 milionu korun, nenašel nic.
- (276) Koupit pozemek **v místě, kudy má vést** hlavní silnice, není vždy jistá investice.
- (277) Zemřelého se podařilo nalézt asi 30 metrů **od místa, kde** do vody skočil.
- (278) **V Brně, kde** se rychle rozšiřuje plynofikace, lze očekávat cenu až 180 Kč.
- (279) S nohou ve vysoké botě opřenou o lavičku **na místě, vedle kterého seděla**, upíral pohled do dále. (cnk)
- (280) Přitom tam jde o zásadní změnu dispozic **na místě, které tvoří** vlastně určitý protějšek Pražskému hradu.

Je třeba ještě upozornit na další typy závislých vět uvozených vztažným příslovcem jako v příkladech (281)-(284). Sekvence prostorových určení, z nichž jedno je vyjádřeno závislou klauzí vztažnou je tu jistou obdobou složených okolnostních určení, která jsme probrali v kap. 5.3. Tato spojení vykládáme převážně jako apoziciční nebo jako spojení více sesterských určení stejným způsobem závislých na řídicím členu, s tím, že u vztažné klauze lze předpokládat elipsu příslušného uvozovacího slova ve větě řídicí.

- (281) Poprvé jsem se dostala **někam, kde** to bylo všechno pro mě neznámé.
- (282) Ale Japonci vyžadují japonské manažery **všude, kde** otevřou obchod.
- (283) Sedíme **na schodech vpředu, nahore, kde** není námraza .
- (284) Valerie přistoupila k otvoru a pohlédla **dolů, kam** vedly točité schody.

Shody, které jsme zjistili ve významové struktuře závislých vět přívlaskových a ve struktuře závislých vět se vztažnými příslovci, dále sémantické difference, které jsou jim společné a pro jejichž explicitní popis lze použít stejných prostředků, jakož i některé společné prostředky parafrázování (možnost záměny pádové konstrukce relativa relativním příslovcem), nás vedou k předpokladu, že obojí typ závislých vět má shodnou významovou strukturu.

7.6 Konkurence významů „kde“, „kudy“ a „kam“

Již jsme konstatovali, že ne pro každou kombinaci funktor-subfunktor je v systému výlučný jazykový prostředek. Zejména při vyjadřování jednotlivých prostorových lokalizací mimo rámeček udaného místa nejsou formálně odlišeny funktoři LOC („kde“) a DIR2 („kudy“). U lokalizací mimo rámeček udaného místa, které se vyjadřují sekundárními předložkami, pak nedisponuje vlastními formálními prostředky nejen určení DIR2 („kudy“), ale ani DIR3 („kam“). Prostředky explicitně vyjadřující dynamičnost jsou zde suplovány prostředky systému statických určení LOC. Stejně formální prostředky pro vyjádření některých lokalizací způsobují nejasnost ve volbě funktoři (nikoli subfunktoři). Konkurenční prostorová určení mohou odpovídat jak na otázku

„kde“, tak na otázku „kudy“ nebo „kam“ (srov. užití formy *kolem*+2 pro určení LOC (285), DIR2 (286) i DIR3 (287)).

- (285) **Kolem centra** vyrostla obludná panelová sídliště.
- (286) Na Svatodušní svátky jsem vždycky vodila děti průvodem **kolem náměstí**.
- (287) Šli jsme se podívat i **kolem hradu**.

Stanovení funktoru LOC, DIR2 nebo DIR3 v těchto případech nevyplývá z určení samotného, ale zejména ze sémantiky řídicího slovesa, dále z charakteru udaného místa a celé popisované situace. Na rozdíl od statického určení LOC, dynamická prostorová určení DIR2 a DIR3 (včetně DIR1) rozvíjejí jen predikáty, které nesou význam „pohybu“ (př. *cestovat, kulhat, posunout*). Určení DIR3 se pojí především s predikáty vyjadřujícími „směrování (odněkud někudy) někam“ a obecně s predikáty vyjadřujícími děje s nějakým cílem (př. *poslat, nasypat, doručit*). Stanovení funktoru DIR3 je při konkurenci prostorových určení také nejméně problematické. Vysoká konkurence je především mezi statickým LOC a nesměrovým DIR2, srov. nejednoznačnost funktoru v příkladu (288).

- (288) Vytáhnou vás nosným letadlem a s větroněm potom plachtíte **nad Chrudimí**.

Pro interpretaci významu „kudy“ (DIR2) je přítomnost slovesa s významem „pohybu, přemísťování“ nezbytná. Nemá-li řídicí slovo význam „pohybu“, má konkurenční určení funktor LOC. U sloves s významem „pohybu, přemísťování“ si oba funktoři konkurují. Nedirektivní určení DIR2 je obligatorní (nebo alespoň typické) zejména u sloves s předponou *pro-* a *pře-* jako *projet, protékat, prodírat se, protáhnout, přejet, přeskochit* (srov. (289) a (290)). Prostorová určení nesoucí elementární významy lokalizací mimo rámec udaného místa (*above, below, front a behind*) vyjadřují význam DIR2 spíše výjimečně, častěji zde sledujeme statický význam LOC (srov. spíše LOC-*above* v (291), LOC-*below* v (292) a spíše DIR2-*above* v (293) a DIR2-*behind* v (294)). Z lokalizací mimo rámec udaného místa jsou pro prostorové určení DIR2 nejvíce typické významy *around* (295), *alongside* (296) a *along*; tyto významy jsou nicméně spojitelné i s určením LOC (srov. LOC-*alongside* v (297)).

- (289) Proletělo to velikým tempem **skrz** tu papírovou **trubku**.
- (290) **Pod okny** hotelu projížděl každé dvě hodiny vlak.
- (291) **Nad nádražím** vede jednička, jede na Slovany.
- (292) Potom tam začaly **pod domem** jezdit tanky.
- (293) **Nad Prahou** se přehnal rock.
- (294) Vladimír Mečiar se vytratil ze sídla ODS **za zády** novinářů.
- (295) Přijeli čtyři na skútrech, čtyřikrát se **okolo něj** otočili, splášili všechny ryby a odjeli.
- (296) Závod na výrobu plastů se nachází v srdci petrochemického koridoru, který se táhne **podél amerického pobřeží** Mexického zálivu.
- (297) Epicentrum otřesů bylo lokalizováno **podél** západního **pobřeží** ostrova.

Homonymní formální prostředky při vyjadřování specifických lokalizací mimo rámec udaného místa označovaných subfunktory *around*, *alongside*, *beside*, *outside*, *opposite* a *near* stírají rozdíly nejen mezi funktoři LOC a DIR2, ale také u určení DIR3. Určení funktoři vyplývá výhradně ze sémantiky řídicího slova. Srov. LOC-*beside* v (298), DIR2-*beside* v (299) a DIR3-*beside* v (300) a podobně též LOC-*alongside* v (301), DIR2-*alongside* v (302) a DIR3-*alongside* v (303).

- (298) **Vedle mne** seděl nějaký mladík.
 (299) A tak se i v tomto oboru stala naše věda popelkou, jen nesměle a spíše zásluhou několika jedinců kráčející **vedle** civilizovaného **světa**.
 (300) Maminka nám dala housky a mrkev a řekla: Předjedte je a dejte to **vedle silnice**.
 (301) Partyzáni operovali **podél** horských **průsmyků**.
 (302) Klášterec nad Ohří je směr Karlovy Vary, z Karlových Varů do Ostrova a v Ostrově se **podél řeky** Ohře jede do Klášterce nad Ohří.
 (303) Tak jsme jeli na kolech napřed, tohleto jídlo jsme dali **podle silnice**.

V Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 84n) upozorňují také na významový rozdíl mezi určeními LOC a DIR3, pokud rozvíjejí slovesa (a od nich odvozená substantiva a adjektiva), která vyjadřují zaujetí místa nebo změnu polohy (př. *sednout si*, *postavit se*). Volba funktoři DIR3 znamená, že sloveso vyjadřuje v první řadě zaujetí nějakého místa (což může být spojeno se změnou polohy), volba funktoři LOC znamená, že sloveso vyjadřuje v první řadě změnu polohy a prostorové určení specifikuje, na kterém místě k této změně polohy došlo. Analogicky podle rozdílu mezi větami *usedl na postel* (DIR3) a *usedl na posteli* (LOC) je formálně totožné určení (př. *usedl vedle postele*) homonymní.

8

Časová určení

Časová lokalizace je neoddělitelnou součástí každé věty, neboť je komponentem predikativnosti určitého slovesa. Prostřednictvím morfologické kategorie času (a také prostřednictvím kategorie vidu a způsobu) se obsah věty lokalizuje na časovou osu, a to buď vzhledem k momentu promluvy (absolutní čas), nebo vzhledem k jiné události ve větě (relativní čas). Slovesná kategorie času vyjadřuje jen velmi hrubé zařazení děje, stavu na časovou osu, zatímco jeho přesnější specifikace je vyjadřována časovými určeními. Pomocí předložkových i bezpředložkových pádů, podřadicích klauzí a adverbii vztahují časová určení řídicí událost, stav, ale i věc (př. *cukroví od Vánoc*; viz dále v kap. 8.2.2) nejen k okamžiku promluvy (př. *zítra, před hodinou*) nebo k jiné události ve větě (př. *po skončení schůze*), ale i k událostem a dějům vyvoditelným z kontextu (př. *tehdy, po té oslavě*) nebo všeobecně známým (př. *po válce*), typicky pak k udání času podle kalendářního měření (př. *v pondělí 3. září*).

Funktor	Význam	Příklad
TWHEN	„kdy“	<i>Přijede o víkendu.</i>
TSIN	„odkdy“	<i>Výstava je otevřena od března.</i>
TTILL	„dokdy“	<i>Výstava bude otevřena do března.</i>
TFRWH	„ze kdy“	<i>Zbylo mnoho cukroví z Vánoc.</i>
TOWH	„na kdy“	<i>Upekla mnoho cukroví na Vánoce.</i>
THO	„jak často“	<i>Chodí běhat každý den.</i>
THL	„(za) jak dlouho“	<i>Pracoval tři dny. Měl to hotové za tři dny.</i>
TFHL	„na jak dlouho“	<i>Přijel na tři dny.</i>

Tabulka 8.1: Přehled funktorů pro časová určení

Při popisu časových významů zde vycházíme z řešení časových vztahů ve Funkčním generativním popisu, jak je prezentováno v publikaci Čas a modalita v češtině (Panevová a kol., 1971). Tato publikace se však primárně zaměřuje na způsob vyjadřování času pomocí slovesných kategorií a klasifikaci okolnostních určení zmiňuje jen okrajově. V této monografii se naopak soustředíme na popis významů časových ur-

čení, ale protože oba způsoby vyjádření času se vzájemně podmiňují,⁶⁴ neodhlížíme zcela od predikativních kategorií slovesa a tam, kde je to pro popis okolnostního významu nutné, uvádíme i podmínky na čas a vid slovesa (tj. u závislých vět časových a u časově měrových určení, viz kap. 8.3).⁶⁵

Časová určení představují soubor sémanticky bohatě diferencovaných okolnostních určení, která vyjadřují různé časové body nebo intervaly nebo udávají vlastnosti časově měrového charakteru. Rozlišujeme následující skupiny časových určení (přehled určení je také v tab. 8.1):

- (i) **vlastní časová určení**
 - **centrální časové určení odpovídající na otázku „kdy“.** Určení má funktor *TWHEN* a bohatá škála jemnějších významů je popsána subfunktory (viz 8.1);
 - **ostatní vlastní časová určení.** Do této skupiny patří určení odpovídající na různé varianty otázky „kdy“, tedy „odkdy“ (*TSIN*), „dokdy“ (*TTILL*), „ze kdy“ (*TFRWH*) a „na kdy“ (*TOWH*). Jsou popsána v kap. 8.2.1 a 8.2.2.
- (ii) **časově měrová určení**
 - **durativní časová určení** odpovídající na otázky „(za) jak dlouho“ (*THL*) a „na jak dlouho“ (*TFHL*), viz kap. 8.3.
 - **frekvenční časová určení** odpovídající na otázku „jak často“ a její varianty („kolikrát“, „pokolikáté“ ad.). Určení nesou funktor *TH0* a věnujeme se jim v kap. 8.4.

Časová určení ve vlastním slova smyslu (i) lokalizují platnost děje (nebo stavu nebo věci) vyjádřeného řídicím slovem na časovou osu vzhledem k nějakému udanému časovému bodu nebo úseku. Udaný čas představuje časový rámec, na jehož pozadí je určována platnost řídicí entity. Časově měrová určení (ii) charakterizují predikát z hlediska délky jeho trvání (durativní určení) a také z hlediska frekvence jeho platnosti (frekvenční určení). Mezi vymezenými skupinami časových funktorů existují ovšem styčné plochy, a to zejména v těch případech, kdy se časově měrové vlastnosti (významy „jak dlouho“, „na jak dlouho“, a „jak často“) navrstvují na základní význam „kdy“ (př. *Chodívá každý druhý pátek.*; více viz příslušné kapitoly, zejména 8.3, 8.4 a 8.5).

⁶⁴ Srovnej příklad **Včera budu hrát šachy*, ve kterém budoucí čas slovesa vylučuje užít okolnostní určení *včera* se sémantikou minulosti, nebo příklad *Napsal jsem dopis *hodinu*, ve kterém dokonavý vid slovesa vylučuje durativní určení *hodinu* (příklady jsou citovány podle Karlík a kol. (2016)).

⁶⁵ Vyjadřování času v češtině je popisováno ve většině českých gramatik a syntaktických příruček. Oba způsoby vyjadřování času jsou v nich obvykle probírány odděleně (srov. např. Daneš a kol., 1987, s. 87n. a 377n.; Štícha a kol., 2013, s. 707n. a 820n.). Běličová-Křížková (1978b, 1979) se pokouší o propojení obou způsobů. Monografii o vyjadřování časových vztahů v češtině podal také Štěpán (1987), který se však zabývá především prostředky lexikálními a gramatikalizací času prostřednictvím morfoloogické kategorie času zcela opomíjí.

8.1 Centrální časové určení „kdy“ (TWHEN)

Časová určení odpovídající na otázku „kdy“ (TWHEN) představují centrální typ časových určení. Časová lokalizace řídicího děje (nebo stavu nebo věci) se určuje vzhledem k nějakému udanému času, tj. k vyjádřenému časovému intervalu nebo bodu (př. *týden, Vánoce, poledne*). Udaný čas představuje časový rámec, na jehož pozadí je určována platnost řídicího děje, stavu nebo věci, a to platnost:

- v rámci platnosti udaného času („současnost“; subfunktor *at*),
- před nástupem platnosti udaného času („předčasnost“; *before*),
- po skončení platnosti udaného času („následnost“; *after*).

Subfunktor	Význam	Příklad
<i>at</i>	„současnost“	<i>o prázdninách</i>
<i>before</i>	„předčasnost“	<i>před prázdninami</i>
<i>after</i>	„následnost“	<i>po prázdninách</i>
<i>during</i>	„během udaného času“	<i>během prázdnin</i>
<i>begin</i>	„na začátku udaného času“	<i>začátkem prázdnin</i>
<i>middle</i>	„uprostřed udaného času“	<i>uprostřed prázdnin</i>
<i>end</i>	„na konci udaného času“	<i>koncem prázdnin</i>
<i>over</i>	„časové rozpětí“	<i>přes prázdniny</i>
<i>distr</i>	„časová podílnost“	<i>po večerech</i>
<i>justbefore</i>	„těsně před udaným časem“	<i>těsně před prázdninami</i>
<i>justafter</i>	„ihned po udaném čase“	<i>ihned po prázdninách</i>
<i>between</i>	„mezi dvěma udanými časy“	<i>mezi prázdninami</i>
<i>outside</i>	„mimo udaný čas“	<i>mimo prázdniny</i>
<i>around</i>	„okolo udaného času“	<i>kolem prázdnin</i>

Tabulka 8.2: Přehled subfunktorů pro časové určení TWHEN

Určení TWHEN-*at*, TWHEN-*before* a TWHEN-*after* jsou základní časová určení pokrývající základní lokalizace na časové ose, tj. „současnost“, „předčasnost“ a „následnost“, přičemž určení TWHEN-*at* je z nich nejméně příznakové. Potřeba vyjadřovat se o čase přesněji, nebo naopak neurčitěji vede k vytvoření sekundárních prostředků pro specifické významy časové lokalizace, pro něž zavádíme další subfunktory. Nejvíce specifických významů registrujeme pro časový význam „současnost“, a sice významy: „na začátku udaného času“ (subfunktor *begin*), „na konci udaného času“ (*end*), „uprostřed udaného času“ (*middle*), „během udaného času“ (*during*), dále význam „časového rozpětí“ (*over*) a „časové podílnosti“ (*distr*). Specifické významy „bezprostředně po skončení platnosti udaného času“ (*justafter*) a „bezprostředně před začátkem platnosti udaného času“ (*justbefore*) se navrstvují na obecný význam

„následnosti“ a „předčasnosti“. Další prostředky má čeština pro významy „mimo rámec udaného času“, a to lokalizaci „mezi dvěma udanými časy“ (between), „mimo udaný čas“ (outside) a „okolo udaného času“ (around). Přehled subfunktorů pro funktor TWHEN je v tab. 8.2.

8.1.1 Význam „v rámci udaného času“

Lokalizace „v rámci udaného času“ (kterou zapisujeme jako TWHEN-at) vyjadřuje, že řídicí událost platí (také) někdy v rámci udaného času. Pro tento význam je irrelevantní, zda je udaný časový interval zcela vyplněn řídicí událostí, zda řídicí událost částečně předchází tomuto intervalu nebo po něm stále pokračuje. Význam TWHEN-at mezi těmito distinkcemi nerozlišuje.

Forma	Příklad
<i>v+6</i>	v únoru, v zimě, v sezóně
<i>v+4</i>	v pátek, v tento den, v pět hodin
<i>na+6</i>	na jaře, na přelomu srpna a září
<i>na+4</i>	na podzim, na Vánoce, na Velký pátek
<i>o+6</i>	o víkendu, o půlnoci, o Vánocích
<i>za+2</i>	za války, za Karla IV., za hladomoru
<i>při+6</i>	při schůzi, při zahájení koncertu
<i>Akuz</i>	týden před Vánoci, příští léto
<i>Gen</i>	2. května
<i>Instr</i>	tou dobou
<i>v době/období/údobí+2</i>	v době návštěvy, v období nemoci
<i>u příležitosti+2</i>	u příležitosti zasedání
<i>když+vfin</i>	když mu bylo 62 let
<i>až+vfin</i>	až se probudí
<i>v době, když/kdy/co+vfin</i>	v době, kdy je trh oslaben
<i>v období, když/kdy/co+vfin</i>	v období, kdy jsou nemoci
<i>v údobí, když/kdy/co+vfin</i>	v údobí, když je rozvolněno
<i>tehdy, když/kdy</i>	tehdy, když začal pracovat

Tabulka 8.3: Přehled formálních realizací pro časové určení TWHEN-at

Pro časovou lokalizaci „v rámci udaného času“ je charakteristické velké množství různých formálních prostředků (srov. tab. 8.3), které se neliší významem, ale pouze distribucí. U celé řady pojmenování je volba formálního prostředku pro význam TWHEN-at lexikalizována. Srovnej příklady u forem *v+6*, *v+4*, *na+6*, *na+4* v tab. 8.3. Tyto formy, které u prostorové lokalizace slouží k vyjadřování různých, výrazně odlišných významových distinkcí („kde“ (LOC) vs. „kam“ (DIR3); „vnitřek“ (in) vs. „povrch“ (on)), jsou v případě časové lokalizace synonymní (avšak nikoli zaměnitelné;

k tomu srov. princip disjunkce forem v 4.2). Dublety se okrajově objevují s formou *o+6*: *na Vánoce – o Vánocích; v pět hodin – o páté hodině*. Systém prostředků pro časovou lokalizaci „v rámci udaného času“ dále zahrnuje i formy, které se u prostorové lokalizace neužívají (např. *o+6*, bezpředložkové pády). Rozvinutá je také soustava sekundárních forem jak předložkových, tak spojkových. Srov. tab. 8.3.

Význam „v rámci udaného času“ vyjádřený bez/předložkovým pádem

Mluvnice češtiny III (Daneš a kol., 1987, 89n.) pro každý primární formální prostředek užívaný pro lokalizaci „v rámci udaného času“ vymezuje okruh pojmenování, se kterými se pojí. Z tohoto vymezení zde vycházíme a výklad rozšiřujeme o nové poznatky vyplývající z analýzy korpusového materiálu.

Pro vyjadřování lokalizace „v rámci udaného času“ (TWHEN-at) nacházíme následující formy, které se pojí s uvedenými typy pojmenování.

v+6

- lexikalizovaná spojení *v noci, ve dne*;
- názvy měsíců: *v únoru, v srpnu, v březnu*;
- názvy historických období a časových úseků (kalendářních aj.): *v roce 1991, v měsíci lednu, v posledních letech, v pravěku, v budoucnosti*;
- čas podle hodin: *ve 20. minutě, v odpoledních hodinách* (srov. (1) dále);
- označení období života člověka: *v dospělosti, v pěti letech, v mladém věku*, (2);
- zlomek, část časového úseku: *v polovině šedesátých let, ve třetině života, v poločase zápasu, v závěru života*;
- spojení se substantivy *doba, čas, chvíle*: *v současné době, v přípravném období, ve volném čase, v okamžiku, v momentu*;
- počítané etapy, kola, cykly: *v minulém sezóně, ve třetí etapě, v posledním kole*.

na+6

- lexikalizované spojení *na jaře*;
- lexikalizovaná spojení s pojmenováními částí časového úseku: *na samém začátku, na sklonku, na přelomu, na konci*.⁶⁶

na+4

- lexikalizované spojení *na podzim*;
- lexikalizovaná spojení: *na druhý den, na úvod, na poslední chvíli*, (4);
- názvy svátků: *na Vánoce, na svatého Jakuba, na Nový rok*.

⁶⁶ Tato spojení se však ve většině případů vyskytují ve spojení s genitivem substantiva (např. *na začátku utkání*) a pak je hodnotíme jako sekundární předložky; viz dále v kap. 8.1.3.

o+6

- lexikalizovaná spojení s názvy volných dní, svátků: *o prázdninách, o víkendu, (7)*;
- čas podle hodin: *o deváté hodině, o půl páté*.

v+4

- názvy dnů v týdnu: *v pátek, ve středu*;
- části dne: *v poledne, v tento den, v předvečer, (3)*;
- čas podle hodin: *v pět hodin, v půl páté*;
- se substantivy *doba, čas, chvíle*: *v pozdní dobu, v tuto chvíli*.

za+2

- lexikalizovaná spojení: *za soumraku, za svítání, (5)*;
- označení historických období: *za vlády Lucemburků, za Rakouska, za revoluce, (6)*;
- označení období lidského života: *za mého dětství, za mého mládí, za jeho života*;
- dějové substantivum pro označení událostí a stavů: *za pobytu, za svého působení, za stavu 8:2*.

při+6

- lexikalizovaná spojení *při sobotě, při pondělku, při neděli*;⁶⁷
- dějové substantivum pro označení událostí nebo stavů: *při náběhu nového vozu, při náovštění, při udílení cen, při studiu, při své nedávné plavbě*;
- substantivum s konkrétním významem pro označení děje: *při večeři, při kartách, při svých cestách, (22), (23)*.

Genitiv

- lexikalizované, knižní spojení *léta Páně, svého času*;
- vyjádření konkrétního kalendářního data: *22. dubna, dne 7. září*;
- označení dne, roku nebo jejich částí; pojmenování vyžaduje doplnění atributem určujícím, zda jde o konkrétní čas (*toho dne*), nebo o čas neurčitý (*jednoho dne*): *roku 1945, toho roku, téhož dne, jednoho jitra, středěčního večera, toho měsíce, (8)*.

Akuzativ

- označení dne, roku nebo jejich částí; pojmenování vyžaduje doplnění atributem určujícím, zda jde o konkrétní čas (*ten den*), nebo o čas neurčitý (*jeden den*): *šestý den zájezdu, tuto sobotu, příští víkend, hodinu před odletem, (9) a (10)*.

Instrumentál

- lexikalizovaná spojení *poslední dobou, tou dobou, časem, chvílemi, (11)*.

⁶⁷ K tomuto typu spojení srov. Konečná (2002).

Z primárních formálních prostředků je nejméně frekventovaná forma *v+6* ((1) a (2)). Okruh pojmenování, se kterými se tato forma pojí, je nejširší. Široké využití mají také formy *za+2* ((5) a ((6)) a *při+6* ((22) a ((23)). Užití forem *v+4* (3), *na+4* (4), *na+6*, *o+6* (7)⁶⁸ a bezpředložkového *genitivu*, *akuzativu* nebo *instrumentálu* pro vyjádření určení TWHEN-*at* je silně lexikalizované, omezené na několik poměrně dobře vymezitelných skupin pojmenování.⁶⁹ Bepředložkové pády musí být zpravidla také rozvíty dalším atributem (srov. (8)-(11)).⁷⁰ Velmi omezené užití pak má bezpředložkový *instrumentál* (srov. (11) a (12)). Ustrnulé instrumentálové tvary *začátkem*, *koncem*, *závěrem* pak považujeme za sekundární předložky (srov. kap. 5.1).

- (1) V poslední **minutě** první půle brankář Jánoš vyboxoval centr Poborského.
- (2) Nestýská se vám **v důchodu** po práci?
- (3) Z celé republiky budou vypraveny **v den** koncertu mimořádné vlaky.
- (4) **Na druhý den** zašel do sídla organizačního výboru, aby osobně vyšetřil, co se stalo.
- (5) Moje první plavba začala **za svítání** na oroseném travnatém hřišti.
- (6) Sloužil ve wehrmachtu a pracoval **za války** ve zbrojním podniku.
- (7) Čtvrté kolo je na programu už **o víkendu**.
- (8) Duchovní otec celé akce, básník a literát Eugen Brikcius, se středečního **večera** zároveň pokusil vzkřísit fenomén jménem happening.
- (9) První **dekádu** srpna jsme byli v Třeboni a tam s námi byla čtyřka bez kormidelníka.
- (10) **Hodinu** před odletem dorazila na letiště nečekaná zpráva: nikam nesmí.
- (11) Tou **dobou**, pravda, vycházelo v Kocourkově různých listů víc než zdrávo, takže starosta ztrácel každé ráno spoustu času vyhodnocováním vlastních fotografií.
- (12) To by prvním **květnem** mělo zřejmě skončit.

Přehled pojmenování, která vstupují do okolnostních určení času typu TWHEN-*at*, je, jak plyne z přehledu, značně omezený. U forem *v+6* a též *na+6*, které jsou spojeny především s prostorovou lokalizací, analyzujeme jednoznačně časové určení jen v těch případech, kdy pojmenování má časovou sémantiku (př. *měsíc*, *sezóna*). Pokud se předložka pojí s pojmenováními děje či události (př. *zasedání*, *oslava*), poukazuje se v mluvnicích (srov. Daneš a kol., 1987, s. 82) na splývání časového významu s významem prostorovým. Korpusový materiál ukazuje, že prostorová interpretace je při anotaci zcela převažující. Časový význam se nabízí zejména u takových spojení, ve kterých je událost vyjádřena v předložkovém spojení dodatečně časově lokalizována atributem (př. *na březnovém zasedání*; srov. (13)), pak se ovšem časová lokalizace

⁶⁸ K významu distributivnosti u formy *o+6* viz kap. 8.1.6.

⁶⁹ Vedle těchto forem, které se při vyjadřování lokalizace „v rámci udaného času“ pojí sice s omezenou, ale vícečetnou skupinou pojmenování, najdeme v jazyce i ojedinělá ustálená spojení jako např. spojení *po ránu* (ve významu *ráno*).

⁷⁰ Bepředložkový *akuzativ* vyjadřuje časovou lokalizaci TWHEN-*at* také ve spojení s atributem *celý* a *každý*, pokud se pojí s pojmenováním konkrétního časového úseku (př. *každý pátek*, *celé jaro*). V případech jako *každou hodinu*, *celý měsíc* nese určení význam THL při spojení s adjektivem *celý* a význam TH0 při spojení s adjektivem *každý*. Více k této konkurenci významů v kap. 8.4.

přímo nevztahuje k řídicí entitě a událost vyjádřenou v předložkovém spojení lze interpretovat jako odpověď na otázku „kde“ (tj. v (13) se ptáme *Kde se bude rozhodovat o osudu volebního programu?* a *Kdy bude zasedání, na kterém se bude rozhodovat?*). Srov. i (14) a (15). Podobně převažuje prostorová interpretace u formy $u+2$, která je primárně spojena s prostorovým významem LOC-by (viz 7.3.3); srov. (16).

- (13) O osudu volebního programu by měl ÚVV rozhodovat **na** březnovém **zasedání**.
- (14) **Na** sobotních **oslavách** 50. výročí SNP to prohlásil prezident Michal Kováč.
- (15) **Na** své první tiskové **konferenci** v Chicagu zase spílal reportérům.
- (16) Jsou schopní sníst **u** **oběda** ne jednu, ale i dvě velké okurky.

Pro jednoznačný časový význam se primární formy pojí s pojmenováními nesoucími časovou sémantiku (tj. *doba*, *příležitost*) a vznikají explicitní formy sekundární: $v\ době+2$, $v\ období+2$, $v\ údobí+2$, $u\ příležitosti+2$. Srov. příklad (14) s nejednoznačnou sémantikou a (17) s významem TWHEN-at; podobně srov. (16) a (18), dále (19)-(21).⁷¹

- (17) Řekl to prezident ve svém projevu **u příležitosti** **oslav** Dne nezávislosti. (cnk)
- (18) **V době** **oběda** chodil často po náupech. (cnk)
- (19) Kolik jim bylo **v době** **svatby**?
- (20) Produkty těchž výrobců byly testovány **v období** letních krmných **dávek** a znovu **v době** zimních krmných **dávek**.
- (21) Janáček skládal Šumařovo dítě **v údobí** **zaujetí** hudbou Richarda Strausse. (cnk)

Produktivní je forma $při+6$. Toto předložkové spojení má na rozdíl od forem $v+6$, $na+6$ primárně časový význam, ve spojení s pojmenováním vyjadřujícím děj nebo událost proto nese přednostně časovou sémantiku a kromě lexikalizovaných užití (př. *při měsíčku*) ho lze chápat jakožto nominalizaci závislé klauze časové se spojkou *když* (např. určení v (22) lze parafrázovat *když hráli v přesile*; podobně též příklad (23)).

- (22) Ve 22. minutě je znovu poslal do vedení **při** přesilové **hře** Zadina.
- (23) Roušku tajemství této spolehlivosti podhalil **při** **návštěvě** kontrolního střediska.

Význam „v rámci udaného času“ vyjádřený závislou klauzí

Okolnostní určení času se vyjadřuje také závislou klauzí. Udaný čas, do jehož rámce se lokalizuje řídicí děj, je vyjádřen pomocí závislého predikátu, který nese morfologickou kategorii času a časový význam je ovlivňován podřadicí spojkou (srov. Panevová a kol., 1971, s. 56). Prototypickou spojkou pro závislou klauzi s významem TWHEN-at je spojka *když*. Význam simultánnosti řídicího a závislého děje je podmíněn přítomností nedokonavé vidové charakteristiky (případně obouvidové jako v (24)) alespoň u jednoho z dvojice predikátů; srov. (24)-(26).

⁷¹ S pojmenováními nesoucími časovou sémantiku se pojí i předložka $na+6$, ale vzniklé sekundární předložky *na začátku+2*, *na konci+2* mají specifický význam „začátku“ a „konce“, který je vyčleněn z významu subfunktoru at; viz dále 8.1.3.

Při významu TWHEN-at je spojka *když* zaměnitelná sekundárními formami *v době, kdy/když/co, v období, kdy/když/co, v údobí, kdy/když/co, tehdy, kdy/když*, které jednoznačně signalizují „současnost“ řídicího a závislého děje. Význam „současnosti“ je patrný též při nominalizaci závislých vět; srov. možnost náhrady závislé klauze v (24) parafrází při *manipulaci*. V (27)-(29) jsou uvedeny příklady závislých vět časových s významem TWHEN-at uvozené sekundárními spojkami.

Pokud jsou slovesa v časovém souvětí v budoucím čase, pak se na místě spojky *když* užívá spojka *až*; srov. (30).

- (24) Strážníci překvapili dvě dívky, **když manipulovaly** s injekční stříkačkou.
- (25) Zebra crossing, vtipkuje John, **když** nám před kapotou **přebíhá** pruhované stádo.
- (26) Umřel, **když** mu bylo 62 let.
- (27) Můžete potřebovat prodat své akcie **v době, kdy** je trh oslaben.
- (28) **Tehdy, když** v tomto oboru **začal** pracovat, kolegové se mu smáli. (cnk)
- (29) Vše vyvrcholilo **v období, kdy přestal chodit** do práce. (cnk)
- (30) Máme pěkný stadion, ale líbit se mi začne, **až bude plný** diváků.

8.1.2 Významy „před udaným časem“ a „po udaném čase“

Lokalizace mimo udaný čas zahrnuje dva základní významy: lokalizaci řídicího děje do časového období, které předchází vyjádřenému časovému bodu nebo intervalu (before), a lokalizaci řídicího děje do časového období, které následuje po vyjádřeném časovém bodu či intervalu (after). Na rozdíl od okolnostních určení s významem „současnosti“ TWHEN-at, která se vyznačují vysokou variabilitou víceméně synonymních prostředků, pro určení TWHEN-before a TWHEN-after registrujeme ekonomický systém s několika významově jasně specifikovanými formami.

Pro určení TWHEN-after je v češtině typická forma *po+6* (31). Vedle formy *po+6* se užívá také forma *za+4*, pokud je udaným místem pojmenování s časově měrovou charakteristikou (srov. (32) s interpretací „stane se tak po roce / až uplyne rok“). V závislých větách časových se při významu after užívají stejné spojky jako při významu at, tj. *když* a *až*. Požadavky na vid slovesa jsou však jiné, význam after vyžaduje u závislého predikátu dokonavý vid; srov. (33)-(35). Explicitní význam „následnosti“ je pak přímo obsažen v sekundárních spojovacích výrazech (*až*) *poté, co/kdy/když/až*, (37); (*až*) *potom, co/kdy/když/až*, (36). Srov. tab. 8.4.

- (31) Nájemné za byt se **po zateplení** zvýší až o 500 Kč měsíčně.
- (32) **Za rok** budeme mít čtyřicetileté výročí svatby.
- (33) **Když** tatínek **umřel**, tak jsem se tam po dohodě se sestrami nastěhoval zpátky.
- (34) **Až se** slůně **prospí**, půjdou dál.
- (35) **Až se** prach zvířený v nechutném boji o starostu **usadí**, s největší pravděpodobností se správy města ujme David Dinkins.
- (36) Proč muž jako on našel Ježíše **až potom, co skončil** ve vězení? (cnk)
- (37) **Poté, co** důkladně **nastuduje** stohy informací, často usoudí, že potřebuje více údajů.

before	after
<i>před+7</i>	<i>po+6</i>
(ještě) než	za+4
(ještě) dříve, než	(až) když
(ještě) předtím, než	až
<i>v době/období/údobí, než</i>	(až) poté co/kdy/když
	poté až
	(až) potom co/kdy/když

Tabulka 8.4: Přehled forem pro určení TWHEN-before a TWHEN-after

Pro vyjádření významu „předčasnosti“ (subfunktor *before*) se používá předložkový tvar *před+7* (38), závislé klauze jsou uvozeny spojkou *než* (39) a jejími sekundárními variantami jako *ještě než*, *(ještě) dříve než* (40), *(ještě) předtím než* (41), *v době/období/údobí, než* (42).

- (38) **Před odjezdem** řekl generálnímu manažerovi Edmontonu, že chce zvýšit smlouvu.
- (39) **Než zastavil**, zajel rekordní kolo průměrem přes 228 km/h.
- (40) **Dříve, než bude možné** definovat teorie a metody, je třeba poznat skutečnou situaci a úroveň výuky na školách pro sluchově postižené.
- (41) **Předtím, než ustavil** v roce 1990 vlastní firmu Vars, pracoval Jaroslav Přeček v podniku se dvěma stovkami zaměstnanců.
- (42) Bylo to ještě **v době, než se kauza dostala** do médií. (cnk)

8.1.3 Významy „uprostřed“, „začátkem“, „koncem udaného času“

Vedle určení TWHEN-at, která vyjadřují pouhou časovou shodu řídicí události s udaným časem, a to bez zřetele k tomu, zda časová shoda je úplná nebo jen částečná, se v jazyce ustálily také formální prostředky pro explicitní vyjádření toho, se kterou částí udaného času se platnost řídicí události shoduje, tj. zda se „začátkem“ (subfunktor *begin*), „prostředkem“ (*middle*) nebo „koncem udaného času“ (*end*).

Přehled formálních prostředků je uveden v tab. 8.5 (srov. i tab. 5.5 a 5.4 v kap. 5.1). Příklady určení TWHEN-*begin* jsou v (43)-(45), určení TWHEN-*end* je v (45)-(48) a určení TWHEN-*middle* je doloženo v (49) a (50).

- (43) Druhá vlna nastává **začátkem podzimu** a trvá skoro do prosince.
- (44) Zemřel **na začátku července** letošního roku.
- (45) Na tom obrázku působí mladistvě a štíhle, z čehož by se dalo usuzovat na to, že se na cestu vydala po porodu, snad **závěrem podzimu, koncem října, začátkem listopadu**, kde ale nechala kojence?
- (46) V Ostravě bylo **koncem srpna** bez zaměstnání 1254 absolventů.

begin	middle	end
začátkem+2	uprostřed+2	koncem+2
počátkem+2	v(e)prostřed+2	závěrem+2
úvodem+2	(v(e)prostředku+2)	na konci+2
na začátku+2		na sklonku+2
na počátku+2		v závěru+2
v úvodu+2		na závěr+2
na úvod+2		

Tabulka 8.5: Přehled forem pro určení TWHEN-begin, TWHEN-middle a TWHEN-end

- (47) **Na konci** osmdesátých let odborníci odhadovali, že v prostoru českých půd, sklepů a bytů leží hodnota řádově vyjádřitelná v desítkách milionů dolarů.
- (48) **Na sklonku** své kariéry se stal hrajícím trenérem Slušovic.
- (49) Na jednom z mých prvních diplomatických postů, v Peru, **uprostřed nudy** nějakého diplomatického koktejlu, přistoupil ke mně obrovitý tlustý muž v uniformě.
- (50) Ještě **uprostřed** minulého **týdne** jsem si nebyla jistá, zda budu vůbec startovat.

Podle kritérií uvedených v kap. 5.1 považujeme ustrnulé instrumentálové formy *začátkem*, *počátkem*, *úvodem*, *koncem*, *závěrem* za sekundární předložky a na základě dostatečné frekvence a shodného významu přidáváme k těmto formám formy další, méně prepozicionalizované (jako jsou *na začátku+2*, *na konci+2* ap.).⁷²

Nabízí se otázka, zda podobné explicitní významy „začátku“ a „konce“ nerozlišovat také například pro lokalizace „před udaným časem“ a „po udaném čase“. Hierarchie významů je zde však jiná, komplikovanější než u lokalizace „v rámci udaného místa“, kde subfunktory *begin*, *middle* a *end* jsou podmnožinou obecného významu *at*. Sémantika spojení *po začátku+2* není podmnožinou obecného významu *after* vyjádřeného formou *po+6*: tj. platnost vyjádření *po začátku soutěže* (54) není podmnožinou časového úseku vyjádřeného určením *po soutěži*. Podobně časový interval *před koncem tohoto měsíce* (51) není podmnožinou časového intervalu *před tímto měsícem*. Jména *začátek*, *konec* mají v těchto užitích svou lexikální (autosémantickou) platnost, prepozicionalizace těchto výrazů je velmi nízká (srov. (54)). Výrazy *před začátkem*, *před koncem*, *po začátku*, *po konci* ap. v příkladech jako (51)-(54) tedy nepovažujeme za sekundární předložky.

- (51) K rozhodnutí dojde ještě **před koncem** tohoto měsíce.
- (52) Vstupenky jsou k dispozici **před začátkem koncertu** i na místě jeho konání.
- (53) Jde o pozůstatky z doby, kdy tábor **po konci války** provozovala tajná služba.
- (54) **Po** velice zdařilém **začátku soutěže** následoval pád až na současné dvanácté, tedy poslední místo.

⁷² K slovnědruhové charakteristice výrazů *začátkem*, *počátkem*, *koncem* srov. Kroupová (1973).

8.1.4 Význam „během udaného času“

Lokalizaci řídicího děje (stavu, události) do „běhu“ nějakého časového úseku, popřípadě jeho úplné pokrytí, které označujeme subfunktozem *during*, vyjadřují sekundární formy *během+2* ((55)-(57)) a *v průběhu+2* ((58) a (59)). Závislé věty časové s významem *during* jsou připojeny spojkou *zatímco* ((61) a (62)).⁷³ Okrajově užívané ustrnulé instrumentálové formy *průběhem+2* (60) a *postupem+2* vyjadřují vedle lokalice „do běhu trvání“ nějakého časového intervalu, také význam plynulé „postupnosti“ řídicího děje s postupem vyjádřeného časového úseku. Nejčastěji se vyskytují v ustálených spojeních s podstatnými jmény *doba*, *čas*, *léta*. Jinak se tyto formy svými formálními i významovými rysy shodují s předložkami *během+2* a *v průběhu+2*.⁷⁴ Přehled forem pro význam *during* je uveden v tab. 8.6.

during
<i>během+2</i>
<i>v průběhu+2</i>
<i>průběhem+2</i>
<i>postupem+2</i>
<i>zatímco</i>

Tabulka 8.6: Přehled forem pro určení WHEN-during

- (55) Jak se kůže sama obnovuje, vylučuje i barvu a tetováž **během** tří až pěti **let** bledne.
 (56) **Během** čtyř **hodin** spadlo v nejvyšších českých horách 60 mm srážek.
 (57) **Během** našeho asi hodinového **rozhovoru** přišli tři zákazníci.
 (58) **V průběhu** loňského **roku** již úrokové míry klesaly, často velmi prudce.
 (59) Pivo, o jehož názvu by se mělo rozhodnout **v průběhu** tohoto **týdne**, je podle jeho slov vhodné zejména po tělesné námaze.
 (60) **Průběhem let** si začal uvědomovat mamčin vliv a význam. (cnk)
 (61) **Zatímco se** narůžovělí hroši rytmicky **vynořovali a zanořovali**, nejméně dvacetičlenné stádo slonů strnulo v nehybném kruhovém opevnění.
 (62) „Pozor,“ křičel pilot, **zatímco** náš koš **padal** do řeky.

Okolnostní určení vyjádřená těmito formami zdůrazňují, že řídicí událost se lokalizuje „do běhu“ nějakého časového intervalu (udaný čas zde je vždy jistě interval, delší časový úsek, nikoli bod na časové ose), ale nevyjadřuje se počáteční ani konečná mez platnosti. Vlivem charakteru řídicí události může tato událost udaný časový

⁷³ Spojka *zatímco* vyjadřuje vedle časové lokalice také význam konfrontační (př. *Moc kazila, zatímco já se prosazovala pečlivou hrou.*) a v tomto užití je zřejmě frekventovanější.

⁷⁴ Význam forem *během+2*, *v průběhu+2*, *průběhem+2* a *postupem+2* i oprávnění jejich zařazení k sekundárním předložkám popsala Kroupová (1973 a 1967).

interval zcela vyplňovat (srov. (55), (58), zřejmě také (56) a (60)), nebo nastává (neurčitě, i opakovaně) v průběhu celého udaného časového intervalu (srov. (57), (59), (61) a (62)).

8.1.5 Význam „časového rozpětí“

Lokalizaci do „průběhu časového intervalu“ vyjadřuje i forma *přes+4* (srov. tab. 8.7), ale na rozdíl od forem pro subfunktor *during* vyjadřuje předložka *přes+4* význam „časového rozpětí“ se zdůrazněním „průběhu od začátku do konce“. Formy *během+2*, *v průběhu+2* nejsou vždy zaměnitelné předložkou *přes+4*. Významový odstín „časového rozpětí“, který chápeme jako obdobu prostorového významu *across* („dráha z jedné strany na druhou“; viz kap. 7.2.4), odlišujeme samostatnou hodnotou *over*; srov. (63)-(65).⁷⁵

- (63) **Přes léto** jezdí přibližně jednou za měsíc na pár dní domů.
 (64) Přijeli jsme v sobotu večer, byli jsme tam **přes neděli** a pak jsme se vraceli domů.
 (65) Žili tam jenom **přes zimu** a **přes léto** jezdili po světě.

over	distr
<i>přes+4</i>	<i>po+6</i> <i>o+6</i>

Tabulka 8.7: Přehled forem pro určení WHEN-over a WHEN-distr

8.1.6 Časové členění děje

Obdobou významu prostorového členění děje (např. *vysedával po hospodách*; viz kap. 7.2.3) je význam časového členění děje (př. *pracoval po nocích*). Prostorovou i časovou distributivnost (subfunktor *distr*) vyjadřuje předložka *po+6*; časovou distributivnost vyjadřuje také forma *o+6*. Obě formy se při vyjadřování časového členění děje pojí jen s omezeným množstvím pojmenování, která navíc vyžadují plurál (srov. (66)-(68)). Srov. i tab. 8.7.

- (66) Asi byla taky taková noční sůvička jako já, že **po nocích** strašila.
 (67) Zvykne si na život ženy, která chodí **po odpoledních** na kávu s přítelkyněmi? (cnk)
 (68) Téměř třetina kostelních zvonů v Anglii už **o nedělích** nezní.

⁷⁵ K časově měrovému významu formy *přes+4* viz kap. 8.3.

8.1.7 Význam „těsně před udaným časem“ a „ihned po udaném čase“

Zatímco v oblasti lokalizace „v rámci udaného času“ jsme vyčlenili několik dílčích, specifických významů (subfunktoři: *begin, middle, end, during*), okolnostní určení lokalizující do intervalů „před udaným časem“ a „po udaném čase“ tak pestrou škálou jemnějších distinkcí nedisponují (srov. k tomu i příklady (51)-(54) a výklad k nim v kap. 8.1.3). Vyčleňujeme jen dva dílčí významy: „ihned po udaném čase“ (*justafter*) pro „následnost“ a „těsně před udaným časem“ (*justbefore*) pro „předčasnost“. Srov. tab. 8.8.

<i>justbefore</i>	<i>justafter</i>
<i>k+3</i>	<i>jakmile</i>

Tabulka 8.8: Přehled forem pro určení TWHEN-*justbefore* a TWHEN-*justafter*

Speciální časový význam „ihned po udaném čase“ (*justafter*) je podmnožinou významu *after*, zdůrazňuje lokalizaci řídicí události do bezprostřední blízkosti po vyjádřeném časovém intervalu. Tento význam se vyjadřuje podřadící spojkou *jakmile* (srov. (69) a (70)).

- (69) **Jakmile se** potom trochu **uvolnila** situace, tak se navzájem navštěvovaly.
 (70) **Jakmile mě vidí**, najednou notně znervózní.

Pro vyjádření významu „ihned po udaném čase“ by také bylo možné uvažovat o různých sekundárních formách jako (*i*)*ihned po+6* (71), (*i*)*ihned poté, co* (72), *těsně po+6* (73) ad. Tato spojení, ve kterých je význam předložky zpřesněn adverbium, se však zpravidla jako typ sekundárních předložek neuvádí; ani v této monografii proto tyto formy do přehledových tabulek nezahrnujeme.⁷⁶

- (71) Reklamaci doporučujeme uplatnit **ihned po návratu**.
 (72) Strážce, které se obávaly o svůj život, opustily svá místa **ihned poté, co se začaly** ozývat první výkřiky, a skryly se v některém z odlehlých koutů budovy. (cnk)
 (73) Jeden zemřel **těsně po tom, co jsem se narodil**.

Význam „těsně před udaným časem“ (*justbefore*) nemá jednoznačný formální prostředek, jakým je pro význam *justafter* spojka *jakmile*. Explicitně a jednoznačně je možné jej vyjádřit jen výrazy jako *těsně před+7* (74), *těsně předtím, než* (75), které však do přehledových výčtů nezahrnujeme (srov. k tomu pozn. 76).

⁷⁶ Spojení *ihned po+6* je syntakticky odlišné od spojení *spolu s+7* či *úměrně k+3*, která jsou uváděna jako příklady sekundárních předložek vzniklých z adverbii; srov. typ Ap v kap. 5.1. U spojení *ihned po Vánocích, přesně v poledne, poměrně blízko školy, zcela uprostřed místnosti* jde o problematiku modifikování významu předložek měrovými adverbii, kterou v této monografii ponecháváme stranou.

- (74) Němcům se podařilo vyrovnat **těsně před koncem** první třetiny.
 (75) Je to vyfocené **těsně před tím, než zemřela**.

Význam „těsně před udaným časem“ vyjadřuje dále polyfunkční předložka $k+3$ ((76)-(79)), význam této formy je však vágnější: formy $k+3$ a (*těsně*) *před*+7 jsou většinou obtížně zaměnitelné. V některých kontextech (při vyjadřování „lhůty až do udaného času“) se pak význam „těsně před udaným časem“ stýká s významem „dokdy“ (TTILL); srov. (79).⁷⁷

- (76) Stávalo se mi to zvlášť **ke konci** sezony a dost mě to štvalo.
 (77) **K večeru** a po večerech chodila krmit zvířata a byla s nimi ve stáji.
 (78) Už bylo nějak **k půlnoci** a zvoní telefon.
 (79) Vloni **ke stejnému datu** vykázala společnost ztrátu tři miliony korun.

8.1.8 Význam „mimo udaný čas“

Časová určení TWHEN-outside lokalizují řídicí událost mimo udaný čas, nespecifikují rozdíl „před“ – „po“ ani vzdálenost od udaného času. Vyjadřují obecnou lokalizaci kdykoli, v jakémkoli čase s výjimkou lokalizace v rámci udaného času. V tomto významu se používá předložka *mimo*+4; srov. (80)-(82). Srov. i tab. 8.9.

- (80) Zvýšená pozornost je věnována osobám, které chtějí vstoupit do soudní budovy **mimo pracovní dobu**.
 (81) Na programu ČT 2 se **mimo hlavní vysílací čas** objeví informativně-magazínový blok Euronews.
 (82) Byli jsme tam **mimo sezónu**.

8.1.9 Význam „okolo udaného času“

Do skupiny speciálních významů časové lokalizace „mimo rámec udaného času“ patří také lokalizace „v těsné blízkosti udaného času“, a to bez udání, zda se lokalizuje do blízkosti před udaný čas nebo do blízkosti po udaném čase. Význam TWHEN-around se vyjadřuje předložkami *kolem*+2 ((83)-(84)) a *okolo*+2 (85). Srov. tab. 8.9.

Jde o časovou, tj. lineární, variantu prostorového významu *around* (viz kap. 7.3.6), časový význam proto analogicky označujeme jako „v okolí udaného času“, přestože mluvit u času o „okolí“ se bezprostředně nenabízí. Subfunktor *around* vykazuje také styčné (formální i významové) rysy s časově měrovým významem „přibližnosti“ (srov. subfunktor *approx* v kap. 8.3.2).

- (83) Kuvajtského diplomata postřelil včera **kolem půl druhé** v noci neznámý muž.
 (84) Když jsme doma chovávali prasata, tak jsme vždycky **kolem Vánoc** zabíjeli.
 (85) Před měsícem začala firma každý večer **okolo 19.30** podávat večeři.

⁷⁷ Vedle produktivní formy $k+3$ (př. *k ránu*) vyjadřuje význam *just before* také ustálené spojení *nad ránem*.

around	between	outside
kolem+2 okolo+2	mezi+7	mimo+4

Tabulka 8.9: Formy pro určení TWHEN-around, TWHEN-between a TWHEN-outside

8.1.10 Význam „mezi dvěma udanými časy“

Mimo hlavní triádu časových významů, tj. mimo rozdělení času na předčasnost - současnost - následnost, leží (vedle výše popsaných významů around a outside) i časová lokalizace „mezi dvěma udanými časy“, kterou značíme subfunktozem between. Význam between je kombinací významů before a after. Určení TWHEN-between vyjadřuje lokalizaci „po jednom udaném čase“ a zároveň „před jiným udaným časem“. Pro tento význam se používá předložka *mezi+7* (srov. (86)-(88) a tab. 8.9).

V kap. 7.3.2 jsme popsali konkurenci významů prostorové lokalizace „mezi dvěma místy“ a „v rámci jednoho udaného místa“. K podobnému překrývání významů dochází i v případě užití předložky *mezi+7* v časovém významu. Srov. př. (86), ve kterém lze výraz *mezi prací* nahradit odpovídajícím tvarem ve smyslu TWHEN-at (*při práci*). Záměna forem a konkurence významů at a between je však způsobena povahou podstatného jména užitého k vyjádření času (segmentované, nekompaktní časové období); předložku *mezi+7* nelze považovat za prostředek k vyjádření významu at. U lineární časové lokalizace také nevyčleňujeme význam among („mezi více udanými časy“), který z principu u lineární časové lokalizace není možný.

- (86) Je to vyfocené v místnosti, ve které jsme odpočívali **mezi prací**.
 (87) Měl jsem **mezi** internačním **táborem** a **zaměstnáním** 24 hodin volna.
 (88) Pan doktor, přestože **mezi** inkasovanými **úder**y ztrácel vědomí, nakonec vyvázl.

8.2 Specifická časová určení (varianty významu „kdy“)

Vedle centrálního časového určení TWHEN rozlišujeme speciální typy časových určení, které odpovídají na varianty základní otázky „kdy“. Jde o dvě skupiny určení:

- časová určení odpovídající na otázky „odkdy“ (TSIN) a „dokdy“ (TTILL),
- časová určení odpovídající na otázky „ze kdy“ (TFRWH) a „na kdy“ (TOWH).

Specifičnost těchto určení spočívá v tom, že se mohou kombinovat se základním časovým významem „kdy“ (TWHEN), protože primárně časově nelokalizují řídicí děj jako celek, ale buď některý z jeho participantů, nebo nějaký stav z řídicího děje vyplývající. Srov. (89), kde se určení TSIN a TTILL kombinuje s TWHEN, a př. (90), kde je ve větě zároveň určení TOWH a TWHEN.

- (89) Loni vyřídila ČOI přes 5000 stížností, **letos od ledna do července** už víc než 4 tisíce.
 (90) Občanský soudní spor u pražského Městského soudu byl **včera** odročen **na neurčito**.

8.2.1 Určení „odkdy“ (TSIN) a „dokdy“ (TTILL)

Vyjádření hranice, „odkdy“ („počátek platnosti děje“) a „dokdy“ („konec platnosti“) řídící děj platí, označujeme jako určení TSIN a TTILL. Ve významu těchto určení je vedle vlastní časové lokalizace obsažena i časově měrová sémantika: jsou-li ve větě obě určení přítomna najednou, vyjadřují délku trvání.

TSIN	TTILL
<i>od+2</i>	<i>do+2</i>
<i>počínaje+7</i>	<i>konče+7</i>
<i>od doby+2</i>	<i>do doby+2</i>
<i>od doby, kdy/když/co</i>	<i>do doby, kdy/když/než/co</i>
<i>co</i>	<i>než</i>
	<i>dokud ne</i>

Tabulka 8.10: Přehled forem pro určení TSIN a TTILL

Formy, kterými se časová určení TSIN a TTILL vyjadřují, jsou uvedeny v tab. 8.10. Vedle primárních předložek *od+2* pro význam TSIN (91) a *do+2* pro význam TTILL (96) se oba významy vyjadřují sekundárními formami. Pro určení TSIN se dále užívají sekundární formy: *počínaje+7* (92), *od doby+2* (93), *od doby, kdy/když/co* (94) a hovorová spojka *co* (95). Určení TTILL se vyjadřuje pomocí forem: *konče+7* (97), *do doby+2* (98), *do doby, kdy/než/co* (99). Význam TTILL vyjadřují dále klauze připojené spojkami *než* (100) a *dokud ne* (101).

- (91) **Od roku** 1985 vyhrával závody na všech ME, MS i olympijských hrách.
- (92) **Počínaje rokem** 1980 odvětví prožilo šest prosperujících let, od 1986 prodej chřadne.
- (93) Zná mě odmalička, a zná i Omida **od doby** jeho **dětství**, nicméně přesto mě zahrne spoustou otázek, které mi dosud nikdy nepoložil. (cnk)
- (94) **Od doby, kdy** tento program **začal**, má paní Vidusová při jedné návštěvě 15 klientů.
- (95) **Co** manžel **zemřel**, nedělám vůbec žádnou vánoční výzdobu.
- (96) Je neuvěřitelné, jak málo bylo **do dneška** vykonáno.
- (97) Je však nutné upozornit, že **konče** 1. **čtvrtletím** roku 2012 se zkrátí lhůta. (cnk)
- (98) Nic dalšího se již na oddělení do 17.07, tedy **do doby střídání**, nestalo.
- (99) Vyrovnávací dávka není časově omezena, platí **do doby, než** rada **rozhodne** jinak.
- (100) Chtěla jsem to ještě vidět, **než umřu**.
- (101) **Dokud** dům **neopraví**, musí čekat v ubytovně.

U určení s funktoři TSIN a TTILL nezavádíme žádné subfunktoři. Př. (102)-(105) však ukazují, že pokud bychom uvažovali o sekundárních formách *do začátku+2*, *do počátku+2*, *do konce+2*, *od začátku+2*, *od konce+2*, bylo by i u těchto časových určení možné rozlišovat subfunktoři *begin* a *end*.

- (102) **Od konce války** prožívali vojáci hubená léta.
 (103) Každý den **od konce května do počátku října** jsme chodily plavat.
 (104) Naše termínované štěstí trvalo až **do začátku léta**.
 (105) Flotila obchodních lodí **od začátku století** nepřetržitě sílila, až se zdvojnásobila.

8.2.2 Určení „ze kdy“ (TFRWH) a „na kdy“ (TOWH)

Okolnostní určení, která odpovídají na otázky „ze kdy“ (TFRWH) a „na kdy“ (TOWH), představují další speciální časová určení doplňující základní význam „kdy“. Jejich specifičnost spočívá v tom, že primárně časově nelokalizují řídicí děj, ale některý z jeho participantů (srov. (106), (109), (110)). Jako doplnění slovesa jsou určení TFRWH a TOWH často valenční (např. u sloves *přeložit*, *odložit* (108)), jen určení TFRWH pak u slovesa *pocházet* (107)) nebo jde o určení v daném kontextu typická; srov. (111), (113).

TFRWH	TOWH
z+2	na+4
z <i>doby</i> +2	na <i>dobu</i> +2
z <i>doby</i> , <i>kdy</i> / <i>když</i> / <i>co</i>	na <i>dobu</i> , <i>kdy</i> / <i>když</i> / <i>až</i> / <i>co</i> pro+4

Tabulka 8.11: Přehled forem pro určení TFRWH a TOWH

Určení TFRWH a TOWH se formálně vyjadřují předložkovými pády z+2 (určení TFRWH, (106)-(108)) a na+4 (určení TOWH, (108), (111)) a dále sekundárními formami se slovesem *doba*: z *doby*+2 (109), z *doby*, *kdy*/*když*/*co* (110) pro TFRWH a na *dobu*+2 (112), na *dobu*, *kdy*/*až*/*co* ((113) a (114)) pro TOWH. Srov. tab. 8.11.

- (106) Ptají se vás teď vaše děti na vaše zážitky **z mládí**?
 (107) První doložený záznam o ní pochází **z roku** 1595, takže by letos měla být jubilejní.
 (108) Den plánovaného útoku odložil **z 25. srpna na 1. září**.
 (109) Pryč s dávno opotřebovanými, užvaněnými postavami **z doby romantismu**. (cnk)
 (110) Občas pustili i píseň **z doby, kdy** mu **bylo** dvacet. (cnk)
 (111) Derby je vypsáno **na 3. září**.
 (112) Mohli ho **na dobu procesu** přeložit, aby mu usnadnili ty útrapy.
 (113) Doporučuji, abychom ho **na dobu, kdy bude** zrak definitivně **ztráct**, hospitalizovali u nás na klinice.
 (114) Možná by si měl takovéto úvahy ponechat **na dobu, až** k tomu **dojde**. (cnk)

Při popisu závislých klauzí s prostorovou sémantikou v kap. 7.5 jsme poukázali na různé významové rozdíly v lokalizaci tzv. odkazovacího (uvozovacího) slova a samotné závislé klauze. I při vyjadřování času najdeme obdobné konstrukce. Srov. (115), kde výraz *na dobu* v řídicí klauzi nese význam určení TOWH („na kdy“), ale zá-

vislá klauze uvozená spojkou *než* má význam určení TTILL („dokdy“). Ve spojení *na dobu, než* proto také předložková skupina *na dobu* není součástí spojovacího výrazu, ale plní funkci okolnostního určení TOWH, které je rozvíto okolnostním určením s významem TTILL.⁷⁸

(115) Neměly kam jít, a tak se **na dobu, než porodí**, nastěhovaly sem. (cnk)

U určení s funktoři TFRWH a TOWH nezavádíme žádné subfunktoři. Př. (116)-(119) však ukazují, že pokud bychom uvažovali o sekundárních formách *ze začátku+2*, *z počátku+2*, *z konce+2*, *na začátek+2*, *na konec+2*, bylo by i u těchto časových určení možné rozlišovat subfunktoři *begin* a *end*.

(116) Další podobná operace je plánována **na začátek příštího roku** a provedou ji lékaři Fakultní nemocnice Motol.

(117) Podrbe se na hlavě a hádá, že budova je **ze začátku sedmdesátých let**.

(118) Křtiny včlat, která se mají čile k světu, jsou naplánované **na konec července**. (cnk)

(119) Požíval se na psací stůl, na němž se hromadily směnky, faktury a účetní uzávěrky **z konce měsíce**. (cnk)

Vedle určení TOWH, které odpovídá na otázku „na kdy“, registrujeme obdobné určení vyjádřené formou *pro+4*, které k významu „na kdy“ přidává význam účelu nebo prospěchu (srov. (120) a (121)). Tento význam „pro kdy“ volně zahrnujeme pod funktoři TOWH.

(120) Navíc má Aero sjednány kontrakty **pro následující léta**.

(121) Získají tak trochu peněz do kasičky **pro okamžik**, kdy budou chtít něco podniknout.

8.3 Durativní určení: „(za) jak dlouho“ (THL) a „na jak dlouho“ (TFHL)

Ze skupiny vlastních časových určení se vydělují časová určení vyjadřující délku trvání (a frekvenci, viz dále v kap. 8.4). Durativní určení neodpovídají na otázku „kdy“ (a její varianty), ale vyjadřují význam „jak dlouho“ (s variantou „za jak dlouho“) a význam „na jak dlouho“.

Významy „jak dlouho“ a „za jak dlouho“ souvisejí s gramatickou kategorií vidu: kombinace durativního určení a predikátu s nedokonavým aspektem vede k interpretaci „jak dlouho“, zatímco durativní určení ve spojení s dokonavým slovesem nese význam „za jak dlouho“ (srov. (122) a (123)). Vzhledem k tomu, že interpretace významu vychází z gramatických podmínek, označujeme tyto dva významy pouze

⁷⁸ Ukazuje se, že spojovací výrazy *kdy*, *když*, případně *co* v kombinaci s předložkovou frází *na dobu*, *z doby*, *do doby* ap. jsou významově neutrální, kdežto spojky *než*, *dokud*, *až* mohou mít jinou sémantiku, než má předložková skupina: například v kombinaci *do doby, než* spojka *než* nový význam nepřináší, sekundární forma *do doby, než* je zaměnitelná prostým *než* bez ztráty významu (funktoři TTILL). Naproti tomu ve spojení *na dobu, než* je sémantika předložkového spojení *na dobu* a spojky *než* rozdílná, záměnou celého spojení *na dobu, než* pouhým *než* dojde ke ztrátě významu „na kdy“ (TOWH) a vyjádří se jen význam „dokdy“ (TTILL).

jedním funktozem THL (více argumentů viz Panevová a kol. (1971, s. 71) a Panevová (1980, s. 142n.)). Durativní určení s významem „na jak dlouho“ je kompatibilní s oběma slovesnými vidy (srov. (124) a (125)) a představuje samostatné určení s funktozem TFHL.

- (122) Předtím jsem asi **rok** dělal topiče.
- (123) Kolik uděláte vína **za rok**?
- (124) Každý rok se někam **na týden** vyjede.
- (125) Jela jsem **na týden** s nimi do Krkonoš na Špindlerovu chatu.

Durativní významy se vyjadřují polyfunkčními primárními předložkami a některé příklady mohou být co do výkladu významu homonymní s vlastními časovými určeními, přičemž nemáme žádné obecné pravidlo pro řešení této nejednoznačnosti. Srov. příklady (126) a (127) s formou *za+4*. V (126) výraz *za hodinu* znamená „jak dlouho něco trvalo“, tj. durativní určení s funktozem THL, kdežto v příkladu (127) znamená stejný výraz „po jaké době se něco stane“ / „po jak dlouhé době se něco stane“, což je varianta otázky „kdy se něco stane“ a výraz *za hodinu* je tedy interpretován jako určení TWHEN-after.

- (126) Ale jasně jsem vám říkal, že **za hodinu** to neudělám.
- (127) Asi **za hodinu** pyrotechnik konstatoval, že bomba se v objektu nenachází.

8.3.1 Vyjadřování „přesné doby trvání“

Durativní určení závislé na nedokonavém slovese (ve významu „jak dlouho“ (THL)) se vyjadřuje bezpředložkovým akuzativem (128), formou *po+4* (130), zřídka také bezpředložkovým instrumentálem (131). Ve větách s dokonavým slovesem se určení THL vyjadřuje předložkovým spojením *za+4* (129). Doba trvání s významem „na jak dlouho“ (TFHL) se vyjadřuje formou *na+4* (132).

Podstatné jméno vyjadřující trvání (př. *hodina, den, rok*) se často spojuje s kvantitativním údajem, s číslovkou vyjadřující počet časových jednotek (srov. (129), (131), (132)) nebo s přídavným jménem *celý* (př. (130)). Pokud je určení s významem THL vyjádřeno bezpředložkovým instrumentálem, je rozvíten nějakým takovým atributem nezbytné; srov. př. (131).

- (128) Náš reportér pracoval **měsíc** v týdeníku Les Affaires.
- (129) **Za tři měsíce** jsem se tam úplně uzdravila.
- (130) Bifenyly byly v mléce **po celý rok** pod limitem.
- (131) Problém se řeší údajně již třetím **rokem**.
- (132) Tento druh práce je minimálně **na tři měsíce** a maximálně **na dva roky**.

Subfunktor	Význam	Forma	Příklad
exact	„přesná doba trvání“	<i>Akuz/za+4</i> <i>po+4</i> <i>Instr</i>	<i>(za) celou hodinu</i> <i>po celou hodinu</i> <i>třetím rokem</i>
approx	„přibližná doba trvání“	<i>kolem+2</i> <i>okolo+2</i>	<i>kolem dvou hodin</i> <i>okolo dvou hodin</i>
more	„trvání delší“	<i>přes+4</i> <i>nad+4</i>	<i>přes hodinu</i> <i>nad hodinu</i>
moreincl	„trvání stejné nebo delší“	<i>od+2</i>	<i>od dvou hodin</i>
less	„trvání kratší“	<i>pod+4</i>	<i>pod hodinu</i>
lessincl	„trvání stejné nebo kratší“	<i>do+2</i>	<i>do hodiny</i>

Tabulka 8.12: Přehled subfunktorů pro durativní určení THL

8.3.2 Vyjadřování „přibližné doby trvání“

Určení THL nemusí vyjadřovat jen přesnou dobu trvání, doba trvání může být modifikována dalšími sémantickými rysy. Je možné vyjádřit „přibližnou dobu trvání“ (a to formou *kolem+2* a *okolo+2*; (133)), „trvání kratší než zadaný interval“ (formou *pod+4*, (134)), „dobu trvání delší než zadaný interval“ (*nad+4* a *přes+4*; (135)), „dobu trvání stejnou nebo menší než zadaný interval“ (*do+2*, (136), (137)) a „dobu trvání stejnou nebo delší než zadaný interval“ (*od+2*, (137)). Tyto modifikace jsou zachyceny subfunktory: *approx*, *more*, *less*, *lessincl* a *moreincl*. Pokud je vyjádřena přesná doba trvání (viz výše 8.3.1), nese určení THL subfunktor *exact*. Přehled významů a forem durativního určení THL je uveden v tab. 8.12.⁷⁹ U funktoři TFHL neregistrujeme podobné příznakové významy, které by modifikovaly význam „na jak dlouho“; určení TFHL se proto na subfunktory nedělí.

- (133) Kamiony čekají na celní odbavení **kolem** dvaceti **hodin**.
 (134) Je prakticky jediným vytrvalcem, který plave tuto trať stabilně **pod 15 minut**.
 (135) Už **přes dva roky** mě přemlouval, abych sem přijela hrát.
 (136) Toto manželství se nevyvedlo a **do roka** se rozvedla.
 (137) Trvá to **od dvou do pěti dnů**.

⁷⁹ Formy i dílčí časově měrové významy (*exact*, *approx*, *more*, *less*, *lessincl* a *moreincl*) jsou společné pro vyjadřování jakékoli míry; tj. např. při vyjadřování vzdálenosti (př. *Vojáci jsou vzdáleni tři kilometry od hranic.*), váhy (př. *Bedna váží přes pětadvacet kilo.*) a jiné míry (př. *Roční nárůst hrubého domácího produktu spadl pod 5 %.*). Časová a jiná míra se vedle zde uvedených forem (*přes+4*, *kolem+2*, *pod+4* ad.) vyjadřuje také konstrukčně pomocí srovnání (př. *více než dva roky*, *méně než dva roky*) nebo lexikálně pomocí adverbii (př. *asi dva roky*, *přibližně dva roky*, *maximálně dva roky*, *minimálně dva roky*).

8.4 Frekvenční určení: „jak často“ (TH0)

Druhou skupinu časově měrových okolnostních určení představují okolnostní určení frekvenční, která nesou funktor TH0. Vyjadřují řadu různých frekvenčních charakteristik, které odlišujeme subfunktory (srov. tab. 8.13). Frekvenční časová určení vyjadřují:

- že se řídicí událost, děj či stav opakuje a jak často nebo jak pravidelně se řídicí událost opakuje (subfunktory *iter*),
- střídavou, přerušovanou platnost děje (subfunktory *skip*),
- kolikrát se řídicí děj opakuje (subfunktory *times1*),
- pokolikáté se řídicí děj se opakuje (subfunktory *times2*).

Subfunktory	Význam	Příklad
iter	„jak často“	<i>každý rok</i>
skip	„střídavé opakování“	<i>ob den</i>
times1	„kolikrát“	<i>pětkrát</i>
times2	„pokolikáté“	<i>popáté</i>

Tabulka 8.13: Přehled subfunktorů pro frekvenční určení TH0

Základním formálním prostředkem pro vyjádření opakování děje (*iter*) je iterační forma slovesa. Prostřednictvím okolnostních určení je pak možné vyjádřit nejen opakování děje, ale také frekvenci tohoto opakování. Frekvenční časová určení se vyjadřují poměrně komplikovanými formálními prostředky. Jedná se o spojení předložkových a bezpředložkových pádů se zájmenem *každý* a/nebo řadovými číslovkami vyjadřujícími přesnou četnost opakování; např. *každý* + (číslovka) + *Akuz* ((138) a (139)); *každý* + (číslovka) + *Instr* (140); *co* + *Akuz* ((141) a (142)); *Akuz* + *od* + *Gen* (143). Přehled forem je uveden v tab. 8.14.

Předložková skupina *ob+4* explicitně vyjadřuje střídavé opakování, např. *každý druhý den*, tj. pravidelné a opakované přeskočení nějakého časového intervalu (144). Tento specifický význam opakování (který je podmnožinou významu *iter*), označujeme subfunktorem *skip* (srov. obdobné prostorové určení v kap. 7.3.6).

(138) Pak jsem točil **každý rok** film.

(139) Kdo se rozhodl, nemůže se zlobit, že **každý druhý den** čte o sobě nějaký nesmysl.

(140) Prakticky jsem jezdila na tábory **každým rokem**.

(141) **Týden co týden** se na této stránce budeme zabývat tím, co se ve vysílání TABU už takříkajíc nestihlo.

(142) **Co týden** je plno práce, aby ta zahrádka vypadala aspoň trošičku k světu.

(143) V této vrstvě je nad Antarktidou díra, která se **rok od roku** zvětšuje.

(144) Prakticky **ob den** s těmi výrobky jezdím na tu výstavu.

iter	skip	times1	times2
<i>každý</i> + (číslovka) + <i>Akuz</i>	<i>ob+4</i>	Adverbium	Adverbium
<i>každý</i> + (číslovka) + <i>Instr</i>		číslovka + <i>-krát</i>	<i>po-</i> + číslovka
<i>každý</i> + (číslovka) + <i>Gen</i> (<i>Akuz</i>) + <i>co</i> + <i>Akuz</i> <i>Akuz</i> + <i>od</i> + <i>Gen</i>			

Tabulka 8.14: Přehled formálních realizací pro frekvenční určení TH0-iter

Význam „kolikrát se událost opakuje“ (*times1*) se vyjadřuje příslovci s příponou *-krát* (145) a příslovcem *jednou*. Význam „pokolikáté se událost opakuje“ (*times2*) se vyjadřuje příslovci složenými z předpony *po-* a řadové číslovky (146) nebo příslovcem *prvně*. Pro význam „potřetí“ existuje také výraz *do třetice* (147).

- (145) S manželkou jsme celkem **pětkrát** změnili bydliště.
 (146) O volně pojaté zmapování současného stavu české opery se již **podruhé** pokusil Festival českého hudebního divadla.
 (147) **Do třetice** parlament zhřešil tím, že v novele zákona o spotřebních daních umožnil nemalé daňové úniky.

8.5 Složitá časová určení

Potřeba vyjádřit vlastní časovou lokalizaci děje (tj. „kdy“ se děj odehrává) a zároveň nějakou jeho časově měrovou charakteristiku („jak dlouho“, „jak často“) vede ke kombinaci různých významů a forem. Řídící děje mohou být determinovány složitými časovými určeními, ve kterých je vyjádřeno několik časových charakteristik najednou (srov. (148)). V některých případech může být poměrně obtížné určit, která složka určení vyjadřuje který dílčí význam. Příklady některých kombinovaných časových určení zde uvádíme.

- (148) Vloni jsem se dočetl, že sem jezdí **každý rok vždycky na květen**.

Význam „jak často“ – „kdy“. Pokud se adjektivum *každý* spojuje s podstatným jménem vyjadřujícím konkrétní část dne, týdne, konkrétní měsíc ap. (např. *každý pátek*, *každé ráno*, *každé jaro*), pak takové časové určení současně vyjadřuje význam „jak často se opakuje řídící děj“ (TH0-iter) a „kdy se řídící děj odehrává“ (TWHEN); srov. (149)). Iterativita je primárně vyjádřena adjektivem *každý*. Význam „kdy“ je nesen příslušnou předložkovou nebo bezpředložkovou skupinou, která může vyjadřovat i specifické dílčí významy (subfunktory) určení TWHEN; srov. (150), kde je vedle významu TH0 vyjádřen také význam TWHEN-after. Kombinace významů „jak často“ – „kdy“ nastává i ve spojení adverbii *pokaždé*, *vždycky*, *občas* s časovým určením TWHEN (srov. (151) a (152), kde je časové určení vyjádřeno závislou klauzí).

Význam „jak často“ – „odkdy/dokdy/ze kdy/na kdy“. Význam „jak často“ (funkce TH0-iter) se může pojit i se specifickými časovými určeními, tj. s významy „odkdy“ (TSIN), „dokdy“ (TTILL), „ze kdy“ (TFRWH) a „na kdy“ (T0WH); srov. spojení s T0WH (význam „jak často“ – „na kdy“) v (153).

Význam „jak dlouho“ – „kdy“. Pokud se adjektivum *celý* kombinuje s podstatným jménem vyjadřujícím konkrétní část dne, týdne, konkrétní měsíc ap. (např. *celý pátek*, *celé ráno*, *celé jaro*), pak takové časové určení současně vyjadřuje „jak dlouho řídící děj trvá“ (THL) a „kdy se řídící děj odehrává“ (TWHEN); srov. (154)). Durativní význam je primárně vyjádřen adjektivem *celý*. Význam „kdy“ je nesen příslušnou předložkovou nebo bezpředložkovou skupinou, která může vyjadřovat i specifické dílčí významy (subfunktory) určení TWHEN.

Význam „na jak dlouho“ – „na kdy“. Významy „na jak dlouho“ (TFHL) a „na kdy“ (T0WH) se vyjadřují stejnou předložkovou skupinou *na+4* a oba významy jsou proto v některých případech od sebe obtížně oddělitelné. Pokud je jménem v akuzativu vyjádřen konkrétní den, jeho část, konkrétní měsíc, konkrétní časový úsek, pak určení má význam T0WH (155). Vyjadřuje-li jméno jen délku trvání, pak určení nese význam TFHL (156). Oba významy jsou vyjádřeny v (157), význam TFHL nese adjektivum *celý* a význam T0WH předložková skupina.

- (149) V Tatřech se bude od září **každý pátek** odpočívat.
- (150) **Po každých dvou kolech** následuje šestitýdenní pauza.
- (151) **Vždycky k večeru** to náramně voní.
- (152) Jeden z pracovníků, který už je od roku 1968 v Americe, **vždycky, když tam přijedeme**, vykládá takovou historku.
- (153) Dědeček za ní **vždycky na neděli** dojížděl.
- (154) **Celý minulý týden** se diskutovalo o zákonu o konkursu a vyrovnání.
- (155) Tatínek **vždycky přijížděl na neděli**.
- (156) Přijdou tak **na den** a večer chtějí domů.
- (157) Znovu se může do lesa i na Českolipsku, kde původně vyhlásil Okresní úřad zákaz vstupu do lesa **na celý srpen**.
- (158) Tak **dvakrát za týden** tam jdu vybrat poštu.
- (159) **Několikrát do roka** se v hlavním městě uskutečňují i sezónní trhy.
- (160) **Dvakrát během dvou týdnů** porazil burzu rozpad nepravidelného odkupování společnosti UAL.
- (161) **Po šesté v šesti letech** má společnost Continental Airlines nového staršího vedoucího pracovníka.
- (162) Blšany už **počtvrté v této sezoně** remizovaly.
- (163) Osmadvacetiletý hráč tak **prvně od roku 1986** nesplnil své sezonní penzum.

Význam „kolikrát“ – „(za) jak dlouho“. Komplexní časová určení, která spojují určení nesoucí význam „kolikrát“ (TH0-times1) a předložkovou skupinu s významem „(za) jak dlouho“ (THL), jako celek odpovídají na otázku „jak často“; srov. (158) a (159).

Význam „kolikrát“ – „kdy“. Příklad, kdy se adverbium vyjadřující význam „kolikrát“ (TH0-times1) kombinuje s vlastním časovým určením, uvádíme v (160), kde je význam TH0-times1 spojen s určením TWHEN-during.

Význam „pokolikáté“ – „(za) jak dlouho“. Komplexní časové určení, které spojuje určení s významem „pokolikáté“ (TH0-times2) a předložkovou skupinu s významem „(za) jak dlouho“ (THL) je uvedeno v (161).

Význam „pokolikáté“ – „kdy/odkdy/dokdy“. Spojení frekvenčního časového významu „pokolikáté“ (TH0-times2) s vlastním časovým určením (TWHEN, TSIN nebo TTILL) uvádíme v (162), kde se význam „pokolikáté“ (TH0-times2) kombinuje s významem „kdy“ (TWHEN). Kombinace „pokolikáté“ (TH0-times2) – „odkdy“ (TSIN) je doložena v (163).

Případové studie

9

Vyjadřování prostorových určení v textu psaném a mluveném

V této kapitole předkládáme případovou studii, která se zaměřuje na analýzu rozdílů ve formách a funkcích okolnostních určení v komunikátu psaném a mluveném. Využíváme materiálu databáze ForFun, která obsahuje jak texty psané, tak mluvené (viz 1.3). Naše porovnání omezujeme na okolnostní určení prostorová a zaměřujeme se na tři základní formální realizace prostorových určení: adverbium, závislou klauzi a předložkový pád. Pro každou formální realizaci popisujeme příznačné rysy, které jsme pro mluvený komunikát v jazykovém materiálu vyzorovali. Konstatujeme vysokou frekvenci zájmených prostorových adverbií (kap. 9.1), u určení vyjádřených závislou klauzí popisujeme polyfunkčnost spojovacích prostředků a (ne)vyjadřování explicitních vztahů mezi klauzemi (kap. 9.2) a pro určení předložková poukazujeme na významovou zatíženost primárních předložek (kap. 9.3).

9.1 Výrazná převaha zájmených adverbií v mluveném textu

Přehled nejčtetnějších forem pro prostorová určení v psaném a mluveném komunikátu je uveden v tab. 9.1.⁸⁰ Tabulka ukazuje, že skladba nejčtetnějších forem je v obou komunikátech podobná. Z tabulky je též patrná výrazná převaha adverbií v mluveném textu. Plnovýznamových adverbií s prostorovým významem je omezené množství (např. *doma, domů, venku, ven*); prostorová adverbia jsou především adverbia zájmená, nejvyšší frekvenci pak v textu mají adverbia ukazovací (*tady, tam, tamhle*) a tázací (*kde, kam*). Převaha zájmených adverbií v mluveném komunikátu není překvapivá, uvážíme-li, že k základním charakteristikám mluveného komunikátu (srov. heslo *Projevy mluvené a psané* v Novém encyklopedickém slovníku češtiny; Karlík a kol., 2016, s. 1423n.) patří silná vazba na situaci a s tím související vysoká frekvence deiktických slov. Četnost tázacích adverbií pak plyne z dialogického charakteru komunikátu.⁸¹

⁸⁰ Pro zjištěné formy je vždy uveden skutečný počet výskytů v daném komunikátu a v dalším sloupci pak procentuální zastoupení v rámci daného určení.

⁸¹ Užívání deiktických slov v mluveném projevu se v české lingvistice věnovala značná pozornost, první kratičká studie pochází od Mathesia (1926) a je následována dalšími (Těšitelová, 1987; Hirschová, 1988, 2013; Uhlířová, 1992; Schneiderová, 1993; Štícha, 1999; na Slovensku Bodnárová, 2012, 2013, 2014); funkcemi zájmena *ten* se ve svých člancích zabývá též Berger (1994, 2008). Ucelený pohled shrnující i zahraniční přístupy přináší Hoffmannová (2014). Hlavní pozornost byla věnována zájmenu *ten*. Adverbiální zájmené výrazy jsou uváděny a zmiňovány okrajově.

	psaný text		mluvený text		
LOC	13825	100	27972	100	
<i>v+6</i>	7093	51	<i>adv</i>	13427	48
<i>na+6</i>	2428	18	<i>v+6</i>	6184	22
<i>adv</i>	1564	11	<i>na+6</i>	4464	16
<i>u+2</i>	793	6	<i>u+2</i>	1331	5
DIR3	4983	100	13444	100	
<i>do+2</i>	2034	41	<i>do+2</i>	3604	27
<i>na+4</i>	816	16	<i>adv</i>	3371	25
<i>k+3</i>	550	11	<i>na+4</i>	1454	11
<i>adv</i>	368	7	<i>k+3</i>	801	6
DIR1	2259	100	3225	100	
<i>z+2</i>	1283	57	<i>z+2</i>	1563	48
<i>od+2</i>	88	4	<i>adv</i>	407	13
<i>adv</i>	61	3	<i>od+2</i>	151	5
DIR2	1275	100	652	100	
<i>Instr</i>	162	13	<i>po+6</i>	234	37
<i>přes+4</i>	62	5	<i>přes+4</i>	139	21
<i>po+6</i>	39	3	<i>Instr</i>	96	15
<i>adv</i>	13	1	<i>adv</i>	49	8

Tabulka 9.1: Formy prostorových určení v psaném a mluveném textu

Z analýzy materiálu vyplývá, že funkce, které v mluveném projevu plní adverbialní zájmenné výrazy, jsou podobné těm, které byly zjištěny pro jiná deiktická slova (například pro zájmeno *ten*). Uvádíme zde přehled funkcí zájmenných adverbii podle přehledu podaného Hoffmannovou (2014), který zjednodušíme v oblasti pragmatických funkcí, neboť se zdá, že adverbialní *tam* a *tady* nevyjadřuje všechny významové nuance popsané pro ukazovací zájmeno *ten*. Adverbialní zájmenné výrazy pro vyjadřování prostorových vztahů plní v mluveném komunikátu následující funkce:

– funkce deiktické

- situační deixe (ukazování, exofora), (1),⁸²
- vnitrotextové odkazování (anaforické a kataforické), (2),
- mentální deixe (odkazování ke společným znalostem, vzpomínkám), (3),

⁸² Nad doslovně přepsanými dialogy byla v korpusu PDTSC (1.2.2) provedena tzv. rekonstrukce standardizovaného textu (Hajič a kol., 2008; Mikulová a Uřešová, 2008). Domníváme se, že formální ztvárnění větných členů je možné studovat i ve standardizované podobě textu (která je v databázi ForFun). Přesto formy a funkce okolnostních určení v mluveném textu zde ilustrujeme i příklady v původní nerekonstruované podobě (tyto příklady jsou označeny písmenem *m* v závorce za příkladem). Všechny příklady v této studii jsou z korpusu PDTSC.

– funkce pragmatické

- funkce expresivní, emocionální, intenzifikační, (4),
 - funkce výplňková, konstrukční, (5).
- (1) (*ukazuje na fotografii*) to je ještě právě barák nedodělanej, **tady** je to vidět prostě, že jsou tam, ta hradba taková jenom kůly, a ohro oplet ohražený pletivem (m)
 - (2) já jsem chodila na ekonomickou školu, která byla na Vinohradské ulici, ta škola ekonomická je **tam** dodnes, na rohu (m)
 - (3) (*jak se vlastně chytí taková velká ryba?*) musí bejt u toho vytrvalost, protože jestli si, když si někdo myslí, že **tám** přijde, a že nadhodí a hned mu veme ryba tak to je mylná mýlka prostě (m)
 - (4) (*koho vezete v kočárku*) tak **tady, tady, tady, tady, tady**, jó tak to už je vnouče, to už je vnouče, no jo, a to je první vnouče, to je právě Martinka, ano, Martinka (m)
 - (5) to byla plná tělocvična, lidi **tam**, lidi **tam** fandili, to bylo nádherná doba (m)

Zájmenná adverbia nejsou specifikem mluveného textu sama o sobě, specifikem mluveného textu je jejich četnost, nárůst exoforického (situačního) odkazování oproti vnitrotextovému. Vnitrotextová deixe v mluveném komunikátu je často redundantní a užití deiktických výrazů má spíše funkce pragmatické, jejichž nárůst je pro mluvený projev též charakteristický (srov. dialog v příkladu (6), kde opakování adverbia *tam* má spíše funkci výplňkovou, konstrukční než deiktickou).

- (6) A: v šestapadesátym roce jsme začli jezdit na Šumavu s lyžema
 B: jak často jste tam jezdili
 A: často každou sobotu, neděli, prázdniny, svátky prostě, protože jsme **tam** měli i bydlení, ten Prazdroj, to závodní družstvo **tam** mělo svou chalupu, takže **tam** jsme měli nocleh takže jsme vlastně byli takhle zajištěný, jídlo se vozilo s sebou, a byli jsme **tam** každou sobotu, neděli (m)

9.1.1 Komplexní prostorová demonstrativa

Jako příznačný jev mluveného komunikátu se ve zkoumaném materiálu jeví spojení ukazovacího adverbia s plnovýznamovým okolnostním určením místa. Hirschová v Novém encyklopedickém slovníku češtiny píše, že ukazovací zájmena se spojují s plnovýznamovými výrazy „*aby identifikace komponentu aktuální komunikační situace byla co nejexplicitnější*“ (Karlík a kol., 2016, s. 299), a uvádí klasické příklady s demonstrativem *ten* (př. *ty kleště, tento dům*). Zdá se, že v širším pojetí tato tzv. komplexní demonstrativa nejsou omezena jen na atributivní užití zájmena *ten*, ale lze k nim přiřadit právě i spojení ukazovacího adverbia s plnovýznamovým okolnostním určením (př. *tady doma, tady v Praze*), případně v kombinaci se zájmenem *ten* v předložkové plnovýznamové komponentě (př. *tady v tom domě*; srov. i (7)).

Komplexní prostorová demonstrativa (termín zavedený pro potřeby tohoto textu) se objevují pro všechna prostorová určení, jak statická (srov. (8) a (9) s určením LOC),

tak dynamická ((10) a (11) s určením DIR3, (12) s DIR1), jak ve významu lokalizace proximální ((8) a (10)), tak distantní ((9), (11) a (12)).

- (7) no to jsme bydleli **tám v těch předních místnostech** né (m)
- (8) protože tenkrát **tady v Praze** to spojení nebylo (m)
- (9) oni bydleli nahoře, nad námi, nás bylo víc, oni když byli tři, tak **tám nahoře** to bylo menší, no tak jako bydleli nahoře (m)
- (10) V létě jsem je vždycky přivezl **sem na chalupu**, kde měsíc někdy až šest neděl vegetovali.
- (11) Za tou postavou je nějaký stan, ale vadí tam ostatní figury, takže **tam do toho stanu** není dost dobře vidět.
- (12) **tam vocaď** se pořádaly výborný zájezdy (m)

Komplexní prostorové demonstrativum je prostředek zejména mluveného komunikátu, vyvolaný nejen potřebou explicitní identifikace vyjadřované lokalizace s reálnou lokalizací v prostoru, ale také lineární výstavbou textu, kdy mluví nejprve na lokalizaci jen „ukáže“ a teprve postupně ji upřesní lexikální náplní (srov. (13), kde je zájmenná a plnovýznamová část rozpojená). Deiktické adverbium tak má vedle funkce odkazovací/identifikační (funkci exoforickou, viz výše), také funkci výplňkovou, konstrukční. Výrazná je zde též funkce připomínací: deiktické adverbium uvádí odkazovanou lokalizaci jako již známou.⁸³ Jednotlivé funkce jsou však od sebe poměrně obtížně odlišitelné.

- (13) když je v Doubravce pouť, tak **tam** jedeme **do Doubravky** vlakem no a potom jdeme přes Druztovou a tak asi osm deset kilometrů vždycky tak (m)

Jednoduché není ani syntaktické hodnocení těchto spojení.⁸⁴ K této problematice se obecně vyjadřujeme v kap. 5.3.

9.1.2 Lokalizace statická - dynamická a proximální - distantní

Zájmenná prostorová adverbia formálně vyjadřují lokalizaci statickou – dynamickou (*kde – kam/kudy/odkud, tady – sem/odtud/tudy*) a ukazovací adverbia i deiktickou opozici proximální – distantní (*tady – tam, sem – tam, tudy – tamtudy, odtud – odtamtud*; srov. Hirschová, 2013). Vyjádření státnosti a dynamičnosti nemusí být vždy dodrženo, zejména v mluveném projevu můžeme sledovat užívání demonstrativa *tady* i pro dynamické významy. Je to umožněno tím, že význam „směrování“ je dostatečně vyjádřen slovesem a případně také plnovýznamovou komponentou komplexního demonstrativa; srov. (14) pro DIR1 a (15) pro DIR3, v (16) je adverbium *tam* užito pro význam „odkud“. K nedodržování protikladu státnosti a dynamičnosti dochází i u tázacích/vztažných adverbií, srov. (17). Vliv tu má zřejmě také nářečí.

⁸³ Srov. k tomu úvahy o funkci zájmena *ten* ve spojeních *Podej mi ty kleště* jako určitého členu: Mathesius (1926); Schneiderová (1993).

⁸⁴ Hirschová (2013, s. 74) hodnotí tato komplexní spojení jako jednosměrnou apozici.

Protiklad proximální – distantní lokalizace nebývá v jazyce porušován. Analýza materiálu však vyjevila, že i rozlišování tohoto protikladu může být vlivem situace nevyhraněné; v (18) mluvčí hovoří o objektech na fotografii, kterou má před sebou: jsou tyto objekty *tady na fotografii* nebo *tam ve skutečnosti*?

- (14) Víceméně proto, že jsem tenkrát byl trochu funkcionář, pro mě nebyl problém zorganizovat, abychom tam jeli **tady** z plzeňské provozovny Stavebních strojů celý autobus.
- (15) Třeba místo **tady** na Slávii jezdí do Nové Vsi.
- (16) ale protože strýc byl sedlák, tatínek byl **tam** ze selského rodu
- (17) no, tak když jsme měli auta, bylo to dva kilometry byla pískovna, **kde** jsme se jezdili koupat (m)
- (18) Vary já nemám rád to Vary to je nádraží, **tam** je hrozně lidu a **tady** prostě jsou hodně sady a hodně zeleně je tam a ty Mariánský Lázně jsou krásný (m)

9.2 Závislé klauze místní v mluveném komunikátu

I další charakteristika formálního ztvárnění okolnostních určení v mluveném textu, kterou jsme v analyzovaném materiálu vyzorovali, byla již na různých místech zmíněna a částečně popsána. V oblasti vyjadřování okolnostních určení závislými klauzemi je v mluvených komunikátech nápadný malý repertoár spojovacích výrazů a s tím související polyfunkčnost užívaných spojek. Pro různé významové nuance se užívají především základní spojky primární (př. *že, když, jak*; srov. Šipková, 2005). Je však třeba také zmínit, že v mluveném projevu se prakticky nevyskytují podřadná souvětí. Při výstavbě textu převládá elementární parataxe nad hypotaxí a nedochází k zapouštění jedné propozice do druhé.⁸⁵ Strukturní rozvolněnost mluvených projevů dobře ukazují i naše data, jak jsme konstatovali již v analýze popsané v Mikulová a Hoffmannová (2011).

Závislé místní věty se neuvozují podřadivými spojkami, ale výlučně vztažnými příslovci typu *kde, kam, odkud, kdekoliv* apod.; v řídicí větě bývá uvozovací zájmené adverbium *tam, odtud, tudy* apod. (srov. k tomu podrobný výklad v kap. 7.5). Kombinací uvozovacího slova a vztažného příslovce lze vyjádřit celou škálu prostorových významů: opozici proximální a distantní lokalizace, statickou – cílovou, východiskovou, nesměrovou dynamickou lokalizaci (př. *sem - odkud, tudy - kudy, odtud - kam* apod.). V předchozím oddíle jsme konstatovali, že v mluveném projevu dochází ke stírání těchto protikladů a analýza místních klauzí toto konstatování ještě zesiluje (viz i výše příklad (17)).

Složitě kombinace uvozovacího zájmeného adverbia a vztažného adverbia jsou v mluveném textu spíše vzácné (srov. (19) s kombinací *tam-odkud*). Častějším jevem je zjednodušování explicitně vyjadřovaných významů, s čímž souvisejí následující dva formální jevy:

⁸⁵ Srov. i Těšitelová (1983, s. 102).

- vypouštění odkazovacího adverbia v uvozovací větě; (20) a (21).
 - nahrazování vztažných příslovcí významově nezatíženými vztažnými výrazy *co* a *jak*, a to nejen v základním statickém významu, i když v tomto významu je užití těchto výrazů nejfrekventovanější (srov. (22)-(24)). Spojovací výrazy *co* a *jak* se vyskytují i ve významech dynamických (srov. (25), ve kterém je *jak* ve významu „odkud“ (DIR1)). Výraz *jak* nežádka nahrazuje celou kombinaci uvozovací slovo – vztažný výraz; srov. (26). Výraz *co* jako forma pro statická prostorová určení (odpovídající na otázku „kde“) se v databázi ForFun vyskytuje jen v příkladech z mluveného korpusu, v psaných korpusech se v tomto významu *co* nevyskytuje.
- (19) druhý maminčin bratr, který se jmenoval Alois, tak bydlel v Uhlířských Janovicích, **tam, odkud** tedy maminka pocházela (m)
- (20) Chodily jsme taky, **kam** bych byla chodit neměla.
- (21) Projeli, **kudy** se nesmělo, aby se dostali na hlavní proud, na hlavní silnici, abychom mohli pokračovat.
- (22) jestli můžu říct, **tady, jak** je ta střecha nahoře, to jsme celé zbourali (m)
- (23) Třeba u souseda, **tam, co** bydleli Češi, měli do rána vytlučená okna.
- (24) to právě se nám stalo v tom Španělsku, že tám nebyla sprcha **v tom místě, co** jsme byli u moře (m)
- (25) Víím, že jsem byla nejprve mezi lidmi z toho baráku, **jak** jsme šli na začátku.
- (26) **jak** je Chopok, tak ta druhá hora je – (m)

9.3 Významové zatížení primárních předložek

První (a to kvantitativní) srovnání mezi psanou a mluvenou češtinou, pokud jde o užívání předložek, provedla Těšitelová (1983, s. 37n.). Doložila, že v mluveném projevu se jen omezeně užívají sekundární předložky a že jejich repertoár je výrazně chudší. Z toho plyne, že i repertoár jemnějších významů, které se v mluvené řeči explicitně formálně vyjadřují, je omezený a jejich formální realizace je omezena na předložky primární.⁸⁶

Zmíněné srovnání Těšitelové také potvrdilo, že nejfrekventovanější (a to shodně v projevu psaném i mluveném) jsou v češtině předložky *na* a *v* (potvrzuje to i novější Frekvenční slovník češtiny, Čermák a Blatná, 2004). Spojení předložky *na* a *v* se jménem v lokále jsou nejčastější předložkové formy prostorového určení LOC („kde“), pro DIR3 („kam“) jsou nejčastější korespondující formy *na+4* a *do+2* (srov. i tab. 9.1). Vzájemné konkurenci *na+6/4* vs. *v+6/do+2* jsme se již věnovali v kap. 7.2.1. Zde navazujeme především na práci Čechové (1981), ve které autorka popisuje a četnými příklady dokládá, že v současné, zvláště mluvené češtině expanduje předložka *na* na úkor předložek *v* a *do*. Analyzovali jsme příklady prostorových určení vyjádřených

⁸⁶ Pokud si v databázi ForFun pro prostorové funktoary zobrazíme jen ty formy, které se vyskytly v psaném textu (a nikoli v mluveném), dostaneme následující seznamy sekundárních předložek: LOC: *blízko+3, na čele+2, v řadě+2*; DIR3: *na roveň+2, po bok+2, vůči+3, do čela+2*; DIR2: *směrem do+2*.

formou *na* doložené v mluveném korpusu a konstatujeme, že předložka *na* má v mluveném komunikátu mnohem širší okruh užití než v komunikátu psaném. Užívá se namísto náležitějšího *v/do* v tom smyslu, jak jej popisuje Čechová ((27)-(29)), ale slouží i k vyjadřování významů, které by se v psaném komunikátu spíše vyjádřily jinak. Popis stejné situace v psaném a mluveném textu se liší nejen co do formálních prostředků, ale i co do vyjádřených gramatických významů: ve větě (34) je určení *na maturitě* stylizováno jako místní určení, zatímco v psaném textu je takové vyjádření lokalizace málo pravděpodobné a bylo by vyjádřeno třeba jako *Maturitu skládalo 66 účastníků*. Vyčlenili jsme dvě skupiny těchto příznakových významových nuancí:

- široké užití předložky *na* pro vyjádření pracovního zařazení; (30)-(33),
- v kontextech předpokládajících určení místa se zamlženou formulací jako určitá zjednodušující zkratka naznačuje způsob nebo účel konání; (34) a (35).

- (27) Byla to poslední věta, která stála **na dotazníku**.
- (28) To už teďka moc není, teď už se jezdí buď k moři, nebo se chodí **na** nějaké **bazény**.
- (29) **Na korytě** Vltavy je za normální hladiny 65 metrů vody na dno, čili je tam hloubka pořádná.
- (30) Deset let jsem jezdil **na páře**, deset let **na motorech**, osm let **na elektrikách**.
- (31) Když jsem tam jezdil služebně **na elektrárny**, bylo to daleko horší.
- (32) Dá se říct, že velmi krátce jsem pracoval **na Dole** Nosek blízko Kladna.
- (33) Dělala u něj **na jednom penzionu**, kde jezdí dost bohatá klientela z Rakouska a Německa.
- (34) Původně bylo **na maturitě** 66 účastníků.
- (35) Poznali jsme se s nimi **na kolech**.

10

České předložky pro prostorová určení a jejich anglické ekvivalenty

Zatímco základní časové a prostorové významy zřejmě patří k jazykovým univerzáliím (srov. Lyons, 1977; Levinson, 1996; Levinson a Meira, 2003), jejich jemnější třídění je jazykově závislé. Počet forem pro vyjadřování prostorových lokalizací je v jazycích obecně velmi nízký a tyto formy zároveň mají širokou a rozmanitou škálu použití. Popis tohoto nesouladu je výzvou pro sémantickou analýzu prostorových předložek v mezijazykové perspektivě, do které se opakovaně pouští lingvisté na celém světě (srov. Levinson a Wilkins, 2006).

V této kapitole využíváme dat Pražského česko-anglického závislostního korpusu (kap. 1.2.3), ve kterém si české a anglické věty odpovídají 1:1. Data umožňují porovnávat odpovídající výrazy v obou jazycích a zkoumat rozdíly ve formách a funkcích. Mezijazykovému srovnání podrobujeme předložková určení, která vyjadřují prostorovou lokalizaci „v rámci udaného místa“ (která byla pro češtinu popsána v kap. 7.2.1), přičemž se omezujeme na ekvivalenty prostorových určení s formou $v+6$, $na+6$ a $u+2$. Ukazujeme, že taková analýza může přispět k hodnocení univerzálnosti a specifčnosti v jazyce u zkoumané podmnožiny příslovečných významů a tím zpřesnit popis této podmnožiny pro češtinu.⁸⁷

10.1 Ekvivalenty prostorových určení s formou $v+6$, $na+6$ a $u+2$

Na materiálu z paralelního korpusu jsme porovnali formální realizace u nejčastěji analyzované oblasti prostorových významů, tj. u okolnostních určení vyjadřujících obecně lokalizaci „v rámci udaného místa“. V naší notaci tomuto významu odpovídají tři kombinace funktoru a subfunktoru, a sice L0C- in („uvnitř“), L0C-on („na povrchu“)

⁸⁷ Dosavadní studie zkoumající české a anglické ekvivalenty prostorových vztahů se zaměřují zejména na ekvivalenty konkrétních předložek, ať už z česko-anglického pohledu (Novotná, 2009; předložka *na*), nebo z anglicko-české perspektivy (Kirchner, 1974; předložka *v*). Sémantickou analýzu při zkoumání anglických ekvivalentů nejčastějších českých předložek (tj. *na*, *v*, *s/se*) podávají také Klégr a kol. (2012). Autoři klasifikují prostorové významy „kde“ jako (i) umístění na povrchu, (ii) bod v prostoru a (iii) bod uvnitř prostoru. Systematickou kontrastivní analýzu významů anglických forem vůči jejich českým protějškům podává Strnadová v Mluvnici současné angličtiny na pozadí češtiny (Dušková, 1994); poznamenává, že anglické prostorové předložky mohou vyjadřovat jemnější rysy reality než české. To odpovídá pozorování Hrušky (1976), který uvádí, že anglická prostorová určení mají schopnost přesněji rozlišovat různé lokalizace pomocí širšího výběru předložek (srov. dvě anglické předložky *between* a *among* namísto jediné české *mezi* nebo dvě anglické předložky *under* a *below* namísto jediné české *pod*). Vztahy mezi českými a anglickými formami jsou popsány také v českých učebnicích angličtiny (srov. Vít, 2020).

CZ forma	Počet	Funkce	EN forma	Počet	Příklad
<i>na+6</i>	5	LOC-on	<i>on</i>	4	<i>na stole – on the desk</i>
			<i>at</i>	1	<i>na moři – at the sea</i>
	326	LOC-at	<i>on</i>	147	<i>na trávníku – on the lawn</i>
			<i>in</i>	93	<i>na světě – in the world</i>
			<i>at</i>	86	<i>na škole – at school</i>
<i>v+6</i>	3061	LOC-in	<i>in</i>	2913	<i>ve věži – in the tower</i>
			<i>at</i>	88	<i>v továrně – at a factory</i>
			<i>on</i>	60	<i>v televizi – on television</i>
<i>u+2</i>	18	LOC-at	<i>at</i>	8	<i>u agentury – at the agency</i>
			<i>in</i>	6	<i>u soudu – in court</i>
			<i>with</i>	3	<i>u příbuzných – with relatives</i>
			<i>on</i>	1	<i>u soudu – on court</i>

Tabulka 10.1: Předložky pro lokalizace „v rámci udaného místa“ a jejich anglické ekvivalenty

a LOC-at („na udaném místě“). Tyto významy se v češtině vyjadřují především předložkami *v+6*, *na+6* a *u+2* (okrajově i dalšími, například *uvnitř+2*, které v této studii necháváme stranou).

V české části paralelního korpusu jsme vyhledali okolnostní určení s funktorem LOC (závislá na slovese) vyjádřená pomocí předložek *v+6*, *na+6* a *u+2*. Tato určení jsme manuálně ohodnotili subfunktory. Pro analýzu jsme vybrali ta určení, kterým jsme přiřadili funkce LOC-in, LOC-on nebo LOC-at (tj. lokalizace „v rámci udaného místa“). Pro tato určení jsme zároveň měli k dispozici jejich anglické ekvivalenty. Z analýzy jsme vyloučili ty případy, kdy ekvivalentem v anglické větě nebyla předložková skupina. Odstranili jsme také chybné analýzy (chyby v anotaci) a vyřadili jsme dále abstraktní, přenesená, frazeologická užití. Česko-anglické dvojice jsme utřídili podle formy anglického ekvivalentu. Výsledek třídění je shrnut v tab. 10.1.

Zdrojové anglické texty jsou monotematické (ekonomické a politické zpravodajství z deníku Wall Street Journal, srov. kap. 1.2.3). Často se v nich opakují stále stejná spojení, například dvojic *na burze - on the Exchange* je v materiálu 62, dvojic *na trhu - in the market* je 128. Lexikálně identické dvojice započítáváme do tab. 10.1 jako jediný případ. Nejpočetnější vyhledávkou byla kombinace české předložky *v+6* a anglického ekvivalentu *in*. Takových dvojic je v korpusu celkem 2913. Vzhledem k takto vysokému počtu jsme z této vyhledávky analyzovali pouze prvních 200 různých dvojic.

Přestože shromážděný materiál není velký, lze sledovat určité tendence (označené písmeny A – D):

A. Forma v+6 s funkcí LOC-in. Nejčastějším ekvivalentem českého okolnostního určení s významem LOC-in („uvnitř udaného místa“) vyjádřeného předložkou v+6 je v angličtině předložková fráze s předložkou **in**, a to pro významy:

- uvnitř objektu: *v košíku – in the basket, v kostele – in the church*; (36).
- uvnitř oblasti: *v regionu – in the district, v Číně – in China*; (37).
- v uměleckém díle: *ve vydání – in the edition, ve filmu – in the film*; (38).
- v oblasti: *v průmyslu – in industry, v technologii – in technology*, (39).

- (36) Právě anglické zvony se rozeznávají popořadě, od toho s nejvyšším tónem až po ten nejnižší znějící - v jednoduché klesající stupnici, která **ve** větších **kostelech** zapojuje až 12 zvonů.

Proper English bells are started off in rounds, from the highest-pitched bell to the lowest – a simple descending scale using, in larger churches, as many as 12 bells.

- (37) A v chicagském **regionu** se ve zprávě uvádělo, že "výrobce kapitálových statků zaznamenal pomalejší objednávky na některé druhy zboží."

And in the Chicago district, the report said, "a manufacturer of capital goods noted slower orders for some types."

- (38) V důsledku ediční chyby byla **ve** věřejším **vydání** v listě šéfredaktorovi od Fredericka H. Halletta špatně identifikována zkratka NRDC.

Due to an editing error, a letter to the editor in yesterday's edition from Frederick H. Hallett mistakenly identified the NRDC.

- (39) Aha, jste v papírenském **průmyslu**, je jedna z reakcí, kterou Andrew Sigler podle svých slov zažil u jednoho ze svých velkých institucionálních akcionářů.

Oh, you're in the paper business, is one reaction Mr. Sigler says he's gotten from his big institutional shareholders.

B. Forma na+6 s funkcí LOC-on. Nejčastějším ekvivalentem okolnostního určení s významem LOC-on („na povrchu udaného místa“) vyjádřeného předložkou na+6 je v angličtině předložková fráze s předložkou **on**,⁸⁸ a to pro význam:

- na povrchu objektu: *na stole – on the table, na čepicích – on caps*; (40).

- (40) Spíš se starají o to, aby měli **na stole** chleba.

They're more worried about bread on the table.

Další anglické ekvivalenty pro významy LOC-in a LOC-on jsou méně frekventované (srov. tab 10.1) a platí pro ně značná oscilace mezi významy popsaná dále. Lze rozlišit pouze dvě poměrně nápadné podskupiny vyjadřující v češtině lokalizaci LOC-in pomocí předložkové skupiny v+6, kterým na anglické straně odpovídá forma **on**. Jedná se o lokalizace:

- v komunikačním prostředku: *ve vysílání – on a broadcast, v rádiu – on the radio, v televizi – on television*; (41).
- v dopravním prostředku: *ve vlaku – on the train*; (42).

⁸⁸ V našich datech je jen několik příkladů, ale pozorování potvrzují závěry v Klégr a kol. (2012).

- (41) Jak řekla: "Když to jednou zdramatizujete, už to nejsou zprávy, ale hra, a ta nemá v televizním zpravodajském **vysílání** co dělat...
*Says she: "Once you add dramatizations, it's no longer news, it's drama, and that has no place on a network news **broadcast**..."*
- (42) Oba obchodníci společnosti Jacobson, kteří doufali, že se obchodování s akciemi společnosti UAL vrátí do normálu, četli včera ráno cestou do práce **ve vlaku** zprávu o obratu v plánech na převzetí společnosti UAL.
*Both Jacobson traders, who had been hoping UAL trading would get back to normal, read the news about the unraveling of UAL takeover plans **on the train** into work yesterday morning.*

C. Forma na+6 s funkcí LOC-at. Ekvivalenty okolnostního určení s funkcí LOC-at („na udaném místě“) vyjádřeného předložkou na+6 jsou téměř rovnoměrně rozděleny mezi anglické předložkové fráze s předložkami *on, at, in*.

- (i) S anglickou formou *on* je forma na+6 (při významu LOC-at) ekvivalentní především při lokalizování:
 - na ploše: *na pozemku – on the property, na podlaží – on the floor, na trávníku – on the lawn*; (43).
 - na „dráze“, „linii“: *na cestě – on a path, na silnicích – on roads, na skluzavce – in the slide*; (44).
 - (ii) S anglickou formou *at* je forma na+6 (při významu LOC-at) ekvivalentní především v případě, kdy je udané místo chápáno jako:
 - účelově pojaté místo, např. instituce nebo událost: *na škole – at the college, na večírku – at a party, na akci – at the event*; (45).
 - bod: *na zastávce – at the station, na místě – at the site*, (46).
 - (iii) S anglickou formou *in* je forma na+6 (při významu LOC-at) ekvivalentní především při lokalizaci:
 - uvnitř plochy: *na dvorku – in the yard, na hřbitově – in the cemetery, na obloze – in the sky*; (47).
- (43) Když jsem s Mame stál **na trávníku** a čekal na další otřes, všiml jsem si, že všechny žížaly vylézaly ze země a plazily se přes trávník!
*While I was standing **on the lawn** with Mame, waiting for another tremor, I noticed that all the earthworms were emerging from the ground and slithering across the lawn!*
- (44) Byla bych moc ráda, kdyby tady moje dcera měla co dělat,“ říká paní Cokelyová, když pozoruje svoji sedmiletou Kristin **na vodní skluzavce** ve vodním parku na bulváru Strip.
*I'd love it if my daughter had something else to do here, says Ms. Cokely, watching seven-year-old Kristin **on the water slide** at the Strip's water park.*
- (45) Když si Michael S. Perry **na** nedávné **akci** kosmetického průmyslu vzal slovo, přes 500 vedoucích pracovníků zaplňujících místnost rychle zpozornělo.
*When Michael S. Perry took the podium **at** a recent cosmetics industry **event**, more than 500 executives packing the room snapped to attention.*

- (46) Tento zákonodárce, Enrique Garcia, továrnu aktivně podporoval, avšak **na** jejím původním **místě** ve svém volebním okrsku severozápadně od Manily.
*The legislator, Enrique Garcia, had actively backed the plant but **at** the original **site** in his constituency northwest of Manila.*
- (47) Pan Good věnuje mnoho důležitého prostoru událostem z 25. února 1942, kdy američtí lovci zahlédli podivná světla **na obloze** nad Los Angeles.
*Mr. Good devotes much serious space to the events of Feb. 25, 1942, when American gunners spotted strange lights **in the sky** above Los Angeles.*

D. Forma $u+2$ s funkcí LOC-at. Ekvivalenty okolnostního určení s funkcí LOC-at („na udaném místě“) vyjádřeného předložkou $u+2$ jsou anglické předložky *at*, *in* a *with*. Lze vysledovat následující tendence:

- pokud je udaným místem pojmenování instituce, mohou nastat všechny výše uvedené formy: *u agentury* — *at the agency*, *u soudu* — *in the court*, *u firmy* — *with the firm*; (48) a (49).
 - pokud je udaným místem „osoba“, ekvivalentní formou je primárně předložka *with*: *u příbuzných* — *with relatives*; (50).
- (48) Achenbaum bude **u agentury** dělat strategické poradenství pro zákazníky, kteří nejsou klienty, v naději, že se klienty stanou.
*Mr. Achenbaum will do some strategic consulting **at the agency** for non-clients, in hopes that they become clients.*
- (49) Mohl by získat personál z loajálních zaměstnanců firmy Pinkerton's, z nichž mnoho **u této firmy** prožilo celou svou kariéru.
*He could acquire a staff of loyal Pinkerton's employees, many of whom had spent their entire careers **with the firm**.*
- (50) Nyní žije **u příbuzných** v Alabamě.
*She now lives **with relatives** in Alabama.*

10.2 Rozbor a hodnocení hlavních tendencí

Výše zmíněné tendence (A) a (B), tj. jasná ekvivalence forem $v+6 - in$ a $na+6 - on$, jsou velmi silné a podporují rozlišování mezi významy „uvnitř udaného místa“ (LOC-in) – „na povrchu udaného místa“ (LOC-on). Subfunktor *on* jsme v češtině vymezili v opozici k významu *in* u trojrozměrných objektů, respektive u objektů rozlišujících vnitřek a povrch (viz kap. 7.2.1). Tendence uvedená v (C)-(i) však naznačuje možnost rozšířit význam subfunkturu *on* obecně na význam lokalizace na povrchu, ploše (i objektů spíše dvourozměrných, nerozlišujících vnitřek a povrch).

Tendence (C) potvrzuje vágnost, polyfunkčnost předložky $na+6$ v češtině. Je zřejmé, že určení, která zahrnujeme pod funkci LOC-at („na udaném místě“), vyjadřují více významů, které nejsou na rozdíl od angličtiny v češtině formálně fixovány. Anglická předložka *at*, která nemá v češtině protějšek, umožňuje odlišovat další významové nuance, zde zjednodušeně popsané jako lokalizace v místě vnímaném účelo-

vě a jako bod (srov. (C)-(ii) a příklady (51) a (52), kde českému spojení *v novinách* vnímanému účelově odpovídá anglická předložková fráze *at newspaper* (52), zatímco spojení *v novinách* ve významu prostorové lokalizace „uvnitř“ odpovídá anglické spojení *in newspaper* (51)). Čeština pro lokalizace v místě vnímaném účelově užívá formy *u+2* (která primárně vyjadřuje význam „bezprostřední blízkosti“), její pokrytí je však užší než u anglické předložky *at* (srov. tendenci (D)).

- (51) Až dosud se inzeráty společnosti objevovaly výlučně **v novinách** a časopisech.
*Until now, the corporate ads have appeared exclusively **in newspapers** and magazines.*
- (52) Podle podmínek smlouvy, která byla uzavřena **v novinách** Toronto Star, se 500 zaměstnanců deníku Globe and Mail dočká zvýšení platu o 8 %.
*Under the terms of the contract reached **at** Torstar **newspaper**, the 500 Globe and Mail workers will see a raise of 8%.*

Analýza materiálu také ukázala, že v obou jazycích platí při vyjadřování lokalizací „v rámci udaného místa“ vysoká zaměnitelnost dvou (i více) forem s nepatrným, často i žádným, rozdílem ve významu (srov. tři ekvivalenty jediného možného českého vyjádření *na trhu* v příkladech (53)-(55)).

- (53) Dolar je hybnou silou **na trhu**.
*Dollar is the driving force **in the market**.*
- (54) Při rozhodování, zda vyrábět cukr, nebo alkohol, musí zvážit relativně vysokou cenu cukru, kterou může vydělat **na exportním trhu**.
*It has to weigh, the relatively high price of sugar it can earn **on** the export **market** in making decisions as to whether to produce sugar or alcohol.*
- (55) Pasou se **na Farmářském trhu**, což je kombinace labužnické jídelny a obchodu s potravinami.
*They graze **at** the Farmers **Market**, a combination gourmet food court and grocery store.*

Materiál reflektuje rovněž vysoké kolísání mezi vyjadřováním významů:

- uvnitř plochy/objektu – na ploše/objektu: *v ulicích/na ulicích* – *on the streets/in the streets, ve světě/na světě* – *on the world/in the world*,
 - uvnitř objektu – v místě vnímaném účelově: *ve škole/na škole* – *in school/at school, ve společnosti/u společnosti* – *in a company/ at the company*; (56)-(59).
- (56) Rodiče by se měli zapojit do vzdělávání svých dětí doma, ne **ve škole**.
*Parents should be involved with their children's education at home, not **in school**.*
- (57) Důsledkem je, že často mluví jedním jazykem doma a jiným **ve škole**.
*As a result, they often speak one language at home, another **at school**.*
- (58) Být studentem-sportovcem na vysoké škole je o hodně jiné než **na střední škole**.
*Being a student-athlete **at college** is a lot different from high school.*
- (59) Ve škole rychle postupoval a absolvoval jako člen společnosti Phi Beta Kappa na univerzitě v Kentucky ve věku 18 let potom, co strávil **na škole** pouze 2 a půl roku.
*Moving rapidly through school, he graduated Phi Beta Kappa from the University of Kentucky at age 18, after spending only 2 1/2 years **in college**.*

Nezanedbatelná je také ustálená spojitelnost některých pojmenování s konkrétní předložkou; tento jev je častý u místních názvů, ale i u jiných pojmenování, a narušuje platnost popsaných tendencí (př. *na Havaji* (*v Havaji) – *in Hawaii*; *na benzínce* (*v benzínce) – *in gasoline*; (60)).

- (60) Plány otevřít pro japonské turisty prodejnu Tiffany **na Havaji** jsou v plném proudu.
Plans are under way to open a Tiffany's in Hawaii to cater to Japanese tourists.

Studie ukázala, že každý jazyk strukturuje obsah/realitu odlišným způsobem a že existuje „*overwhelming diversity, and apparently endless mismatches between any two languages in both the formal coding of distinctions, and semantical basis for them*“⁸⁹ (Levinson a Wilkins, 2006, s. 550). Analýza také potvrdila závěry předchozích studií, že anglické předložky pro vyjádření prostorové lokalizace fixují více významových distinkcí než předložky české.

⁸⁹ Překlad: *obrovská rozmanitost a zjevně nekonečný nesoulad mezi jakýmkoli dvěma jazyky, a to jak ve formálním ztvárnění rozdílů, tak v jejich sémantickém základě.*

IV

Přehled forem a funkcí okolnostních určení v češtině

V části IV této monografie přinášíme přehled všech funktorů a jejich subfunktorů pro prostorová a časová určení. Subfunktory jsou u jednotlivých funktorů řazeny abecedně. Pro každou kombinaci funktor-subfunktor je uveden abecední seznam forem, kterými se daná funkce realizuje. Příklady jsou přednostně získávány z databáze ForFun, ale zejména pro sekundární formy byly reálné doklady vyhledávány i v korpusech řady SYN v Českém národním korpusu (srov. i kap. 1.4). V seznamech uvádíme i nedoložené (potenciální) formální realizace, které jsou ponechány bez dokladu.

11

Místo

11.1 Funktor LOC

LOC-above „nad udaným místem“

nad+7 Nad Tanvaldem hlídkoval i policejní vrtulník.
Znehybnit musíte kloub vždy **nad** a pod **zlomeninou**.
Nad Jungmannovými **tezemi** se živě diskutovalo.

LOC-across „z jedné strany udaného místa na druhou“

přes+4 Dnes je světové ústředí firmy Pinkerton's nenápadná kancelářská budova **přes ulici** od malého letiště Van Nuys.
Pokud jsou třeba větve **přes vodu**, jako je to třeba na Lužnici na staré řece, tak se jich nechytat.

LOC-along „po prostoru udaného místa“

po+6 Všude **po domě** byly roztroušené papírky s citáty z Bible.
Říká, že se jí špatně chodí právě **po** tvrdé **dlažbě**.
Sháněla jsem **po Praze** sestře látku na šaty.

LOC-alongside „podél udaného místa“

podél+2 **Podél** těchto **silnic** jsou pro podnikání relativně nejlepší podmínky.

podle+2 **Podle Labe** jsou břehy osázené duby a Hakrovy školky vykupovaly žaludy.

LOC-among „mezi více udanými místy“

- mezi+7* **Mezi značkami** vede Škoda.
Angažmá ve zmíněném projektu by mu mělo pomoci upevnit image značky **mezi mládeží**.
Mezi listovím se vynořuje zeď letohrádku.

LOC-around „okolo udaného místa“

- kol+2* Všude na světě to pánové dělají hlouběji posazeným hlasem, neprůstřelným úsměvem, milým vějířkem vrásek **kol očí**.
- kolem+2* **Kolem** žluté sochařské **konstrukce** Karla Nepraše se houfují novináři. Vidím **kolem sebe** málo lidí, kteří by měli nějaký pozitivní politický zájem. Hodně nejasností je **kolem pojmu** nepravdivé údaje.
- kolem dokola+2* To znamená, že **kolem dokola** celé **stavby** je vytvořena dvojitá stěna. Jeho žena otevřela dvířka malé klece a malinký žlutý ptáček létal **kolem dokola místnosti**. (cnk)
Večer pak strávila tancem **kolem dokola** Jirkovy maminky. (cnk)
- okolo+2* Nový typ dlažby je možné vhodně prostorově kombinovat se zámkovou dlažbou **okolo stromů**, na okrajích chodníků a jinde. Přišel tam nějaký muž a měl **okolo krku** tohoto hada. Otevřeně se pokračuje v prodeji drog **okolo škol, parků a sídlišť**.

LOC-at „v rámci udaného místa“

- na+6* Tato technologie patří k nejmodernějším **na světě**.
V Plzni **na zahradě i na chalupě** měla skalku.
Další možností, jak snížit cenu bytů **na volném trhu**, je posílit nabídku o byty z trhu regulovaného.
- u+2* Chcete pracovat **u divadla**?
Vyšší procento důvěry v politiky se vyskytuje **u voličů** ODS.
Při tlumeném světle přicházela na přetřes politická situace **u nás** doma.

LOC-behind „za udaným místem“

- za+7* Třímilionovou pohledávku za pobyt více jak stovky turistů uhradil nekrytými směnkami a zmizel někde **za mořem**.
To je hned **za mostem** Legií po levé straně, když se přijede na Újezd.
Sedmadvacet vojáků našlo smrt **za volantem**.

LOC-below „pod udaným místem“

- pod+7* Znehybnit musíte kloub vždy nad a **pod zlomeninou**.
Určitě nesmí **pod talířem** chybět koruna a šupina z kapra.
Dnes je více méně každý **pod** novinářskou **diktaturou**.

LOC-beside „v boční blízkosti udaného místa“

- (bok) po* Sklíceně se vydal **po boku manželky** do sálu.
boku+2 Po celý den jsme se plavili **po boku** vlajkové **lodi** Jeho Veličenstva.
Kamarádsky bojovali **bok po boku příslušníků** našeho národa.
- vedle+2* Když se manželka oběti vrátila domů, pes pokojně seděl **vedle** mrtvého **těla**.
Vedle mého **manžela** stojí bratr.

LOC-between „mezi dvěma udanými místy“

- mezi+7* **Mezi drilem a šikanováním** je tenká hranice.
Byli jsme oddáni na zámku Sychrov, který leží **mezi Turnovem a Libercem**.
Velehrad se měl stát mostem **mezi východními a západními tradicemi** křesťanství.

LOC-by „v bezprostřední blízkosti udaného místa“

- při+6* **Při kuchyni** byla malá místnost, přes kterou se chodilo na dvoreček.
Při našem **koste**le je spolek svatého Vincence z Pauly.
Muzika mě drží **při životě**.
- u+2* Měl bych sedět **u kostela** a žebrať.
U stánků s pivem stála spousta lidí a nikdo se ani nehnul.

LOC-distr „na více udaných místech“

- po+6* Skupinky rockových fanoušků bloudí Sedlčany nebo vyesdávají **po hospodách**.
Početná židovská komunita ukryla své jmění **po domech a zahradách**.

LOC-domain „v rámci udané domény“

- v oblasti+2* **V oblasti služeb** stoupl počet bankrotů o 21.6 procenta. Například **v oblasti** doktorských **programů** by mohlo jít především o vědecké a výzkumné instituce.
- v oboru+2* Na český trh vstoupila společnost Sodexho v roce 1992 po Eurestu, který zde začal **v oboru** veřejného **stravování** působit jako vůbec první. Petr Chodura podniká **v oboru výroby** masných výrobků.
- v rámci+2* **V rámci festivalu** Praha-Evropa-hudba zazní dnes v Rytířském sále Valdštejnského paláce soudobá česká a italská hudba. Jde o ceny průměrné, které se začnou **v rámci států** výrazně lišit podle druhu paliva, používaného k výrobě tepla.

LOC-from „směrem od udaného místa“

- směrem od+2* Jak je vlevo taková polorozpadlá zeď, **směrem od ní** k nám byla taková menší zahrada. Na první pohled může zmást výběr a především chronologie pašijových výjevů. Ve střední části jsou to **směrem od oltáře** Bičování Krista, Nanebevstoupení Krista, Korunování trním. (cnk)
- směrem z+2* Ovládá asi 35 % bohatého trhu v okrese Marin County, který leží za mostem Golden Gate **směrem ze San Franciska**. **Směrem z klubu** byl ale pořádný průvan.

LOC-front „před udaným místem“

- před+7* Chlapci na nás vždycky čekali **před školou**. Deset minut před koncem fauloval Vejprava **před** jabloneckou **brankou** Krejčíka a Vrabc z penalty zvýšil na 2:0. Metodou zvykového práva vždy bylo posouzení chování obviněného **před soudem** na základě předložených skutečností.

LOC-in „uvnitř udaného místa“

- uvnitř+2* **Uvnitř polikliniky** to vypadá jako na staveništi.
Byla to urážka, jaká je málokdy k vidění, natož **uvnitř téže strany**.
Je to jak v nějaké pohádce: nedočkavci prorazí bránu, vniknou nadšeně do paláce a hle, **uvnitř paláce** stojí nový palác a nové hradby.
- v+6* **V divadle** probíhá výstava prací studentů z Institutu výtvarné kultury.
V USA míra nezaměstnanosti dosáhne 5,8 procenta.
V telefonním rozhovoru pan Reupke řekl, že jeho odchod je z "osobních důvodů," které odmítl specifikovat.

LOC-level „na udané úrovni“

- na úrovni+2* Rozpočet je věcí každoročního vyjednávání **na úrovni vlády a parlamentu**.
Podmínkou je řádné studium na vysoké škole a znalost němčiny **na úrovni běžné komunikace**.
Komunikace **na úrovni vltavského dna** by nejen zrychlila průjezd Prahou, ale pomohla by také vrátit nábřeží chodcům.

LOC-middle „uprostřed udaného místa“

- uprostřed+2* Úplně **uprostřed** obrovských, pevně semknutých **těl** stálo slůně.
Obě společnosti jsou **uprostřed jednání** o kontraktu s firmou LTV a dalšími.
Uprostřed tohoto současného **zmatku** se společnost Saatchi snaží podpořit své obchody s reklamou.
- ve středu+2* **Ve středu oblohy** se kupily mraky. (cnk)
Hotel je umístěn **ve středu obce**.
Blšany v domácím prostředí opět jen remizovaly a proti očekávání se pohybují pouze **ve středu tabulky**.
- veprostřed+2* Řidič, kterého jsem předjel, se ploužil **veprostřed silnice**. (cnk)
- veprostředku+2*
- vprostřed+2* Obraz, dívka a já tvoříme **vprostřed pokoje** tichý trojúhelník. (cnk)
Pokaždé když nad ránem stojí na vršku **vprostřed vinohradu**, zdá se mu, že svět má přese všechno ještě řád. (cnk)
- vprostředku+2*

LOC-near „v blízkosti udaného místa“

<i>blízko+2</i>	Blízko prvních klášterů začaly vznikat i nové osady. V Antverpách se mluví vlámsky, protože to je blízko Holandska . Večer se blízko řeky postaví tábor. (cnk)
<i>blízko+3</i>	O půlnoci už byla smečka velmi blízko místu , kde předchází noci zářil Pahorek hvězd. (cnk) Druhé úbočí Vesuvu je mnohem strmější a velmi blízko moři , než aby mohli tamtudy utéct. (cnk) Už když byl hodně mladý, dal se jeho mozek přirovnat k dynamu pracujícím nebezpečně blízko mezím své kapacity. (cnk)
<i>nablízku+2</i>	Angelika byla šťastná, že je nablízku Joffreye , protože tentokrát seděl mezi paíry. (cnk) Nablízku pramenů těch jsou prostorné nádrže k praní, krásné, kamením zděné, kde právaly lesklá svá roucha před lety manželky trojské. (cnk)
<i>nablízku+3</i>	Ukázalo se, že Salaman je dobrý průvodce, neboť před rozedněním byli nablízku pevnosti . (cnk)
<i>nedaleko+2</i>	Poslední srpnový víkend se měl konat nedaleko Sedlčan rockový maratón. Nedaleko domu měl obrovské stáje, jejichž byl majitelem.
<i>opodál+2</i>	Vzhledem k tomu, že opodál těla byla rovněž nalezena injekční stříkačka, nelze vyloučit spojitost mezi oběma případy. (cnk) Joe Edge stál opodál hangáru v Cold Harbouru a sledoval, jak lysander startuje do mlhy. (cnk)
<i>poblíž+2</i>	Vdávala se ve Starém Plzenci poblíž svého rodiště . Poblíž tohoto města je velký solivar, místo na těžení mořské soli.
<i>v blízkosti+2</i>	Lidé, kteří bydlí v blízkosti závodu , si stěžují na zdravotní potíže. Stačí, když si vyvoláme fotografie pořízené v podchodech, na nádražích, v blízkosti skládek .

LOC-on „na povrchu udaného místa“

<i>na+6</i>	Nepíšu tady na stole , ale píšu na dvířkách vyklopených z úzké skříně, kterou mně naši nechali udělat na moje věci. Bylo na hrobech něco napsáno? Máte na sobě sváteční oděv, nebo jste tak chodil oblečen každý den?
-------------	--

LOC-opposite „na protější straně udaného místa“

- čelem k+3* Když však stanul **čelem k** hlavnímu **vchodu** rozpadlé budovy, opustily ho veškeré síly. (cnk)
Na verandě chaty, **čelem k** zasněženým **horám**, seděla nějaká žena. (cnk)
Bernie a Maria sedí na sedátkách **čelem k vám**. (cnk)
-
- naproti+3* Bydleli v jediném domě, který kdysi stál **naproti Edenu**.
Potom jsme stáli v Horažďovicích **naproti** nějakému velkému **klášteru** a čekali jsme, až přijede kolona s prezidentem Benešem.
-
- proti+3* Stála s revolverem **proti dveřím** a za dveřmi se ozývalo „aufmachen“.
Nedokázal to ani Studeník, když stál sám **proti Bernadymu**.
Usedla jsem tedy i se svým objemným břichem poslušně do křesla **proti divanu**, na němž si hověl ten starý dobrák Baryk.
-
- tváří*
v tvář+3 Ocitl jsem se **tváří v tvář** až goethovské **velikosti** ducha, která mi ubírala odvahu k posuzování.
Isabella stojí **tváří v tvář** svému **bratrovi** Claudiovi v jeho cele a vysvětluje, jakou cenu má zaplatit za jeho svobodu.
Postavy stojí **tváří v tvář světu**, ve kterém se zdá být stále těžší najít střední cestu mezi extrémny úspěchu a neúspěchu.

LOC-outside „mimo udané místo“

- mimo+4* K prodané zbraní podepisují noví majitelé poučení, v kterém potvrzují, že nebudou těchto zbraní používat **mimo střelnici**.
V sedmdesátých a osmdesátých letech však v Praze téměř nevystavoval, jeho dílčí výstavy se konaly spíš **mimo centrum**.
Z trochu jiného soudku jsou pak opozdilí studenti, mezi které patří i Roman Trabura, malíř působící **mimo hlavní proudy i skupiny**.
-
- stranou+2* Město bylo menší než Praha a leželo **stranou** hlavních obchodních **cest**. (cnk)
Stranou hádajících se **horníků** a osvěcován pouze svým karbidovým kahanem se začal biflovat železné zákony a slovíčka mrtvého jazyka. (cnk)
Pak začali polohlasně, **stranou** mé **hlavy**, mluvit o Gerhardovi, jaký že byl rázný, poctivý, slušný a jak hrozně s ním osud naložil. (cnk)
-
- vně+2* Obsaženo bude i přepracované opatření pro převod krátkodobých pohledávek uvnitř sítě na dlouhodobé půjčky **vně sítě**.

LOC-outside2 „z vnější strany udaného místa“

zvnějšku+2 Pokud řekneme, že je něco nainstalováno na počítači, primárně tím vyjadřujeme, že je nějaká věc připevněna **zvnějšku počítače**. (cnk)

LOC-skip „střídavá lokalizace“

ob+4 Je to za touhle zatačkou **ob dva domy**. (cnk)
Vettel, který seděl jen **ob židli** vedle, snad ani nemohl být překvapený. (cnk)

LOC-to „směrem k udanému místu“

na+4 Letadla zaútočila na okolí města Gudermes a na vesnice **na jih** od Grozného. Bylo několik jezů, nejvyšší jez byl Vosna **na Žamberk**, třikrát jsem ho projel.

směrem do+2 Bylo to kousek za zahradou **směrem do polí**. (cnk)
Jeden plakát na autobusové zastávce na hlavní silnici **směrem do Paigntonu** ještě stále lákal na otevření nového námořního centra. (cnk)

směrem k+3 Tady jsme poblíž chaty **směrem k Milínu**.
Bydlela poměrně daleko, až tam **směrem k Floře**, což je od nás skoro půl hodinky cesty.
Kvapně se nyní dokončuje rekonstrukce zadní části historického komplexu **směrem k Valdštejnskému náměstí**.

směrem na+4 Od Stupna, to je **směrem na Rokycany**, vede lokálka do Radnic.
Nad chalupou **směrem na konec** Nedvězí je zbytek kopce, kde je vyhlídkový bod prvního řádu.

11.2 Funktor DIR1

DIR1-above „z prostoru nad udaným místem“*znad+2***DIR1-at** „z udaného místa“

od+2 Bylo to o Vánocích 26., jeli **od dětí**.
 Optimistické zprávy přišly i **od** velkých japonských **firem**.
 Kdy jste vlastně **od hasičů** odešel?

z+2 **Z mercedesu** zmizel větší obnos marek.
Z tribuny k vojákům promluvil ruský premiér.
 Neustoupil trochu autokros **z popularity** minulých let?

DIR1-behind „z prostoru za udaným místem“

zpoza+2 V tom okamžiku vyskočila **zpoza dveří** postava ukrytá kdesi za věšákem.
 Po třech minutách zvýšil na 2:0 Stavjaňa, kterému **zpoza branky** přihrál Král.

DIR1-below „z prostoru pod udaným místem“

zpod+2 Na podzim se ženil vnuk a bral si ženu ze Slovenska právě **zpod Tater**.
 přezkové podvazky vykukující **zpod minisukní**
 Čtyři právníci vylezli **zpod stolu**.

DIR1-by „z bezprostřední blízkosti udaného místa“

od+2 Na naše území proudí chladný vzduch **od severu**.
 Bylo to asi dva kilometry **od té vesnice**.
Od karavanu musíme jet možná tak šest kilometrů do lesa, a tam většinou
 najdeme hodně hub, hříbků.

DIR1-from „ze směru od udaného místa“

směrem od+2 Marlen přicházela **směrem od** nemocničního **obchodu**, v náručí sáček s nákupem. (cnk)
 Chamská kultura nejspíš do západních Čech přišla **směrem od** německého **Podunají**. (cnk)
 Požár se šíří **směrem od nich**, od jejich skupinky. (cnk)

směrem z+2 Špatné světlo jim zároveň umožní zpozorovat každého, kdo do restaurace vstoupí **směrem z** nákupního **střediska**. (cnk)
 Vstala a udělala krok **směrem ze schodů**.
 Přijížděl **směrem z předměstí** a rychlým tempem se přibližoval na nějaké chytré mašiny připomínající vzdáleně motorku.

DIR1-front „z prostoru před udaným místem“

zpřed+2 Podniky zaplatí zametače a odklízeče sněhu **zpřed** svých **výkladů**. (cnk)

DIR1-in „zevnitř udaného místa“

zevnitř+2 Pak byla odkopána a odstraněna půda **zevnitř rámu**. (cnk)
Zevnitř místnosti se k nim nesl něčí tichoučký zpěv.
 Já jsem pocházel **zevnitř systému** – tím myslím systém koloniální univerzity, kterou tehdy Univerzita Kapského Města byla.

zvnitřku+2 Lepí se na sklo **zvnitřku prodejny**, jsou odolné i proti střelám z brokovnice.

DIR1-middle „zprostřed udaného místa“

ze středu+2 **Ze středu ohně** se ozve zapraskání. (cnk)
 Aura pronikavého světla vycházela **ze středu parku**. (cnk)
 Němec rozjíždí **ze středu hřiště** rychlý útok. (cnk)

zprostřed+2 Havlovi ji vítají u vrátek objetím, novináři **zprostřed dvorku** otázkami.
 Dostal jsem míč **zprostřed hřiště** na kraj, špatně jsem si jej zpracoval, tak jsem jej už nechtěl nahrávat. (cnk)
Zprostřed hromady vykukoval sešit ve voskovaných deskách. (cnk)

DIR1-near „z blízkosti udaného místa“

zblízka+2 techniky vypracované pro boj **zblízka** izraelských obranných **sil** (cnk)

z blízkosti+2 V případě vzplanutí hořlavých látek okamžitě odstraníme všechny hořlavé látky **z blízkosti požáru**. (cnk)
 Další jeho spolupracovníci monitorují **z blízkosti** brněnského **letišťe** přelétávající letadla. (cnk)

DIR1-on „z povrchu udaného místa“

s+2 **Se stolu** takovou úvahu shodit nelze.

DIR1-outside „z prostoru mimo udané místo“

vně+2 K tomu je nutné vytvořit prostředí, kde je přístup k informacím zevnitř i **vně firmy** snadný stejně jako jejich sdílení.

DIR1-outside2 „z vnější strany udaného místa“

zvnějšku+2 V takovém případě temelní hasiči přistaví mobilní čerpadlo a **zvnějšku obestavby** reaktoru ho napojí do přípojného místa, které elektrárna právě pro tento účel speciálně zřídila. (cnk)

11.3 Funktor DIR2

DIR2-above „nad udaným místem“

nad+7 Antény se dávají pod zem místo toho, aby vedly **nad místností** s vybavením.
Nad nádražím vede jednička, jede na Slovany.

DIR2-across „na druhou stranu udaného místa“

přes+4 Mohly jet autobusem, ale většinou se tam chodívalo pěšky **přes les**.
Koníčky skáčou **přes překážky**.
Pěstujeme tu spolu kedlubny a **přes plot** závodíme, komu vyrostou větší.

DIR2-along „po prostoru udaného místa“

po+6 **Po křídle** utekl Vella, odcentroval a Laverla mířil těsně vedle.
Nemohli jsme jezdit **po silnici** ze Štěchovic do Prahy, protože byla pod vodou, takže jsme se dostali do Prahy jiným směrem.
Plul **po moři** do Austrálie.

DIR2-alongside „podél udaného místa“

podél+2 Vždycky plavu spíš **podél břehu**, nikdy se nepouštím daleko.
podle+2 **Podle řeky** Mumlavy jsme došli až k pramenu.

DIR2-among „mezi více udanými místy“

mezi+7 Tržiště je přeplněno lidmi, kteří se proplétají **mezi stolky** se zeleninou a ovocem.

DIR2-around „okolo udaného místa“*kol+2*

kolem+2 Během své čtyřmílové cesty na ústředí farmy jedu každé ráno **kolem** jiných čtyř prázdných **domů**.
Vždycky, když jsme šly domů, šly jsme **kolem plynárny**.
Vzpomínám, že když jsem učila náboženství, tak jsem na Svatodušní svátky vždycky vodila děti průvodem **kolem náměstí**.

kolem dokola+2 Naše stěna tisíc nás vedla **kolem dokola** prázdné **plochy**; vrátili jsme se ke stejné cestičce, kterou jsme přišli. (crnk)

okolo+2 Přes Finsko, **okolo jezera** Inari, které je v křižovkách, jsme přijeli do Norska. Když se šlo **okolo tribuny**, tak se mávalo.

DIR2-behind „za udaným místem“

za+7 Vladimír Mečiar se vytratil ze sídla ODS **za zády** novinářů.

DIR2-below „pod udaným místem“

pod+7 **Pod** bývalým hraničním **hřebenem** povede silniční tunel o délce 357 metrů.
Pod okny hotelu projížděl každé dvě hodiny vlak.

DIR2-beside „v boční blízkosti udaného místa“

vedle+2 A tak se i v tomto oboru stala naše věda popelkou, jen nesměle a spíše zásluhou několika jedinců krácející **vedle** civilizovaného **světa**.

*po boku+2***DIR2-between** „mezi dvěma udanými místy“

mezi+7 Železná cesta **mezi horami a mořem**.
průběh hranice **mezi Čechami a Moravou**

DIR2-by „v bezprostřední blízkosti udaného místa“

při+6 Jely jsme vláčkem **při pobřeží**, byly jsme v městečku, jmenovalo se Sousse.

u+2

DIR2-cross „napříč udaným místem“

napříč+2 Zoufale ukázal na zátaras, který německá vojenská policie postavila **napříč mostu**. (cnk)

napříč+7 Ochráncům jde o to, aby zvířata necestovala **napříč Evropou** dlouhé hodiny bez potravy a bez pití. (cnk)

Dali jsme si skvělý běh **napříč lesy**. (cnk)

Vlkodlak byl **napříč tělem** probodnut těžkým oštěpem. (cnk)

DIR2-footstep „ve stopách udaného místa“

ve směru+2 Až se banka rozjede **ve směru** nové **koncepce**, bude personálně posílena.

ve stopách+2 Na šampionátu v Nice vykročila **ve stopách** svého **otce**, který byl několikaletým šampionem.

ve šlépějích+2 Věřím, že půjde **ve šlépějích** tohoto velkého **muže**.

DIR2-front „před udaným místem“

před+7 Žena s jistotou přechází **před** rozjetou **tramvají** a nakonec přichází na schůzku do pubu EB.

DIR2-in „vnitřkem udaného místa“

Instr Říčka Bělá protéká **Solnicí**.
Provázal nás uměleckoprůmyslovým **muzeem**.

vnitřkem+2 Krápníčky uvnitř duté vznikají v případě, že voda protéká **vnitřkem krápníku** a na konci odkapává. (cnk)

Zmáčkla tlačítko do přízemí a starobylé zařízení začalo klesat ponurým **vnitřkem budovy**. (cnk)

Kolem vesnice projeli obloukem a dál pokračovali **vnitřkem lesa**, aby se nesetkali s nechtěnými pozorovateli. (cnk)

DIR2-middle „prostředkem udaného místa“

- prostředkem*+2 Pod nadpisem udělala dlouhou svislou čáru **prostředkem stránky**.
Po rituálním průvodu **prostředkem vesnice** se pak ve stínu akácií konal náboženský obřad.
- středem*+2 Vůz jel plnou rychlostí **středem ulice** a rychle se přibližoval.
Naskytl se mu bizarní pohled na kostru jelena nabodnutého na kůlu plotu, kůl procházel **středem hrudního koše**.

DIR2-near „v blízkosti udaného místa“

- blízko*+2 Nevím, proč ta kosmická loď vlastně prolétala tak **blízko Kirinyagy**.
Tahle jednostěžňová plachetnice plula **blízko pobřeží**.
- blízko*+3
- nablízku*+2
- nablízku*+3
- nedaleko*+2 Po stěně **nedaleko** kuchyňských **dveří** stékaly pramínky jasně rudé krve.
- opodál*+2
- poblíž*+2 Vyhrnul si nohavice a bosýma nohama se **poblíž břehu** brodil mělkou vodou.

DIR2-opposite „na protější straně udaného místa“

- čelem* k+3
- naproti*+3 Když se blížil ke stromům vedle klenuté průzračnosti **naproti** otevřenému **sektoru**, uzavřel cípy blány neprodyšně kolem sebe, až mu koukal jen zobec a oči. (cnk)
- proti*+3 Přípraveny jsou pravidelné týdenní odjezdy z Prahy a Hamburku s dobou přepravy osm dnů po proudu řeky a 11 dnů **proti proudu**.
Protloukala jsem se ulicí, kde podél mě šly z obou stran a **proti mně** krávy.
- tváří v tvář*+3

DIR2-outside „mimo udané místo“

mimo+4 Dá se totiž předpokládat, že postupně bude každý bez razítka s datem vstupu do České republiky považován za toho, kdo k nám přicestoval **mimo** oficiální hraniční **přechod**. (cnk)
Předpokládá se, že by zesílily akce za zrušení původního zákona a že by šly **mimo parlament**. (cnk)

vně+2 Jde o pohyb tekutiny (rozprostírající se do nekonečna) **vně válce**.

stranou+2 A právě když se procházel **stranou tábora** za účelem běžné kontrolní obhlídky, překvapil zloděje. (cnk)

DIR2-through „vnitřkem z jedné strany na druhou“

skrz(e)+4 Krev proudí **skrze určitý bod** v cévě.
Skrze mříže uzavřených cel na ně začaly létat nejrůznější předměty.
Procedil **skrz zuby** několik přidušených slov neupřímného vděku.

11.4 Funktor DIR3

DIR3-above „nad udané místo“

nad+4 Jak jsme snídali, akorát vycházelo slunce **nad moře**.
Nad území naší republiky proudí vlhký oceánský vzduch, jen občas je tato cirkulace přerušena výběžkem vyššího tlaku vzduchu.
 Pokud ale cena akcie stoupne **nad** realizační **cenu** opce, je téměř jisté, že akcie bude prodána.

DIR3-across „na druhou stranu udaného místa“

přes+4 Nabídky a poptávky putují **přes hranice** i opačným směrem.

DIR3-along „po prostoru udaného místa“

po+6 Pošta nyní doručí 40 milionů zásilek **po** celém **území** Kanady denně.
 Několikrát denně jsem telefonoval **po** celé **ČR**.

DIR3-alongside „podél udaného místa“

podél+2 Poté sestaví několik úderných družstev, která umístí **podél stezky** vedoucí k táboru. (cnk)

podle+2 Tak jsme jeli na kolech napřed, tohleto jsme dali **podle silnice**.

DIR3-among „mezi více udaných míst“

mezi+4 Lehni si **mezi zavazadla** a kontrola si tě nevšimne.
Mezi časté **prohřešky** patří jízda na červenou.
Mezi žáky první třídy základní školy přišel včera nečekaně prezident republiky.

DIR3-around „okolo udaného místa“*kol+2*

kolem+2 Jezdili jsme s rodiči na výlety **kolem Plzně**.
Byli jsme na zahradě a šli jsme se podívat **kolem hradu**.

kolem dokola+2 Karty létaly popořadě **kolem dokola stolu** a s dokonalou přesností dopadaly vedle těch, které už na něm ležely. (cnk)
Naskládal **kolem dokola** malého **táboráku** polínka a přistrčil je k sobě. (cnk)

okolo+2 Přesto tvrdí: "podívejte se **okolo sebe**... a řeknete si: 'Kdo je šéf?'"

DIR3-at „na udané místo“

k+3 A když **k nám** přišel Mikuláš, tak přišel úplně celý umordovaný, uválený.
Maminka se mnou zašla **k očnímu lékaři**.

na+4 Pro peníze se bude chodit **na poštu**.
Žádost je třeba podat **na regionální pracoviště** ministerstva zemědělství.
Mistr se vrátí **na trávník** až v průběhu jara.

za+7 Často jezdím **za rodiči** do Martina.
Venkovský lékař musí jezdit **za pacienty** vlastním vozem.

DIR3-behind „za udané místo“

za+4 Už nás nebaví jezdit **za hranice**, cestujeme tady po vnitrozemí.
Střelili jsme veverka prakem, kamarád si ji dal **za tričko** a ona měla blechy.
Obecně je největším nebezpečím uzavřít se **za psychosociální bariéry** a odříznout se od života.

DIR3-beLow „pod udané místo“

pod+4 Antény se dávají **pod zem** místo toho, aby vedly nad místností s vybavením.
Že se **pod tento plášť** schová leccos dalšího, netřeba připomínat.
Dle mého soudu univerzity nepatří **pod ministerstvo** školství.

DIR3-beside „do boční blízkosti udaného místa“

vedle+2 Počítač sledující trh byl přemístěn **vedle** jeho **stolu**.
Maminka nám dala housky a řekla: „Předjedte je a dejte to **vedle silnice**.“

po boku+2

DIR3-between „mezi dvě udaná místa“

mezi+4 Je naivní klášť rovnítko **mezi** vládní **politikou** a **vůli** lidu.
Kdo chce vrážet klín **mezi divadla** a **města**?

DIR3-by „do bezprostřední blízkosti udaného místa“

k+3 Pak se šlo **ke stromečku** a zpívaly se koledy.
Jenomže teď se přestěhoval **ke Slanému**.

DIR3-distr „na více míst“

po+6 Už druhý rok jezdí **po** různých **stavbách** a dělá zámečnicka-montážníka.
Loni na jaře jsem dost jezdil **po** středních **školách** a vysvětloval studentům,
jak pracuje parlament.

DIR3-front „před udané místo“

před+4 **Před** Chodovskou **tvrz** přijelo deset velorexů.
Tím mi ulehčili práci a já mohl předstoupit **před** **lidi** a říci, jaké zásady budu
uplatňovat.
Lékař půjde za potraty **před soud**.

DIR3-in „dovnitř udaného místa“

- do+2* Pojedete **do zahraničí** s cestovkou?
Další úspěch zaznamenal v Drnovicích, s nimiž se před rokem dostal **do ligy**.
Druhý den zašel **do sídla** organizačního výboru, aby vyšetřil, co se stalo.
- dovnitř+2* Soustředění na detail posluchače vtahuje **dovnitř** zvukového **prostoru**.
Dnes se nikdo **dovnitř** zakázaného **pásma** a ani ven bez skoupého souhlasu společnosti De Beers nedostane.

DIR3-middle „doprostřed udaného místa“

- doprostřed+2* Lehál si **doprostřed** krví zbrocených **záchodků**.
Nový školský kancléř dopadl jako šestnáctipalcová střela přímo **doprostřed systému**, který dosud odolával skutečné reformě.
- do středu+2* Když se **do středu dortu** zařízł nůž, jedna z růží se roztříštila. (cnk)
Jemné rysy jeho tváře se ještě víc stáhly **do středu obličeje**. (cnk)
- naprostřed+2*

DIR3-near „do blízkosti udaného místa“

- blízko+2* Pak zahrnul po proudu dolů a dostal se **blízko** padající **vody**.
- blízko+3* Usadil se na kůži potaženou krbovou ohrádku tak **blízko ohni**, až se dvojčata bála, že vzplane. (cnk)
O páté shledal, že špinavé prádlo vejde se pod lože a není vidět, stáhne-li se pokrývka dostatečně **blízko podlaze**. (cnk)
- do blízkosti+2* Občas se odvážil **do blízkosti stájí**, které vypadaly opuštěně. (cnk)
Prodral se až **do blízkosti** vyvýšeného **podia**. (cnk)
Princ Oranžský se snažil proniknout **do blízkosti Maxmiliána II.** a mladý Rožmberk jako králův oblíbenec mu mohl tuto cestu usnadnit. (cnk)
- nablízko+2/3*
- nedaleko+2* Loď s křupnutím dosedla **nedaleko místa**, kde se začínala zvedat náhorní plošina. (cnk)
Večer dopadne raketa **nedaleko** našeho **domu**. (cnk)
- opodál+2*
- poblíž+2* Stačí, aby se postavili **poblíž** satelitní **antény** společnosti a vyčkali.
Sedne si **poblíž vás**, snad dokonce k vedlejšímu stolku. (cnk)

DIR3-on „na povrch udaného místa“

- na+4* To si naložil **na auto**.
Když už mě manželka fotila, tak jsem si ho dal **na hlavu**.
Jako rotný Švarc jsem nastupoval **na bednu** vítězů.

DIR3-opposite „na protější stranu udaného místa“

- čelem k+3* Irimiás odstrčil kamarádovu paži, otočil se **čelem k němu** a zařval. (cnk)
Když jsme sem před dvěma týdny dorazili, ledovec mířil **čelem k Prahu** na severní straně fjordu.
Dole v trupu kapitánporučík Harsch horečně pracoval na tom, aby ponorku otočil **čelem k** blížícímu se **nepříteli**.
- naproti+3* Nesedla si ale **naproti němu** do křesla, ale posadila se ležerně na okraj opěradla. (cnk)
- proti+3* Bitva se v některých firmách a společnostech proměnila v občanskou válku, zapříčinila rozpory a postavila zaměstnance **proti sobě**.
Sluníčko svítí, nebe je bez mráčku, stromy se chvějí ve větru něžnou touhou a nádherně se vzpínají svou sytou zelení **proti** modré **obloze**.
- tváří v tvář+3* Manažeři fondů budou postaveni **tváří v tvář** zvyšujícímu se **tlaku** na odprodej části rizikových obligací.
Breedem byl krátce po příchodu do funkce postaven **tváří v tvář krizi** na trhu cenných papírů.

DIR3-outside „mimo udané místo“

- mimo+4* Roku 1951 jsme se přestěhovali **mimo Prahu**.
Po faulu na Vávru poslal Onderka čtvrt hodinu před koncem pokutový kop daleko **mimo branku**.
- stranou+2* Julius, který byl ze všech lidí, co znala, odjakživa ten nejmíň pravděpodobný adept na romantiku, se nakonec zřejmě stáhl **stranou** veškerého **dění**. (cnk)
Vojáci odvedli **stranou plamenů** zvířata. (cnk)
- vně+2* K zcizujícímu efektu dochází vždy, když dílo samo poukazuje **vně sebe**. (cnk)
Něco podobného známe na nedalekém hradě Bludově na Šumpersku, odkud, ze zdejšího opevněného tábora **vně hradu**, vyrazela v druhém desetiletí 15. století na rejzy družina Smila Líšnického z Kunštátu. (cnk)

DIR3-skip „střídavá lokalizace“

ob+4 Zavedl mě **ob** dvě **ulice** do decentně luxusní restaurace Jade. (cnk)

DIR3-to „směrem k udanému místu“

na+4 Tam, kde se odbočuje **na Černice** a hlavní silnice pokračuje, byl po pravé straně postaven nový hotel.
Nezdržovali se, protože říkali, že pospíchají, že jedou **na Prahu**.

směrem do+2 Koukáme tedy na druhou stranu od Sušice, a sice **směrem do Německa**.
Průvod "husitských bojovníků" i dalších českých zástupců vyráží z Prahy **směrem do Německa** někdy kolem 20. května.

směrem k+3 Z místa, kde je ta chalupa, se otevírá pohled na Střední Čechy, na rovinu **směrem ku Praze**.
Říká se, že pan Spiegel **směrem k investorům** na zkoušku vyslal pokusného králíka.
Od února se toho mnoho změnilo, říká novinář Igor a máchá rukou **směrem ke křižovatce** nedaleko vládní budovy.

směrem na+4 Favorit spatřila hlídka projíždět Londýnskou ulicí **směrem na náměstí Míru**, kde zastavil.
Společnost TransCanada transportuje všechen plyn, který putuje z Alberta **směrem na východ**.
Odtamtud potom tekla voda dolů směrem **na Dobrušku**.

12

Čas

12.1 Funktor TWHEN

TWHEN-after „po udaném čase“

<i>až</i>	Až se prach zvířeny v nechutném boji o starostu usadí , s největší pravděpodobností se správy města ujme David Dinkins. Až si přinesete domů své štěňátko, vzpomeňte si, že Baryk býval malým bezbranným chlupáčem, do kterého se pro jeho roztomilost zamilovala celá rodina.
<i>(až) když</i>	Když tatínek umřel , tak jsem se po dohodě se sestrami nastěhoval zpátky. Když ji konečně našel , dozvěděl se, že podává návrh na rozvod a zároveň žádá soud o vydání tak zvaného předběžného opatření, na jehož základě by jí měly být svěřeny děti. Když jsem vystudoval vojenskou školu, tak jsme měli možnost si vybrat nějaká místa.
<i>po+6</i>	Nájemné za byt se po zateplení zvýší až o 500 Kč měsíčně. Po roce 1990 jsme jezdili do Alp. To bylo už po Černých baronech .
<i>poté, až</i>	Bude to proces, který bude strašit ještě dlouho poté, až Gurlitt zemře . (cnk)
<i>poté, co</i>	Poté, co důkladně nastuduje stohy informací, často usoudí, že potřebuje více údajů. Poté, co byly jeho naděje na začlenění se do establishmentu zklamány , začal se Konstantin opět věnovat své vlastní misii. (cnk)
<i>poté, kdy</i>	Byl nalezen mrtev poté, kdy ho porota vyřadila z finále soutěže. (cnk)
<i>poté, když</i>	Až poté, když Felix s oněmi podmínkami souhlasil , cizinec podstoupil. (cnk)
<i>potom, až</i>	Můžete mě spat potom, až tam dojedeme . (cnk)
<i>potom, co</i>	Potom, co Kate odešla na vysokou školu, tu sedávali profesor a Harry. (cnk)
<i>potom, kdy</i>	Stalo se to potom, kdy bratr zabil toho kluka. (cnk)

pokračování na následující stránce...

TWHEN-after

...pokračování

- potom, když* **Potom, když** jí v bance **nezbudou** žádné peníze, Lux dům prodá. (cnk)
-
- za+4* **Za rok** budeme mít čtyřicetileté výročí svatby.
Jednání začíná **za hodinu!**
Za chvíli přišel pan Mitrofanov a zdvořile se mě optal, zda bychom nemohli udělat rozhovor společně.
-

TWHEN-around „okolo udaného času“

- kolem+2* Diplomata postřelil včera **kolem půl druhé** v noci neznámý muž.
Tak ji viděl a **kolem roku** 1850 na plátně zachytil český krajinář Antonín Waldhauser.
Když jsme doma chovávali prasata, tak jsme vždycky **kolem Vánoc** zabíjeli.
-
- okolo+2* Před měsícem začala firma každý večer **okolo 19.30** podávat večeři.
Okolo osmé hodiny slunce rozpustilo poslední cáry mlhy nad polem a voj-
ska znovu stanula proti sobě. (cnk)
Tehdy **okolo roku** 1961 se hospody v Praze zavíraly velmi brzy, daleko před
půlnocí. (cnk)
-

TWHEN-at „v rámci udaného času“

- Akuz* První **dekádu** srpna jsme byli v Třeboni a tam s námi byla čtyřka bez kor-
midelníka.
Hodinu před odletem dorazila na letiště nečekaná zpráva: nikam nesmí.
-
- až* Máme pěkný stadion, ale líbit se mi začne, **až bude plný** diváků.
-
- Gen* Duchovní otec celé akce, básník a literát Eugen Brikcius, se středěčního **ve-
čera** zároveň pokusil vzkřísit fenomén jménem happening.
-
- Instr* Tou **dobou** vycházelo v Kocourkově různých listů víc než zdrávo.
To by prvním **květnem** mělo zřejmě skončit.
-
- když* Strážníci překvapili dvě dívky, **když manipulovaly** s injekční stříkačkou.
Zebra crossing, vtipkuje John, **když** nám před kapotou **přebíhá** pruhované
stádo.
Umřel, **když** mu **bylo** 62 let.
-

pokračování na následující stránce...

TWHEN-at

...pokračování

<i>na+4</i>	Na druhý den zašel do sídla vedení organizačního výboru, aby osobně vyšetřil, co se stalo. Seženeme-li peníze, chtěli bychom začít na podzim . Pranostika říká, že prší-li na svatého Jakuba , hádá se o suchém a teplém počasí.
<i>na+6</i>	Příznivé období pokračovalo a papírny na jaře zdvojnásobily ceny celulózy. V průzkumu, který proběhl na přelomu července a srpna, odpovědělo 806 průmyslových podniků. Je zřejmé, že jsme po padesáti měsících jinde než na samotném počátku a že je třeba jít v deregulačních opatřeních dále.
<i>o+6</i>	Čtvrté kolo je na programu už o víkendu . První autobus jede v pátek o půl čtvrté odpoledne.
<i>při+6</i>	Ve 22. minutě je znovu poslal do vedení při přesilové hře Zadina. Roušku tajemství této spolehlivosti a rychlosti jsem poodhalil při návštěvě kontrolního střediska kanadských pošt v Ottavě.
<i>tehdy, kdy</i>	A zrovna tehdy, kdy její dětskou mysl zaplavil strach z budoucnosti, se objevuje anděl. (cnk)
<i>tehdy, když</i>	Tehdy, když v tomto oboru začal pracovat, kolegové se mu smáli. (cnk)
<i>u příležitosti+2</i>	Nad touto otázkou bychom se měli u příležitosti nového školního roku zamyslet i u nás.
<i>v+4</i>	Z celé republiky budou vypraveny v den koncertu mimořádné vlaky. V sobotu je obvykle asi dvojnásobně větší obrat než ve všední dny.
<i>v+6</i>	V poslední minutě první půle jablonecký brankář Jánoš nejprve vyboxoval centr Poborského a vzápětí chytil střelu Bílka. Nestýská se vám v důchodu po práci? V padesátých letech to bylo tak, že kdo byl na vesnici, tak šel do JZD.
<i>v době+2</i>	Kolik jim bylo v době svatby ?
<i>v době, co</i>	Jestlipak ji asi doprovázel až domů v době, co jsem byl pryč. (cnk)
<i>v době, kdy</i>	Můžete potřebovat prodat své akcie v době, kdy je trh oslaben.
<i>v době, když</i>	Znal jsem se s ním jen v době, když jsem byli malí. (cnk)
<i>v období+2</i>	Produkty týchž výrobců byly testovány v období letních krmných dávek .
<i>v období, co</i>	
<i>v období, kdy</i>	Vše vyvrcholilo v období, kdy přestal chodit do práce. (cnk)

pokračování na následující stránce...

TWHEN-at

...pokračování

<i>v období, když</i>	V období, když mají rostlinky dva až tři pravé lístky, je přepichujeme na vzdálenost deset až patnáct centimetrů. (cnk)
<i>v údobí+2</i>	Janáček skládal Šumařovo dítě v údobí zaujetí hudbou R. Strausse. (cnk)
<i>v údobí, co</i>	
<i>v údobí, kdy</i>	Na samém počátku abstraktního myšlení si neklade otázky přesně formulované, on je teprve v údobí, kdy je pudově cítí a reflexivně zařazuje do systému poznaného a tradičního světa. (cnk)
<i>v údobí, když</i>	
<i>za+2</i>	Narodila jsem se za války . Za svého působení CzechInvest úspěšně uzavřel jednání u osmi projektů. Můj táta hrával za mlada českou házenou na Roudné.

TWHEN-before „před udaným časem“

<i>(ještě) dříve, než</i>	Dříve, než bude možné definovat teorie a metody, je třeba poznat skutečnou situaci a úroveň výuky na školách pro sluchově postižené.
<i>(ještě) předtím, než</i>	Předtím, než ustavil v roce 1990 vlastní firmu Vars, pracoval Jaroslav Přeček v podniku se dvěma stovkami zaměstnanců. Ale zároveň musím říci, že se o svých krocích také radím ještě předtím, než je udělám .
<i>(ještě) než</i>	Než zastavil , zajel rekordní kolo průměrem přes 228 km/h. Než položíme kacířskou otázku, zda dnes vůbec suverénní jsme, položme otázku jinou: co to suverenita vůbec je? Ještě než začal školní rok, jsme se dověděli, že jednou z nejpalčivějších starostí pro náš pražský obvod je dětská kriminalita.
<i>před+7</i>	Před odjezdem řekl generálnímu manažerovi Edmontonu, že chce zvýšit smlouvu. Před rokem jej jako nadbytečného propustili z púchovských gumáren, kde pracoval dvacet let. Rozhodně by bylo dobré opatřit si před koupí nezávislé odborné informace.
<i>v době, než</i>	Bylo to ještě v době, než se kauza dostala do médií. (cnk)
<i>v období, než</i>	Poté podal žalobu a v období, než soud rozhodl , další dvě. (cnk)
<i>v údobí, než</i>	

TWHEN-begin „na začátku udaného času“

<i>na počátku+2</i>	Tyto prodeje se však odehrály na počátku historie ložiska, dříve než bylo nainstalováno těžební zařízení. Podle něj byl na počátku transformace zemědělství zájem spíše o menší zařízení, nyní je tomu naopak. Dopis přišel z Kanady na počátku září 1974.
<i>na úvod+2</i>	Její pozdrav na úvod večera působil značně provinile. (cnk) Říkal jsem to na úvod své přednášky : Všichni musí přijít, každý musí najít sebe sama. (cnk)
<i>na začátku+2</i>	Zemřel na začátku července letošního roku. Určitým signálem pro posouzení kvality cestovky je prospekt a dokumentace, kterou vás vybaví na začátku jednání . Petr S. před soudem na začátku hlavního líčení také popřel, že by měl výcvik v bojových sportech.
<i>počátkem+2</i>	Vlastní odborná skupina ČS a AB banky ukončí svou činnost počátkem září . Fond byl založen počátkem tohoto roku a zprostředkoval dosud investice v celkové hodnotě 30 mil. USD.
<i>úvodem+2</i>	Úvodem druhého dějství vtančí na ztichlou scénu několik mládenců. (cnk) Předsedající úvodem tohoto bodu informoval o povinnosti zřídit finanční a kontrolní výbor. (cnk) Transakce bude dokončena úvodem roku 2012. (cnk)
<i>v úvodu+2</i>	Gól přišel až v úvodu 2. třetiny , kdy se hra viditelně zrychlila. V úvodu večera provedli všichni tři protagonisté v přeplněné Sukově síni Rudolfinu skladbu Svatý Václave od Marty Jiráčkové.
<i>začátkem+2</i>	Druhá vlna nastává začátkem podzimu a trvá skoro do prosince. Začátkem příštího roku bude v Nivnici instalována nová linka na balení ovocných šťáv do papírových krabic. Ještě začátkem 80. let však měla kanadská pošta špatnou pověst.

TWHEN-between „mezi dvěma udanými časy“

<i>mezi+7</i>	Mezi červnem a zářím vzrostla nevýnosná aktiva z 516 milionů dolarů mírně přes 700 milionů dolarů. Měl jsem mezi internačním táborem a zaměstnáním 24 hodin volna. Je to vyfocené v místnosti, ve které jsme odpočívali mezi prací , kterou jsme měli přidělenou.
---------------	--

TWHEN-distr „časové členění děje“

- o+6* Téměř třetina kostelních zvonů v Anglii už **o nedělích** nezní.
Nemohl jsem nevzpomenout opovržení svého otce nad bohatým kolegou, který **o nedělních odpoledních** chodil na zápasy Tigers.
-
- po+6* Asi byla taky taková noční sůvička jako já, že **po nocích** strašila.
Zvykne si na život „normální“ ženy, která chodí **po odpoledních** na kávu s přítelkyněmi? (cnk)
Když jsem napsal Jméno růže, označoval jsem se za vědce, jenž **po víkendech** píše beletrii. (cnk)

TWHEN-during „během udaného času“

- během+2* Znamená to, že jak se kůže sama obnovuje, postupně vylučuje i barvu a tetováz **během** tří až pěti let bledne.
Během čtyř hodin spadlo v nejvyšších českých horách 60 mm srážek.
V Benešově vyměnili **během** zimní **přestávky** hlavního trenéra a šest hráčů.
-
- postupem+2* **Postupem času** se ho ale stále víc zmocňoval neklid. (cnk)
-
- průběhem+2* **Průběhem let** si začal uvědomovat mamčin vliv a význam. (cnk)
-
- v průběhu+2* **V průběhu** loňského roku již úrokové míry klesaly, často velmi prudce.
Pivo, o jehož názvu by se mělo rozhodnout **v průběhu** tohoto **týdne**, je podle jeho slov vhodné zejména po tělesné námaze.
V průběhu tří let se jim podařilo nahradit všechna zastaralá výrobní zařízení s výjimkou varny.
-
- zatímco* **Zatímco** se narůžovělí hroši rytmicky **vynořovali a zanořovali**, nejméně dvacetičlenné stádo slonů strnulo v nehybném kruhovém opevnění.
„Pozor,“ křičel pilot, **zatímco** náš koš **padal** do řeky.
Zatímco sledujete nafukující se balón, přichází na řadu nadměrné pití kafe a mnoho postávání okolo při rozhodování, kdo poletí ve kterém balónu a v jakém pořadí.

TWHEN-end „na konci udaného času“

<i>koncem</i> +2	V Ostravě bylo koncem srpna bez zaměstnání 1254 absolventů. Nástup tryskových dopravních letounů koncem 50. let přivedl mezinárodní letiště v jihoirském Shanonu na mizinu.
<i>na konci</i> +2	Na konci osmdesátých let odborníci odhadovali, že v prostoru českých půd, sklepů a bytů leží hodnota řádově vyjádřitelná v desítkách milionů dolarů. Většina es se však omluvila s tím, že na konci sezóny se cítí unaveni, což vyvolává obavy o budoucnost této soutěže. Pachatel se na konci minulého týdne vloupal do římskokatolického kostela v Lešné na Vsetínsku.
<i>na sklonku</i> +2	Na sklonku své kariéry se stal hrajícím trenérem Slušovic a absolvoval s nimi cestu z 1. B třídy až do druhé nejvyšší soutěže. Na sklonku léta jsou jednání o navrácení církevního majetku prakticky na mrtvém bodě.
<i>na závěr</i> +2	Kamarádi samozřejmě slíbili, že je v tom nenechají, a tak se na závěr zimy čekal pořádný slet. (cnk)
<i>v závěru</i> +2	Realizace tohoto programu byla zahájena v roce 1990 a bude ukončena v závěru letošního roku . V závěru večera se buď promění v čerta, nebo mě nechá zmizet.
<i>závěrem</i> +2	Závěrem srpna získal závod Pacovských strojíren certifikát německé zkušebny Tüf Bayern. Na tom obrázku působí mladistvě a štíhle, z čehož by se dalo usuzovat na to, že se na cestu vydala po porodu, snad závěrem podzimu , koncem října, začátkem listopadu, kde ale nechala kojence?

TWHEN-justbefore „těsně před udaným časem“

<i>k+3</i>	Vloni ke stejnému datu vykázala společnost ztrátu tři miliony korun. Stávalo se mi to zvláště ke konci sezony a dost mě to štvalo. Už bylo nějak k půlnoci a zvoní telefon.
------------	---

TWHEN-justafter „ihned po udaném čase“

<i>jakmile</i>	Jakmile se potom trochu uvolnila situace, tak se navzájem navštěvovaly. Vedení hotelu mu tehdy oznámilo, že jakmile hry skončily , byly všechny olympijské úřadovny okamžitě uzavřeny, protože organizační výbor nemá peníze, aby mohl platit za pokoje po uzavření her. Jakmile mě vidí , najednou notně znervózní.
----------------	--

TWHEN-middle „uprostřed udaného času“

uprostřed+2 Na jednom z mých prvních diplomatických postů, v Peru, **uprostřed nudy** nějakého diplomatického koktejlu, přistoupil ke mně obrovitý tlustý muž.
Ještě **uprostřed** minulého **týdne** jsem si nebyla jistá, zda budu startovat.

veprostřed+2

veprostředku+2

vprostřed+2 Věřící byli mučeni krajně nepříjemnými čichovými vjemy nejen o nedě-
lích, ale někdy i **vprostřed týdne**, přišli-li se pomodlit. (cnk)
Eivor Sjöbergovou probudil **vprostřed noci** pronikavý zápach kouře
a nezvyklý žár v ložnici v poschodí. (cnk)

vprostředku+2

TWHEN-outside „mimo udaný čas“

mimo+4 Zvýšená pozornost je věnována osobám, které chtějí vstoupit do soudní budovy
mimo pracovní dobu.
Na programu ČT 2 se **mimo** hlavní vysílací **čas** objeví informativně-magazínový
blok Euronews.
Byli jsme tam **mimo sezónu**.

TWHEN-over „časové rozpětí“

přes+4 Žili tam jenom **přes zimu** a přes léto jezdili po světě.
Přes léto jezdí přibližně jednou za měsíc na pár dní domů.
V případě, že se nedovoláte **přes den**, vytočte číslo ve večerních nebo nočních
hodinách a svůj dotaz namluvte na telefonní záznamník.

12.2 Funktor TSIN

TSIN „od udaného času“

<i>co</i>	Co manžel zemřel , nedělám vůbec žádnou vánoční výzdobu.
<i>od+2</i>	Od roku 1985 vyhrával závody na obou polohových tratích na všech ME, MS i olympijských hrách. František Čuba je od svého zadržení počátkem července ve vazební věznici v Brně-Bohunicích. Na kapří duši se mi od dětství líbilo, že přežije své kapří tělo, ale dlouho to nevydrží: bez těla stejně splaskne.
<i>od doby+2</i>	Zná mě odmalička, a zná i Omida od doby jeho dětství , nicméně přesto mě zahrne spoustou otázek, které mi dosud nikdy nepoložil. (cnk) Dělal si zápisy poctivě den co den, už od doby školní docházky . (cnk) Kdo se opovažuje zpívat od doby Davida ? (cnk)
<i>od doby, co</i>	Ten pes už nikoho nepoznával. Bylo to tak od doby, co mu umřel pán. (cnk) Že by tu od doby, co odjel , ještě neuklízela? (cnk)
<i>od doby, kdy</i>	Od doby, kdy loni u společnosti Heinz tento program začal , má paní Vidunasová při jedné návštěvě asi 15 klientů. Neviděl jsi ji živou od té doby, kdy odjela na svůj poslední výlet do Paříže. (cnk)
<i>od doby, když</i>	Cestu jsem znal od doby, když jsem v roce 1946 pracoval jako dělník na stavbě stáje v Českých Žlebech, odkud jsem dojížděl jednou za týden domů.
<i>počínaje+7</i>	Počínaje rokem 1980 odvětví prožilo šest prosperujících let, avšak od roku 1986 prodej chřadne na kulminačním bodu 1.8 miliardy dolarů. Počínaje sklizní ročníku 1985 ceny stouply. Počínaje následujícím měsícem začne Eastern provozovat 775 letů denně namísto původně oznámených 700.

12.3 Funktor TTILL

TTILL „do udaného času“	
<i>do+2</i>	Je neuvěřitelné, jak málo bylo do dneška vykonáno. Hraje se na užším kluzišti, je zde prakticky neustálý kontakt se soupeřem a bojuje se naplno do poslední sekundy . Věděla jsem, že se to musím do maturity nějak naučit.
<i>do doby+2</i>	Nic dalšího se již na oddělení do 17.07, tedy do doby střídání , nestalo. (cnk) Doly objevili v patnáctém století Číňané, těžilo se v nich až do doby mohamedánského povstání a v roce 1868 byly konečně nadobro opuštěny. (cnk) Alokace z posledního roku se však může čerpat až do doby konečného uzavření celého operačního programu. (cnk)
<i>do doby, co</i>	Až do té doby, co nastala světová krize, věnoval jsem se výhradně fotografickému umění a dosáhl jsem toho, že jsem dostal světové jméno. (cnk)
<i>do doby, kdy</i>	Všechno šlo hladce až do doby, kdy do zahájení zbýval pouhý den. (cnk) Když se znovu podívám na hodinky, zbývají čtyři minuty do doby, kdy mám stát před policí s poštovními čísly. (cnk)
<i>do doby, když</i>	
<i>do doby, než</i>	Vyrovnávací dávka není časově omezena, platí do doby, než rada rozhodne jinak. Tato emise akcií však byla odložena do doby, než dojde ke stabilizaci tržních podmínek. Ničemu nerozuměly, tak zašly do chalupy, sedly a zůstaly tak až do té doby, než jsem přišla já.
<i>dokud ne</i>	Dokud dům neopraví , musí čekat v ubytovně. Dokud se Unie sama ve svých názorech nesjednotí , nelze termín stanovit. Budu zavodit, dokud nepřijdou horší umístění.
<i>konče+7</i>	Posléze je však nutné upozornit, že konče 1. čtvrtletím roku 2012 se zkrátí lhůta. (cnk) Firma Apple oznámila, že nabídne slevu na několik svých počítačů počínaje 14. 11. a konče 31.12. jako součást podpory prodeje v době svátků.
<i>než</i>	Chtěla jsem to ještě vidět, než umřu . Nikdo neví, kde byl do večera, než se vrátil do hotelu. Než se množství skotu opět vyrovná , uplyne podle předsedy LSU Františka Trnky šest až osm let. (cnk)

12.4 Funktor TFRWH

TFRWH „z udaného času“

$z+2$	Ptají se vás teď vaše děti na vaše zážitky z mládí ? Jedno takové dílo namaloval sám ve stylu Johna Haberleho a prodal jej jako originál z 19. století obchodníkům se starožitnostmi. Ze kterého roku to může být fotka?
$z\ doby+2$	Pryč s dávno opotřebovanými, užvaněnými postavami z doby romantismu . (cnk)
$z\ doby, co$	Z doby, co následovala po jeho odchodu, mám opravdu jen zmatené vzpomínky. (cnk)
$z\ doby, kdy$	V jednom pradávném vyprávění z doby, kdy ještě na zemi žili bohové, se říká, že do jejich říše nevstoupí nikdo, kdo se nesetká s velkým bílým slo- nem. (cnk) Naladil stanici, na které hráli moderní hity a občas pustili i píseň z doby, kdy mu bylo dvacet. (cnk)
$z\ doby, když$	A potom nás požádal, abychom si vzali příklad z víry Kristových apoštolů z doby, když začínalo první tisíciletí. (cnk)

12.5 Funktor T0WH

T0WH „na udaný čas“	
<i>na+4</i>	Aby sehnal letenku na dobu , kterou potřebuje, použil jednu z chaoticky řízených soukromých společností. (cnk) Derby je vypsáno na 3. září . Nikdy jsem to nenechávala na poslední chvíli .
<i>na dobu+2</i>	Takže na dobu vraždy žádné alibi nemáte, což je dost nepříjemné, slečno... (cnk) Mohli ho na dobu procesu přeložit, aby mu usnadnili ty útrapy. (cnk)
<i>na dobu, až</i>	Možná by si měl takovéto úvahy ponechat na dobu, až k tomu dojde . (cnk)
<i>na dobu, co</i>	Myslím, že mi na dobu, co byl starý pán mimo laboratoř, vyšly dvě nebo tři přestávky. (cnk) Nosičům zaplatili předem na dobu, co bude Taxiarchis žít a co budou žít oni — pro případ, že by náhodou zemřeli dřív než mladík. (cnk)
<i>na dobu, kdy</i>	Doporučuji, abychom ho na dobu, kdy bude zrak definitivně ztráct , hospitalizovali u nás na klinice. (cnk) Rodina s několika dětmi si od nich pronajme dům na dobu, kdy budou pryč. (cnk)
<i>na dobu, když</i>	Člověk se musí naučit odkládat něco stranou na dobu, když je útlum. (cnk)
<i>pro+4</i>	Navíc má Aero sjednány kontrakty i pro následující léta . Získají tak trochu peněz do kasičky pro okamžik , kdy budou chtít něco podniknout. Pro podzimní měsíce připravujeme balík informativních článků.

12.6 Funktor THL

THL-**approx** „přibližná doba trvání“

kolem+2 Kamiony čekají na celní odbavení **kolem** dvaceti **hodin**.
Dohromady jsem to hrál, počítám, **kolem** pěti **let**.

okolo+2 Autem i autobusem tam cesta trvá **okolo** dvou **hodin**. (cnk)
Výhodný je program čištění bubnu trvajících **okolo hodin**. (cnk)

THL-**exact** „přesná doba trvání“

Akuz Náš reportér pracoval **měsíc** v týdeníku Les Affaires.
Počkejte **chvilku**, kluci vás přijdou vysvobodit.
Operace trvala i s přípravou čtyři **hodiny** a zdařila se.

Instr Problém se řeší údajně již třetím **rokem**.

po+4 Bifenyly byly v mléce **po** celý **rok** pod limitem.
Po dva **roky** vždy platil v době splatnosti faktury, ani při odběru zboží se nevyskytly žádné problémy.

za+4 **Za** tři **měsíce** jsem se tam úplně uzdravila.
Za první **pololetí** letošního roku bylo v České republice zjištěno 44 případů klíšťové encefalitidy.
Běžnou sprchou proteče 6-12 litrů vody **za minutu** podle síly proudu, typu růžice apod.

THL-**less** „doba trvání kratší než zadaný interval“

pod+4 Je prakticky jediným vytrvalcem, který plave tuto trať stabilně **pod 15 minut**.

THL-**lessincl** „doba trvání stejná nebo kratší než zadaný interval“

do+2 Toto manželství se nevyvedlo a **do roka** se rozvedla.
Trvá to od dvou **do pěti dnů**.

THL-more „doba trvání delší než zadaný interval“

nad+4 Nové dlouhodobé úvěry podnikům **nad pět let** v objemu nad 30 miliónů korun jsou poskytovány za sazby kolem 1,5 procenta. (cnk)

přes+4 Už **přes dva roky** mě přemlouval, abych sem přijela hrát.
Například prozaik Vitomil Zupan psal do šuplíku **přes tři desítky** let.

THL-moreincl „doba trvání stejná nebo delší než zadaný interval“

od+2 Trvá to **od dvou do pěti dnů**.

12.7 Funktor TFHL

TFHL „na jak dlouho“

na+4 Tento druh práce je minimálně **na tři měsíce** a maximálně **na dva roky**.
Jelínek byl už v první části hry vyloučen **na 10 minut** za napadení.
Po této cestě do Provence jsme potom ještě byly asi **na pět dní** v Paříži a v říj-
nu jsem byla **na dva dny** ve Vídni na výstavě Vincenta van Gogha.

12.8 Funktor TH0

TH0-iter „jak často“

<i>(Akuz) + co + Akuz</i>	<p>Týden co týden se na této stránce budeme zabývat tím, co se ve vysílání TABU už takřikajíc nestihlo.</p> <p>Co týden je plno práce, aby ta zahrádka vypadala aspoň trošičku k světu.</p> <p>Ty tři roky jsem měsíc co měsíc bojoval o vyrovnaný rodinný rozpočet. (cnk)</p>
<i>Akuz + od + Gen</i>	<p>V této vrstvě je nad Antarktidou díra, která se rok od roku zvětšuje.</p> <p>Čas od času se vrací do kláštera k modlitbě, meditaci a k dobo-ročinné právníkové práci.</p>
<i>každý + (číslovka) + Akuz</i>	<p>Pak jsem točil každý rok film.</p> <p>Každý druhý den čte o sobě nějaký nesmysl.</p> <p>Pražští k nám do Rokycan jezdí každý týden na víkend.</p>
<i>každý + (číslovka) + Gen</i>	<p>Lékař by musel např. každých pět let prokazovat, že se zúčastnil nějakého kongresu apod.</p>
<i>každý + (číslovka) + Instr</i>	<p>Prakticky jsem jezdila na tábory každým rokem.</p> <p>Fronty se každým dnem znatelně prodlužují.</p>

TH0-times1 „kolikrát“

<i>Adverbium</i>	<p>S manželkou jsme celkem pětkrát změnili bydliště.</p> <p>Ačkoli několikrát v životě doufal, že se do Tuchoměřic bude moci vrátit, po roce 1975 prý již naději ztratil.</p> <p>Nejsem moc na srazy, ale jednou za pár let se jdu za děvčaty podívat.</p>
------------------	---

TH0-times2 „pokolikáté“

<i>Adverbium</i>	<p>O volně pojaté zmapování současného stavu české opery se již podruhé pokusil Festival českého hudebního divadla.</p> <p>Kdy jste byla v zahraničí poprvé? (cnk)</p> <p>Když tady byla asi potřetí, tak jsem ji šel s nejmladší dcerou navštívit. (cnk)</p>
<i>do třetice</i>	<p>Do třetice parlament zhřešil tím, že v novele zákona o spotřebních daních umožnil nemalé daňové úniky.</p>

TH0-skip „střídavá lokalizace“

ob+4 Prakticky **ob den** s těmi výrobky jezdím na tu výstavu.

Divím se, že ho nemění **ob rok**. (cnk)

Ob dva roky se v Kortrijku koná na podzim veletrh s názvem Interieur.

13

Závěr

Předmětem výzkumu v této knize je detailní analýza prostorových a časových určení v češtině podložená korpusovým materiálem. Je zde obsažena část teoretická, zdůvodňující metodologii a kritéria pro zavádění tzv. subfunktorů jakožto jemnějšího členění základních významů okolnostních a dalších určení, a část materiálová, demonstrující formy zavedených funkcí prostorových a časových určení.

V kap. 1.2 a 1.3 jsou představeny korpusové zdroje materiálu, na nichž je práce vybudována. Jako hlavní zdroj je využíván materiál z Pražské databáze forem a funkcí (ForFun). Frekvenční údaje, které doprovázejí materiálová zjištění, jsou též získávány z této databáze.

Jako výchozí soubor okolnostních významů prostorových a temporálních nám sloužily školské metody odpovědi na otázky „kde“, „odkud“, „kudy“, „kam“ pro oblast prostorovou a „kdy“, „odkdy“, „dokdy“, „jak dlouho“, „jak často“ pro oblast určeni temporálních, které odpovídají funktorům užívaným jak v teoretických pracích z Funkčního generativního popisu (kap. 2), tak ve scénáři pro anotaci korpusových dat (kap. 1.2).

Po zdůvodnění užitečnosti a potřebnosti dílčích významů funktorů jako základních prvků popisu významové (tektogramatické) roviny jsou rozebrána kritéria pro zavedení subfunktorů (kap. 4): jejich vzájemná zaměnitelnost, rozsah jejich významů a jejich sémantické odstíny. V kap. 7 jsou vymezeny jednotlivé subfunktory prostorových určení, v kap. 8 jsou analyzovány subfunktory časové. Na jedné straně se zvažují možnosti dílčí synonymie mezi jednotlivými výrazovými prostředky, na straně druhé se uvádějí významové rozdíly mezi jednotlivými formami aspirujícími na stejný, podobný nebo blízký význam uvnitř jednoho funktoru. Při zavádění hodnot subfunktorů se zvažují i problémy spojené s jejich vágností a homonymií. Stručně se zde charakterizují i měřítka užívaná pro prepozicionalizaci a konjunkcionalizaci výrazů (kap. 5) spolu s úvahami o jejich statusu jako prostředků separátních subfunktorů, popřípadě jako synonymních prostředků pro subfunktory vyjadřované primárními formami.

V monografii se důsledně rozlišuje obsahová a významová stránka zkoumaných jevů. Posuzuje se především uspořádání jazykových významů v systému prostorovém a v systému časovém (kap. 6). Přes četné dílčí shody obou systémů (členění na širší významové oblasti, existence centrálních a periferních prostředků a významů, překrývání významů a homonymie mezi formami obou systémů, a to jak mezi funkto-

ry, tak mezi jejich subfunktory) je zřejmá jejich různá jazyková strukturace vyžadující podrobnou analýzu provedenou na základě jednotných metodologických nástrojů.

K základnímu textu knihy jsou v části III připojeny dvě případové studie: první (kap. 9 v části III) se týká porovnání prostorových určení v textu psaném a mluveném, v druhé studii (kap. 10 v části III) pak jde o kontrastivní výzkum vyjadřování základních prostorových významů v češtině a jejich ekvivalentů v angličtině. Jejich cílem je soustředit do jednoho textu vedle základního výzkumu českých předložkových významů prostorových i další dílčí informace o daném jevu z pohledu rozdílných druhů komunikátu (psaný vs. mluvený a český vs. jinojazyčný).

Přehled všech funktorů a subfuntorů pro prostorová a časová určení je obsažen v části IV, ve které jsou snadno dohledatelné údaje jak o zavedených subfunktorech, tak o formách pro jejich vyjádření.

Knihla obsahuje pro češtinu zatím první komplexní popis dvou nejvíce diferencovaných okolnostních určení, místa a času, který je zároveň korpusově ověřený a frekvenčně zhodnocený.

Summary

In the Functional Generative Description, *functors* are coarse-grained semantic labels used for the elements of the tectogrammatical (deep-syntactic) layer of linguistic description. In the present book, we argue in favour of an elaborate division of functors into more fine-grained units called *subfunctors*. The proposed classification is significant for both the Functional Generative Description and the annotation scenario of the Prague Dependency Treebanks.

The discussion is focused on the spatial and temporal functors as the most diverse domain within the functor taxonomy. The forms expressing meanings of space and time are observed with regard to both similarities and differences between them. This analysis results either in the introduction of a separate subfunctor or in an indication of homonymy within the single unit. The prepositional and prepositionless cases of nouns as well as conjunctions used in the dependent clauses are classified according to their meanings within the spatial and temporal domain. Mutual substitution between expressions, extension of their meaning and the shades of meaning carried by them are used as the criteria for the introduction of particular subfunctors.

Constructions with secondary prepositions are discussed focusing on the degree of the process of prepositionalization and their semantic contribution to the analyzed constructions.

For the corpus-based analysis, the database ForFun is exploited and the frequency of particular forms and their corresponding meanings is given. The survey of the introduced subfunctors and their corresponding forms can be used as a tool enabling searching for pairs of a subfunctor and its corresponding forms and vice versa.

We also present two case studies: the first study concentrates on a comparison between the forms of spatial meanings in the Czech spoken and written texts, the second one deals with a comparison of Czech and English prepositions used in spatial constructions.

Seznam obrázků

1.1 Věže	6
1.2 Webové rozhraní databáze ForFun	12
4.1 Dům a strom	28
7.1 Systém prostorových určení	56

Seznam tabulek

1.1	Objem dat v Pražských závislostních korpusech	9
1.2	Objem dat v databázi ForFun	11
2.1	Funktory pro adverbiální určení ve FGP	16
3.1	Předložkové skupiny s největším počtem okolnostních funkcí	20
3.2	Zkrácený seznam formálních realizací pro určení způsobu (MANN)	21
3.3	Zkrácený seznam funkcí, které se vyjadřují adverbii	22
4.1	Nejednoznačný funktor u určení s formou <i>při+6</i> v PDT-C	24
4.2	Nejednoznačný funktor u určení s formou <i>v rámci+2</i> v PDT-C	26
5.1	Třídění sekundárních předložek	39
5.2	Sekundární předložky pro vyjádření „ne/prospěchu“	40
5.3	Sekundární předložky pro vyjádření „rámce, oblasti“	41
5.4	Sekundární předložky pro vyjádření „začátku“	41
5.5	Sekundární předložky pro vyjádření „konce“	42
5.6	Sekundární předložky pro vyjádření „středu“	42
5.7	Sekundární předložky pro vyjádření „v době“	42
5.8	Sekundární předložky pro vyjádření „průběhu“	43
5.9	Sekundární předložky pro vyjádření „blízkosti“	43
5.10	Víceslovné časové spojky	44
6.1	Počet vět v PDT-C, které obsahují alespoň jedno okolnostní určení	49
6.2	Přehled prostorových a časových určení a jejich absolutní frekvence v PDT-C	50
6.3	Srovnání systému prostorových a časových určení	51
6.4	Analogie forem a významů v systému prostorových a časových určení	52

6.5 Syntaktická závislost časových a prostorových určení a jejich nejfrekventovanější formy. (Přibližně 2% určení závisí na technickém uzlu bez určeného slovního druhu.)	53
6.6 Distribuce typů formálních realizací u časových a prostorových určení . .	54
7.1 Přehled subfunktorů pro prostorová určení	57
7.2 Formy a funkce pro lokalizaci v rámci udaného místa	59
7.3 Zaměnitelnost forem při vyjadřování „dráhy“	72
7.4 Lokalizace na ose vertikální a horizontální	74
7.5 Formy a funkce u určení s předložkou <i>mezi</i>	76
7.6 Formy a funkce pro vyjadřování „blízkosti“	78
7.7 Lokalizace mimo udané místo	81
7.8 Direktivní lokalizace	83
7.9 Formy a funkce ostatních prostorových lokalizací	84
7.10 Abstraktní prostorové lokalizace	87
8.1 Přehled funktorů pro časová určení	93
8.2 Přehled subfunktorů pro časové určení TWHEN	95
8.3 Přehled formálních realizací pro časové určení TWHEN-at	96
8.4 Přehled forem pro určení TWHEN-before a TWHEN-after	102
8.5 Přehled forem pro určení TWHEN-begin, TWHEN-middle a TWHEN-end . . .	103
8.6 Přehled forem pro určení TWHEN-during	104
8.7 Přehled forem pro určení TWHEN-over a TWHEN-distr	105
8.8 Přehled forem pro určení TWHEN-justbefore a TWHEN-justafter	106
8.9 Formy pro určení TWHEN-around, TWHEN-between a TWHEN-outside . . .	108
8.10 Přehled forem pro určení TSIN a TTILL	109
8.11 Přehled forem pro určení TFRWH a TOWH	110
8.12 Přehled subfunktorů pro durativní určení THL	113
8.13 Přehled subfunktorů pro frekvenční určení THO	114
8.14 Přehled formálních realizací pro frekvenční určení THO-iter	115
9.1 Formy prostorových určení v psaném a mluveném textu	122
10.1 Předložky pro lokalizace „v rámci udaného místa“ a jejich anglické ekvivalenty	130

Literatura

- Bauer Jaroslav a Grepl Miroslav. *Skladba spisovné češtiny*. SPN, Praha, 1972.
- Bejček Eduard, Hajičová Eva, Mikulová Marie a Panevová Jarmila. The relation of form and function in linguistic theory and in a multilayer treebank. In *Proceedings of the 16th International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, s. 56–63, Prague, 2017.
- Běličová Helena. K podílu předložek na konstituování sémantické struktury věty. *Slavia*, 53: 225–243, 1984.
- Běličová Helena. Ještě k podílu předložek na konstituování sémantické struktury věty. *Slavia*, 54:8–21, 1985.
- Běličová-Křížková Helena. K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia*, 47:122–142, 1978a.
- Běličová-Křížková Helena. *Studie ze slovanské jazykovědy*, kapitola K systému temporální determinace v současných slovanských jazycích, s. 5–41. Kabinet cizích jazyků ČSAV, Praha, 1978b.
- Běličová-Křížková Helena. *Studie ze slovanské jazykovědy II*, kapitola K systému mezivětných časových vztahů v ruštině a češtině, s. 9–63. Kabinet cizích jazyků ČSAV, Praha, 1979.
- Bémová Alla, Panevová Jarmila a Sgall Petr. Znovu k významu prostých a předložkových pádů. *Slovo a slovesnost*, 50:128–136, 1989.
- Bennett David C. *Spatial and temporal uses of English prepositions*. Longman, London, 1975.
- Berger Tilman. *Wiener Slavistischer Almanach 33*, kapitola Wie viele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache?–Überlegungen zu einigen Merkwürdigkeiten des Tschechischen, s. 21–36. Jung-SlawistInnen-Treffen Wien, München, 1994.
- Berger Tilman. *Čeština v mluveném korpusu*, kapitola Specifická funkce ukazovacího zájmena tenhleten, s. 11–19. Lidové noviny, Praha, 2008.
- Biskup Petr. *Adverbials and the phase model*. John Benjamins Publishing, 2011.
- Biskup Petr a Šimík Radek. Structure of conditional and (cor)relative clauses: New evidence from locality. In *NELS 49: Proceedings of the 49th Annual Meeting of the North East Linguistic Society*, s. 135–144, 2019.
- Blatná Renata. *Víceslovné předložky v současné češtině*. Lidové noviny, Praha, 2006.
- Bodnárová Martina. Taka stara tam jedna taka pani išla minule s takou ťažkou cestovkou...(k netypickým prípadom používania ukazovacieho záměna taký). *Jazyk a kultúra*, 10, 2012.
- Bodnárová Martina. Ukazovacie záměná to a toto v neinštitucionálnom dialógu dospelých na východnom Slovensku. *Philologica LXXII: Slovo a tvar v štruktúre av komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 445–456, 2013.

- Bodnárová Martina. Ten primár tam na neurologiji je tu neska inkognito (ukazovacie zámená ten, tam, tu v neinštitucionálnej dialogickej komunikácii na východnom Slovensku). *Jazyk a kultúra*, 5:19–20, 2014.
- Carnap Rudolf. *Meaning and Necessity*. University of Chicago Press, Chicago, 1947.
- Čechová Marie. K expanzi předložky na v současné jazykové praxi. *Naše řeč*, 64(1):33–45, 1981.
- Čermák František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*. Academia, Praha, 1988.
- Čermák František. Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek. *Slovo a slovesnost*, 57(1):30–46, 1996.
- Čermák František. *Jazyk a jazykověda*. Karolinum, Praha, 2011.
- Čermák František a Blatná Renata. *Frekvenční slovník češtiny*. Lidové noviny, Praha, 2004.
- Čermák František a Holub Jan. *Syntagmatika a paradigmatica českého slova*. Karolinum, Praha, 1991.
- Chrakovskij Viktor S. *Typology of Taxis Constructions*. LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 58, München, 2016.
- Daneš František. K struktuře slovesných významů. *Jazykovedné štúdie XII (Peciarov zbornik)*, s. 142–152, 1974.
- Daneš František, Grepl Miroslav a Hlavsa Zdeněk. *Mluvnice češtiny III*. Academia, Praha, 1987.
- Dokulil Miloš a Daneš František. K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, 1:231–246, 1958.
- Dušek Ondřej, Žabokrtský Zdeněk, Popel Martin, Majliš Martin, Novák Michal a Mareček David. Formemes in English-Czech Deep Syntactic MT. In *Proceedings of the Seventh Workshop on Statistical Machine Translation*, s. 267–274, Association for Computational Linguistics, Montréal, Canada, 2012.
- Dušková Libuše. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Academia, Praha, 1994.
- Ferro Lisa, Gerber Laurie, Mani Inderjeet, Sundheim Beth a Wilson George. TIDES Standard for the annotation of temporal expressions. *Technická zpráva*, The MITRE Corporation, McLean-VG-USA, 2005.
- Filipec Josef. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha, 2005.
- Garrod Simon, Ferrier Gillian a Campbell Siobhan. In and on: investigating the functional geometry of spatial prepositions. *Cognition*, 72(2):167–189, 1999.
- Grepl Miroslav a Karlík Petr. *Skladba češtiny*. Votobia, Praha, 1998.
- Hajič Jan, Panevová Jarmila, Buráňová Eva, Uřešová Zdeňka a Bémová Alla. Annotation at analytical level. *Technická zpráva*, ÚFAL MFF UK, Praha, 1999.
- Hajič Jan, Panevová Jarmila, Uřešová Zdeňka, Bémová Alevtina, Kolářová Veronika a Pajas Petr. PDT-VALLEX: Creating a large-coverage valency lexicon for treebank annotation. In *Proceedings of The Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories, Mathematical Modeling in Physics, Engineering and Cognitive Sciences*, s. 57–68, Vaxjo University Press, Vaxjo, Sweden, 2003.

- Hajič Jan, Cinková Silvie, Mikulová Marie, Pajas Petr, Ptáček Jan, Toman Josef a Urešová Zdeňka. PDTSL: An annotated resource for speech reconstruction. In *Proceedings of the 2008 IEEE Workshop on Spoken Language Technology*, s. 93–96, IEEE, Goa, India, 2008.
- Hajič Jan, Hajičová Eva, Panevová Jarmila, Sgall Petr, Cinková Silvie, Fučíková Eva, Mikulová Marie, Pajas Petr, Popelka Jan, Semecký Jiří, Šindlerová Jana, Štěpánek Jan, Toman Josef, Urešová Zdeňka a Žabokrtský Zdeněk. Prague Czech-English Dependency Treebank 2.0. LINDAT-CLARIAH-CZ repository, 2012. URL <http://hdl.handle.net/11858/00-097C-0000-0015-8DAF-4>.
- Hajič Jan, Hajičová Eva, Mikulová Marie a Mírovský Jiří. *Handbook on Linguistic Annotation*, kapitola Prague Dependency Treebank, s. 555–594. Springer Verlag, Dordrecht, Netherlands, 2017.
- Hajič Jan, Bejček Eduard, Bémová Alevtina, Buráňová Eva, Hajičová Eva, Havelka Jiří, Homola Petr, Kárník Jiří, Kettnerová Václava, Klyueva Natalia, Kolářová Veronika, Kučová Lucie, Lopatková Markéta, Mikulová Marie, Mírovský Jiří, Nedoluzhko Anna, Pajas Petr, Panevová Jarmila, Poláková Lucie, Rysová Magdaléna, Sgall Petr, Spoustová Johanka, Straňák Pavel, Synková Pavlína, Ševčíková Magda, Štěpánek Jan, Urešová Zdeňka, Vidová Hladká Barbora, Zeman Daniel, Zikánová Šárka a Žabokrtský Zdeněk. Prague Dependency Treebank 3.5. LINDAT-CLARIAH-CZ repository, 2018. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-2621>.
- Hajič Jan, Bejček Eduard, Bémová Alevtina, Buráňová Eva, Fučíková Eva, Hajičová Eva, Havelka Jiří, Homola Petr, Ircing Pavel, Kárník Jiří, Kettnerová Václava, Klyueva Natalia, Kolářová Veronika, Kučová Lucie, Lopatková Markéta, Mareček David, Mikulová Marie, Mírovský Jiří, Nedoluzhko Anna, Novák Michal, Pajas Petr, Panevová Jarmila, Peterek Nino, Poláková Lucie, Popelka Jan, Rimpl Jan, Rysová Magdaléna, Semecký Jiří, Sgall Petr, Spoustová Johanka, Straka Milan, Straňák Pavel, Synková Pavlína, Ševčíková Magda, Šindlerová Jana, Štěpánek Jan, Toman Josef, Urešová Zdeňka, Vidová Hladká Barbora, Zeman Daniel, Zikánová Šárka a Žabokrtský Zdeněk. Prague Dependency Treebank - Consolidated 1.0. LINDAT-CLARIAH-CZ repository, 2020. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-3185>.
- Hajičová Eva, Panevová Jarmila a Sgall Petr. K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu. *Slovo a slovesnost*, 63:161–177, 2002a.
- Hajičová Eva, Sgall Petr a Panevová Jarmila. *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky: Teoretická lingvistika*. Karolinum, Praha, 2002b.
- Haller Jiří. Dle, podle, vedle, podél. *Naše řeč*, 14(8):165–171, 1930.
- Hasselgård Hilde. *Adjunct adverbials in English*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Hausenblas Karel. Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. *Bulletin VŠRJL II*, s. 23–51, 1958.
- Havránek Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého*. ČSAV, Praha, 1960.
- Herskovits Annette. *Language and spatial cognition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Hirschová Milada. Vzájemné vztahy předpon a předložek ve vazbách s prostorovým významem (na materiálu českého jazyka). *Slovo a slovesnost*, 38(2), 1977.

- Hirschová Milada. Netypické případy užití ukazovacích výrazů takový, tak. *Naše řeč*, 71(2): 57–61, 1988.
- Hirschová Milada. *Pragmatika v češtině*. Karolinum, Praha, 2013.
- Hjelmsov Louis. *Omkring Sprogteoriens Grundlaeggelse: Festskrift udgivet af Koebenhavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest November 1943*. Koebenhavns Universitet, Koebenhavn, 1943.
- Hoffmannová Jana. Interpretace indexikálních výrazů v českém dialogu. *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*, s. 195–202, 2014.
- Hošnová Eva. *Studie z vývoje novočeské syntaxe: (konjunkce, pronominalizace)*. Karolinum, Praha, 2005.
- Hrbáček Josef. O syntaktické funkci korelativního spojení řídící a závislé věty. *Slovo a slovesnost*, 25(2):81–95, 1964.
- Hrbáček Josef, Hrdličková Hana, Mareš Petr a Servitová Jarmila. *Mluvnické rozbory a cvičení v češtině*. SPN, Praha, 1994.
- Hrdlička Milan. K některým faktorům ovlivňujícím užívání předložek do a na v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 59:96–104, 1998.
- Hrdlička Milan. *K užívání předložkových spojení s významem místním*. Bohemistika I, 2, Poznaň, 2001.
- Hruška Jiří. An attempt at a linguistic characterology of prepositions in present-day English in comparison with Czech. *Brno Studies in English*, 12:125–144, 1976.
- Jakobson Roman. Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre (vol. 6). *Prague: TravJakoaux de Cercle linguistique*, 1936.
- Jančar Petr, Mráz František, Plátek Martin a Vogel Jörg. On monotonic automata with the restart operation. *Journal of Automata, Languages and Combinatorics*, 4:287–311, 1999.
- Karlík Petr, Nekula Marek a Rusínová Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Lidové noviny, Praha, 1995.
- Karlík Petr, Nekula Marek a Pleskalová Jana. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Lidové noviny, Praha, 2016.
- Kirchner Zdeněk. *Automatické zpracování textů (Natural Language Processing)*, kapitola Some Problems of the Automatic Analysis of English Prepositional Constructions, s. 85–156. SNTL, Praha, 1974.
- Klégr Aleš, Šaldová Pavlína a Malá Markéta. *Anglické ekvivalenty nejfrekventovanějších českých předložek*. Karolinum, Praha, 2012.
- Kolářová Veronika, Vernerová Anna a Klímová Jana. *NomVallex I. Valenční slovník substantiv. Ústav formální a aplikované lingvistiky*, Praha, 2020.
- Komárek Miroslav. K významu předložkových pádů v češtině. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis–Philologica*, 46:77–85, 1982.
- Komárek Miroslav. Komunikace versus systém. *Slovo a slovesnost*, 60(3):187–193, 1999.
- Komárek Miroslav, Kořenský Jan, Petr Jan a Veselková Jarmila. *Mluvnice češtiny II*. Academia, Praha, 1986.

- Konečná Dana. O významech českých pravých předložek. *Slovo a slovesnost*, 35:26, 1974.
- Konečná Hana. Při sobotě, při neděli...? *Naše řeč*, 85:222–223, 2002.
- Kopečný František. *Základy české skladby*. Praha, 1958.
- Kořenský Jan. K procesuálnímu modelování řečové činnosti. *Slovo a slovesnost*, 48(3):177–189, 1987.
- Kořenský Jan. Procesuální gramatika v kontextu současných tendencí lingvistického myšlení. *Slovo a slovesnost*, 64(1):1–7, 2003.
- Kořenský Jan. *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2014.
- Křížková Hana. *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české III. O ruském slovese*, kapitola Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině, s. 81–152. Academia, Praha, 1968.
- Kroupová Libuše. V oblasti, na úseku, v oboru, na poli. *Naše řeč*, 49:210–218, 1966.
- Kroupová Libuše. Během - v průběhu. *Naše řeč*, 50:243–245, 1967.
- Kroupová Libuše. Sporné případy nevlastních předložek. *Naše řeč*, 56:19–26, 1973.
- Kroupová Libuše. K problematice předložek a spojek. *Naše řeč*, 62:22–25, 1979.
- Kroupová Libuše. *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*. Ústav pro jazyk český Českosl. akademie věd, Praha, 1985.
- Kuryłowicz Jerzy. Le problème du classement des cas. *Bulletin de société polonaise de linguistique*, 9:20–43, 1949.
- Levinson Stephen a Meira Sérgio. Natural concepts in the spatial topological domain - Adpositional meanings in crosslinguistic perspective: An exercise in semantic typology. *Language*, s. 485–516, 2003.
- Levinson Stephen C. Language and space. *Annual review of Anthropology*, 25(1):353–382, 1996.
- Levinson Stephen C. a Wilkins David P. *Grammars of space: Explorations in cognitive diversity*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Lindstromberg Seth. *English prepositions explained*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia, 2010.
- Lopatková Markéta, Kettnerová Václava, Vernerová Anna, Bejček Eduard a Žabokrtský Zdeněk. VALLEX 4.0 (2021-02-12). LINDAT/CLARIAH-CZ repository, 2020. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-3524>.
- Lyons John. *Semantics: Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
- Mára Karel. Změny v užívání předložek v a na v současné češtině ve srovnání s polštinou. *Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia X*, s. 131–136, 1968.
- Mathesius Vilém. Přívlastkové ten, ta, to v hovorové češtině. *Naše řeč*, 10(2):39–41, 1926.
- Mathesius Vilém. Řeč a sloh. In *Čtení o jazyce a poezii*, s. 92–146, 1942.
- Mikulová Marie. *Grammar & Corpora / Gramatika a korpus 2007*, kapitola Pražský závislostní korpus: Specifikace významů prostorových určení, s. 391–399. Academia, Praha, 2008.

- Mikulová Marie a Bejček Eduard. ForFun 1.0. LINDAT/CLARIAH-CZ repository, 2017. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-2542>.
- Mikulová Marie a Bejček Eduard. ForFun 1.0: Prague database of forms and functions – An invaluable resource for linguistic research. In *Proceedings of the 11th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2018)*, s. 1–8, European Language Resources Association, Paris, 2018.
- Mikulová Marie a Hoffmannová Jana. *Studie z korpusové lingvistiky*, kapitola Korpusy mluvené češtiny a možnosti jejich využití pro poznání rozdílných „světů“ mluvenosti a psanosti, s. 78–92. Lidové noviny, Praha, 2011.
- Mikulová Marie a Panevová Jarmila. Subkategorizace adverbálních významů (hranice mezi obsahem a významem). *Korpus – gramatika – axiologie*, 20:33–46, 2019.
- Mikulová Marie a Panevová Jarmila. *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*, kapitola Vyjadřování prostorových určení v textu psaném a mluveném (Případová studie), s. 193–206. Lidové noviny, Praha, 2020.
- Mikulová Marie a Uřešová Zdeňka. *Čeština v mluveném korpusu*, kapitola Rekonstrukce standardizovaného textu z mluvené řeči, s. 167–176. Lidové noviny, Praha, 2008.
- Mikulová Marie, Bémová Alevtina, Hajič Jan, Hajičová Eva, Havelka Jiří, Kolářová Veronika, Kučová Lucie, Lopatková Markéta, Pajas Petr, Panevová Jarmila, Razímová Magda, Sgall Petr, Štěpánek Jan, Uřešová Zdeňka, Veselá Kateřina a Žabokrtský Zdeněk. Anotace na tekto-gramatické rovině Pražského závislostního korpusu, anotátorská příručka. Technická zpráva TR-2005-28, ÚFAL MFF UK, Praha, 2005.
- Mikulová Marie, Bejček Eduard, Kolářová Veronika a Panevová Jarmila. Subcategorization of adverbial meanings based on corpus data. *Jazykovedný časopis / Journal of Linguistics*, 68(2): 268–277, 2017a.
- Mikulová Marie, Bémová Alevtina, Hajič Jan, Hajičová Eva, Ircing Pavel, Kolářová Veronika, Lopatková Markéta, Mareček David, Mírovský Jiří, Nedoluzhko Anna, Pajas Petr, Panevová Jarmila, Peterek Nino, Romportl Jan, Sgall Petr, Ševčíková Magda, Štěpánek Jan, Uřešová Zdeňka a Žabokrtský Zdeněk. Prague Dependency Treebank of Spoken Czech 2.0. LINDAT-CLARIAH-CZ repository, 2017b. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-3189>.
- Mikulová Marie, Mírovský Jiří, Nedoluzhko Anna, Pajas Petr, Štěpánek Jan a Hajič Jan. PDTSC 2.0 - Spoken corpus with rich multi-layer structural annotation. In *Proceedings of the 20th International Conference TSD 2017, Prague, Czech Republic*, Lecture Notes in Computer Science, s. 129–137, Springer International Publishing, Cham / Heidelberg / New York / Dordrecht / London, 2017c.
- Mikulová Marie, Bejček Eduard, Hajičová Eva a Panevová Jarmila. Search for the relation of form and function using the ForFun database. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 110:71–84, 2018a.
- Mikulová Marie, Bejček Eduard a Panevová Jarmila. What can we find out about time and space in the ForFun database? In *Proceedings of the Second Workshop on Corpus-Based Research in the Humanities CRH-2*, Gerastree proceedings, s. 133–142. Austrian Academy of Science, Dept. of Geoinformation, Wien, Austria, 2018b.

- Mikulová Marie, Kolářová Veronika, Panevová Jarmila a Hajičová Eva. Delimiting adverbial meanings. A corpus-based comparative study on Czech spatial prepositions and their English equivalents. In *Proceedings of the Fifth International Conference on Dependency Linguistics (Depling, Syntaxfest 2019)*, s. 153–159, Association for Computational Linguistics, Paris, 2019.
- Mikulová Marie, Hlaváčová Jaroslava, Hajič Jan, Hana Jiří, Hanová Hana, Štěpánková Barbora, Vidová-Hladká Barbora a Zeman Daniel. Manual for morphological annotation, Revision for the Prague Dependency Treebank - Consolidated 1.0. Technická zpráva TR-2020-64, ÚFAL MFF UK, Praha, 2020.
- Mírovský Jiří, Synková Pavlína, Rysová Magdaléna a Poláková Lucie. CzeDLex – A lexicon of Czech discourse connectives. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 109:61–91, 2017.
- Neznámý autor. Opakování předložky „mezi“. *Naše řeč*, 3:118–120, 1919.
- Neznámý autor. Je tomu tak. *Naše řeč*, 6:187, 1922.
- Novotná Renata. *Intercorp: Exploring a Multilingual Corpus*, kapitola The Czech preposition na and its English equivalents, s. 138–145. Lidové noviny, Praha, 2009.
- Novotný Jiří. *Valence dějových substantiv v češtině*. SPN, Praha, 1980.
- Oravec Ján. Nové druhotné predložky v odbornom štýle. *Československý terminologický časopis*, 1:257–270, 1962.
- Panevová Jarmila. On verbal frames in functional generative description. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 22(3-40):6–3, 1974.
- Panevová Jarmila. Tzv. vedlejší věty místní a jejich významová stavba. *Slovo a slovesnost*, 37(4): 284–290, 1976.
- Panevová Jarmila. *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Academia, Praha, 1980.
- Panevová Jarmila. Ke vztahu kognitivního obsahu a jazykového významu. *Korpus - gramatika - axiologie*, 1:30–40, 2010.
- Panevová Jarmila a Mikulová Marie. *Svět podle Grepla*, kapitola Úvahy nad příslovečnými určeními a jejich klasifikací, s. 139–149. Host, Brno, 2019.
- Panevová Jarmila a Mikulová Marie. Subcategorization of adverbials (the case of temporal meanings). *Korpus – gramatika – axiologie*, 22:16–30, 2020.
- Panevová Jarmila, Benešová Eva a Sgall Petr. *Čas a modalita v češtině*. Universita Karlova, Praha, 1971.
- Panevová Jarmila, Hajičová Eva, Kettnerová Václava, Lopatková Markéta, Mikulová Marie a Ševčíková Magda. *Mluvnice současné češtiny 2, Syntax na základě anotovaného korpusu*. Karolinum, Praha, 2014.
- Panevová Jarmila, Hajičová Eva, Kettnerová Václava, Kolářová Veronika, Lopatková Markéta, Mikulová Marie a Ševčíková Magda. Funkční generativní popis – rámec pro konzistentní popis gramatiky. *Naše řeč*, 103(1-2):55–78, 2020.
- Peregrin Jaroslav. *Úvod do teoretické sémantiky*. Karolinum, Praha, 2003.
- Pířha Petr. K popisu předložkových konstrukcí v češtině (předložka před). *Slovo a slovesnost*, 38:14–26, 1977.

- Popel Martin a Žabokrtský Zdeněk. TectoMT: Modular NLP framework. In *Lecture Notes in Artificial Intelligence, Proceedings of the 7th International Conference on Advances in Natural Language Processing (IceTAL 2010)*, Lecture Notes in Computer Science, s. 293–304, Springer, Berlin / Heidelberg, 2010.
- Pustejovsky James, Hanks Patrick, Sauri Roser, See Andrew, Gaizauskas Robert, Setzer Andrea, Radev Dragomir, Sundheim Beth, Day David, Ferro Lisa a kol. The Timebank corpus. In *Corpus linguistics*, s. 647–656, Lancaster, 2003.
- Rysová Magdaléna. *Diskurzivní konektory v češtině: Od centra k periférii*. Studies in Computational and Theoretical Linguistics. Institute of Formal and Applied Linguistics, Praha, 2018.
- Saussure Ferdinand de. *Cours de linguistique générale*. C. Bally and A. Sechehaye, with the collaboration of A. Riedlinger, Payot, Lausanne, Paris, 1916.
- Schneiderová Eva. K užívání zájmena ten (v přívlastkové pozici) v mluvených projevech. *Naše řeč*, 76(1):31–37, 1993.
- Setzer Andrea a Gaizauskas Robert J. Annotating events and temporal information in newswire texts. In *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'00)*, s. 1287–1294, European Language Resources Association (ELRA), Athens, 2000.
- Sgall Petr. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Academia, Praha, 1967.
- Sgall Petr. Meaning, reference and discourse patterns. *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*, 41:277, 1994.
- Sgall Petr. Valence jako jádro jazykového systému. *Slovo a slovesnost*, 67(3):163–178, 2006.
- Sgall Petr a Panevová Jarmila. Obsah, význam a gramatika se sémantickouází. *Slovo a slovesnost*, 37:14–25, 1976.
- Sgall Petr, Hajičová Eva a Panevová Jarmila. *The Meaning of the Sentence and Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Academia/Reidel Publishing Company, Prague/Dordrecht, 1986.
- Šipková Milena. *Oratio et ratio: Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*, kapitola Spojovací jak v dnešní mluvené češtině, s. 313–317. Academia, Praha, 2005.
- Skalička Vladimír. Problémy stylu. *Slovo a slovesnost*, 7:191–197, 1941.
- Skalička Vladimír. Poznámky k teorii pádů. *Slovo a slovesnost*, 12(3-4):134–152, 1950.
- Sláma Jakub a Štěpánková Barbora. On the valency of various types of adverbs and its lexicographic description. *Jazykovedný časopis / Journal of Linguistics*, 70(2):158–169, 2019.
- Šmilauer Vladimír. *Novočeská skladba*. Ing. Mikuta, Praha, 1947.
- Steedman Mark. *Handbook of logic and language*, kapitola Temporality, s. 895–938. Elsevier, 1997.
- Štěpán Josef. *Čas ve větě a textu*. Univerzita Karlova, Praha, 1987.
- Štěpán Josef. K složeným příslovečným určením prostoru a času. *Slovo a slovesnost*, 50(1):10–14, 1989.
- Štícha František. K deikticko-anaforickým funkcím lexému ten. *Slovo a slovesnost*, 60(2):123–135, 1999.
- Štícha František. K lexikálně-syntaktickým významům předložky mezi. *Naše řeč*, 88:232–237, 2005.

- Štícha František, Bílková Jana, Hoffmannová Jana, Kolářová Ivana, Svobodová Ivana a Vondráček Miloslav. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Academia, Praha, 2013.
- Synková Pavlína, Poláková Lucie, Mírovský Jiří a Rysová Magdaléna. CzeDLex 0.6. LINDAT/CLARIAH-CZ repository, 2019. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-3074>.
- Talmy Leonard. The fundamental system of spatial schemas in language. *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics*, 3, 2005.
- Těšitelová Marie. *Psaná a mluvená odborná čeština z kvantitativního hlediska*. Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, Praha, 1983.
- Těšitelová Marie. *O češtině v číslech*, kapitola Jak se liší slovník projevů psaných a mluvených?, s. 25–27. Academia, Praha, 1987.
- Tesnière Lucien. *Eléments de linguistique structurale*. Paris, Klincksieck, 1959.
- Uhlířová Ludmila. Ten nějaký // nějaký ten a případy podobné. *Naše řeč*, 75:247–254, 1992.
- Uhlířová Ludmila. *Akademická příručka českého jazyka*, kapitola Konkurence předložek v(e) – na, do – na, s. 443–447. Academia, Praha, 2014.
- Urešová Zdeňka, Fučíková Eva a Šindlerová Jana. CzEngVallex: a bilingual Czech-English valency lexicon. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 105:17–50, 2016.
- Urešová Zdeňka, Fučíková Eva, Hajičová Eva a Hajič Jan. SynSemClass Linked Lexicon: Mapping Synonyms between Languages. In *Proceedings of the 2020 Globalex Workshop on Linked Lexicography (LREC 2020)*, s. 10–19, European Language Resources Association, Marseille, France, 2020.
- Urešová Zdeňka, Bémová Alevtina, Fučíková Eva, Hajič Jan, Kolářová Veronika, Mikulová Marie, Pajas Petr, Panevová Jarmila a Štěpánek Jan. PDT-Vallex: Czech valency lexicon linked to treebanks 4.0 (PDT-Vallex 4.0). LINDAT/CLARIAH-CZ repository, 2021. URL <http://hdl.handle.net/11234/1-3499>.
- Vandeloise Claude. *Spatial prepositions: A case study from French*. University of Chicago Press, Chicago/London, 1991.
- Vejvodová Jana. *Návrh subfunktorů*. Interní dokument ÚFAL MFF UK, Praha, 2004.
- Vít Marek. Help for English, 2020. URL <https://www.helpforenglish.cz/article/2006060502-mistni-predlozky-in-on-at>.
- Žaža Stanislav. *Studie ze slovanské jazykovědy*, kapitola Složené spojky ve spisovné češtině, s. 119–132. SPN, Praha, 1958.